

A-19063 IV

K O O L I K I R J A V A R A

EDUARD VILDE

VALIK
JUTUSTUSI

KOOLI KIRJAVARA

EDUARDI TÄHE

VALIK
JUTUSTUSI

1851

A-19063_{IV}

EDUARD VILDE

VALIK
TUTUSTUSI

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN

1951

✓
A-1234
Illustrerinud
Asta Vender ja Olev Soans.

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

17722

VIIMNE OÕ

Uks neid madalaid, viletsaid hurtsikuid Härjapea jõe ääres, mis tuletavad meelde enam vabadikusaunu kui linnamaju. Hoovis teine veel väiksem ja armetum onn. Selles loomalaut, sest majaperenaine peab lehmi, ja kõrval tilluke üürituba. Ammuvad lehmad, siis kostab see üüriliste tupp; kõnelevad üürilised, siis kuulavad lehmad pealt. Ja laudast poeb tupp värsket sõnnikulehka ja toast imbub lauta kibedat vaesuseleitsakut. Aga nad ei pahandu sellest — ei ühe ega teise korteri elanikud. Nad on leplikud üleaedseid. Juhtub vahel, et päits pistab oma külma, märja nina seinale alla uuristunud august tupp, siis läheb eit ja paitab seda nina ja päits lakub tal selle eest kätt. Nad on head üleaedseid. „Suures majas“, kus elab neli perekonda, on üüriliste vahel alati riidu. Siin mitte.

Väljas 16 kraadi külma. Eideke kütab ahju. Et oleks vanamehel soe tuba, kui tuleb koju. Eidekese süda naerab põues. Kolme päeva pärast jälle küdev ahi! Soojaks, päris soojaks ei saa see tuba küll iialgi, aga üks või vähemalt ahju küljes soojendada käsi ja selgagi.

Eit on uhke selle küdeva ahju peale. Sest kes muretses kütte? Tema! Vanamees arvab, et vanamoor haliseb sängis rinnavalu käes. Vale! Pani hommikul pärast vanameest kepi najal minema kui tuul... Kes otsib, see leiab. Siit laastuke, sealt lauaotsake, kolmandast kohast puuhalg, mis kukkunud koormast, prügi ja panna pealekauba. Tee voori kolm päeva — ahjuküte käes! Oh, see vanadus, see vanadus! Nagu

luupainaja asub ta inimese kallale, imeb vere, imeb üdi, järele jätab vaid porstunud vareme.

Hoovis krigiseb lumi. Sammud lähenevad. Ukse taga saab kuuldavaks ähkv, korisev hingeldamine, — vanamees kodus! Uksest sisse astub väike, vimmas seljaga hallhabe, kirves vöö vahel, habe härmas.

Ta ei tereta. Ta kustunud silmist hiilib pilk küdeva ahju, teine vahva eide poole; ta kollakassinisest, kortsudega kaetud haulisenäost lihvatub midagi üle, mis on osalt meelega, osalt meelepaha.

„Mh, kas tervist juba küllalt, et võidaks patseerimas käia?“

„Pea oma nurin, vanamees! Mis mu tervisel viga?“

„Tee aga, tee, et heidad ja jääd!“

„Noh, kas pole aeg käes või mis?“

Vanamees viskab kirve vöölt ja asub küdeva ahju ette käsi soojendama. Oo, missugused käed! Need pole käed, need on käpad. Nad pole ka käpad, nad on pändad — on looduse ebasünnitised, mida kui kurioosumeid piirituse sees peaks alal hoitama. Nad on keeruline kogu muhke ja kühmi, kerakesi ja munakesi. Adrapuu ja vikat, reha ja vart, kirves ja saag — nad kõik on oma jäljed jätnud nende käppade külge igaveseks mälestuseks.

Vanamoor tõmbab pingi ahju ette, nad istuvad mõlemad peale ja soojendavad käsi. Tükil ajal ei lausu kumbki sõna. Nad vahivad, kuidas leek näeb vaeva vana vintske saapakanna kallal, mis juhtunud laastude seas ahju. Punane kuma loitleb laialt mõlema mullakarvalisel näol.

„Noh, vanake?“ küsib viimaks eit argsetl.

„Ei midagi!“

„Ka täna mitte? Juba neljat päeva mitte!“

„Mitte punast krossil!“

„Aga kuidas on see võimalik — kas siis keegi enam puid ei osta?“

Vanamehe pikk hall habe vajub sügavamale rinnale.

„Kas nad puid ei osta? Küll nad ostavad, ja raiuda lasevad ka, aga mitte mind. Vanaks põlgavad — ei s i n a jaksa raiuda, ei s i n a jaksa trepist üles kanda!... Tule s i n a, või s i n a — oled noorem mees!”

„Oled ehk liiga loid ennast pakkuma?”

„Pakun küll — suisa pakun, luban odavamalt teha kui teised, — ei midagi! Mõni ei vaata otsagi, mõni hakkab koguni veel mõnama, paiskab sulle näkku: „Mine sina kus tühi! Sa ju ei jaksa oma jalgugi enam vedada!”... Nagu oleks see minu süü... Nagu vana inimene enam süüa ei tahakski...”

Ta pöörab näo ukse poole ja teeb, kui nuuskaks nina. Pühib aga habemelt silmist kukkunud märga.

Eit on äkitselt vibanud püsti, nagu oleks sõna „süüa” teda torganud.

„Kas sul on kõht väga tühi?”

Vanake tõstab silmad naise poole; ses pilgus ja ta suu ümber tuksub midagi — tuksub pilkav, naeratav nutt. Selline pilk võib olla ülespoodaval, kellelt küsitakse, kas ta ei sooviks lahendamata silmust...

„Pole suurt häda,” vastab siis. „Seisin ju terve päeva töötada Suure turu nurgal — mille eest tohin tahta süüa!”

„Tükike leiba mul veel on — kohe toon,” ütleb eide hambutu suu.

Vanamees pöörab kähku pead. „Mis, sul on veel leiba? Kust sa said?”

„Ah mina — kust ma sain — — ” kogeleb naine. „Näh, kust ma siis nii sain! Eks meil ol'd ju veel.”

„Ära valeta! Too siia!” hüüab vanamees karedalt.

Eit toob. Vanamees heidab pilgu kuivanud leivapalukesele ja hakkab kiruma.

„Noh, kas niisukest narri enne on nähtud! Eks ma ütle! Tema nälgib kodus ja enesel on leiba! Kas ma sulle hommiku ei öel'd: see tükk jääb sinule lõuneks, küll mina muretsen enda eest ise. Ja nüüd on leivatükk õhtuni alles! Ise vana inimene, aga aru ei põrmugi peas! Tema, ogar, nälgib — nälgib kolmat

päeva, ja suur tükk leiba kodus! Kas sul ka häbi ei ole mind niimoodi alati vihastada! Urjah!"

Nüüd teeb aga ka eit vihase näo.

„Kas tead, vanamees, kui sa seda leivatükki siin praegu minu silma all ära ei söö, siis ajan su ööseks ukse taha — otsekohe lumehange! Enda juurde magama ei võta sind enam, — kas kuuled?"

„Minugi pärast! Lumehang niisama soe kui sina!"

„Soo, või soojust sul puudus? Mul pursuid! Kas ahi ei kõe või mis?"

„Ise ju ajasid mind lumehange!"

„Jah, kui sa leiba ära ei söö! Säh!"

„Üksi ma ei söö; kui pooleks tahad teha, siis söön."

„Siis teeme pooleks, sa vana riiupunn!"

Eit murrab leivaviilaka pooleks, aga mitte keskelt. Uhe kolmandiku jätab enda pihku, kaks kolmandikku sunnib vanamehele päntade vahele. Istuvad ahju paistel ja närivad. See sünnib igemetega, mispärast on nägude terve alumine pool vägevasti liikvel. Korruga peatub vana nurgamees söömises.

„Liisu, löö mulle patsi!"

„Miks?"

„Siis saad midagi."

„Anna parem musu."

„Mine oma vana musuga!"

„Soo, või noorematahad? Kuule, kuule, vanamees, sa käid nii palju üksi väljas — ega sa ometi mõne nooremaga ole patuteele sattund?"

„Ära lora! Löö patsi!"

Eit lööb. Vanamees pistab käe põuetaskusse, toob sealt poolekopikase timpsaia nähtavale ja surub selle Liisule pihku.

„See on sinu!"

„Kust sa selle said?"

„Leidsin. Täna hommikul tuleb üks preili saiakotiga Lindebergi juurest välja, — siuke peenike, siuke vitsjas. Kui hel-

jub tene parajaste üle turu, kukub kott potsti maha ja — saiad suust välja kõik laiali! Preilikesel häbi neid hakata noppima — paneb minema! Meie, nurgajürid aga kui hundid neile kallale! Uhe saingi — nooremad saagitsesid rohkem. Pagana vanadus, nigu kammitsasse paneb inimesel!”

„Ja kogu päeva hoiad saia taskus, enesel kõht tühi?” kurjustab Liisu.

„Sai nüüd mehele mõni kõhutäide!”

„Sa — sa mu hea vanamees!”

Ja eit lööb käe vanamehele kaela ümber ning toetab põse ta õla najale. Nii söövad oma leiva ja saia tummalt ära, joo- vad vett peale ja kohendavad tuld ahjus. Juba hakkavad saama ka sooja. Eit võtab vanamehel pika kuue maha ja aitab tal saapaid jalast tõmmata, et ta võiks ahju paistel jalgu soojenda- da. Vanamees toob kuskilt taskust lühikese piibunossi välja ja vahib vargsi kolusse — tühi. Põhjas veel natuke pigi ja tuhka. Püüab ahjust söe ja paneb peale — ehk tuleb siiski veel mõni pops. Piip vingub nagu tühi piip kunagi, vanamees teeb aga, nagu suitsetaks suure lõbu ja innuga.

Korraga hüüab eide hääl ta selja tagant: „Mihkel, ää põleta piibu põhja läbi! Kas su tubakas juba jälle ots?”

Mihkel ei suuda tasast ohet maha suruda. Ta jätab aga ütlemata, et tal nädal aega enam tubaka kübetki pole olnud.

„Säh, pista siis seegi sisse!”

Ja Liisu pistab talle äkki poole sigarit nina alla.

„Kust sa selle said?” hüütakse põue põhjast.

Õnnis läige lendab eidekese näo üle. Uhkelt kostab ta:

„Kui sina oskasid uulitsalt saia leida, siis mina jälle sigari- junnil! Pane aga piip tormama!”

Ja jälle istuvad mõlemad pingil ning Mihkel ütleb, nad pühitsevat täna ju päris pühi — mõni päev varemini kui tei- sed inimesed...

Vaheajal on ahi ära küdenud. Küll hõõgub veel tukke sees, aga vaja on kinni panna, et soe ei läheks korstnasse. See teh- tud, hakkab eit sāngi kohendama.

„Kas tead, vanamees, tõmmame õige voodi ahjusuu ligemale, siis on meil soojem magada.“

Vanamees nõus. Asi toimub. Mõni minut hiljemini lebab elatanud abielupaar sängis vana lõhkise vaiba ja veel viletsama kuue all. Sinna matavad nad endi varemeteks kõdunenud nälgunud kehad, endi hallid pead täis musta muret ja naeratavat nuttu. Oh, et see oleks viimne öö! mõtleb salaja üks ja mõtleb teine. Sest nad on üleliigsed maailmas. Nad tahavad süüa, aga ei jaksa seda enam teenida, ja kes tööd ei tee, ei pea ka mitte sööma, ütlevad targad inimesed, kes istuvad kaetud lauas. Et nad oma pikal eluajal palju tööd on teinud ja üksnes ihutoidu eest — kes küsib selle järele! Töö-aeg on neil möödunud — peab siis möödunud olema ka söömisaeg. „Sa ei jaksa enam oma jalgu vedada — mine kus tühi! Tööd anname noortele ja tugevatele!“ Ja nii nad lähevad juba nädalate, kuude kaupa tühja kõhuga magama ja ärkavad tühja kõhuga üles, ja üks päev algab sama lootusetusega, millega teine lõppes. „Te olete vanad, minge kus tühi!“

Vaiba alt on kuulda korisevat hingetõmmet, millesse segineb salajaid nuuksatusi. Nad on hakanud tugevasti teineteise kaela ümbert kinni, eide hallid juuksed ühinevad vanamehe halli habemega, suu liitub suuga, külg küljega. Kõik on koos ses kaitsetuses — nende õnn ja õnnetus, nende rõõm ja kurbus — otse nii, nagu viiskümmend aastat tagasi... Ja korisedes ja kähisedes töötab vana töölise vigane rind ning vagusamaks raugeta vahva eluseltsilise hädine nutt. Siis on kõik vaik ja pime ja külm — pime ja külm nagu hauas...

Järgmisel öhtul tõid kohalikud päevalehed lühikese, kuiva sõnumi: Seal ja seal uulitsas, ses ja ses majas leiti täna lõunal surnult sängist üks elatanud abielupaar. Õnnetus on arvata-vasti sündinud vingust. Ahjust, mille pelt oli ainult pooleldi ees, leiti tukke, kuna säng oli asetatud ahju suu ette. Mõlemad laibad toimetati lahkamiseks Tornimäele.

KUPJA-KAARLI ADJUSTAADID

Kui vana kupja-Kaarel lasti viimasest kohast lahti, ütles ta eidele:

„Mina nüid — miks ma uut kohta ei soal Olen enne soand, soan nüid koa. Mul jo head adjustaadid.“

„Põlgavad ehk vanaks nagu meiegi oma,“ ütles eit.

„Üks põlgab, teine ei põlga. Küll ma koha soan. Mul head adjustaadid.“

Ja kui ta uut kohta läks otsima ja teel inimestega kokku sai, siis rääkis, et ta otsivat uut kohta ja et tal olevat head „adjustaadid“. Ja kellega sai pikemalt jutusse, sellele näitas oma adjustaadid ette. Ta poetas põuetaskust, südame kohalt, vana kulunud „tassenpuki“¹ välja, mille nahksel vöö oli veel pae-last vöö ümber. Tassenpukist tõi nähtavale kolm paberit, kaks vana ja koltunut, ühe uue ja valge. Aga et adjustaadid saksa keeli olid kirjutatud, siis pidid külamehed lugemata uskuma, et nad on head. Kirikutrahteris aga juhtus kord üks pottsepasell purjutama; see mõistis selgesti saksa keelt. Ta luges adjustaadid sorinal ära ja ütles ka teistele, mis ta oli lugenud.

Esimesel lehel kirjutas Päravere parun, et Kaarel Raismik teeninud teda kupjana kuusteistkümmend aastat kõigiti korralikult ja ustavalt. Teisel lehel tunnistas Kobraсте härra, et kubernas Kaarel Raismik olnud temale kakskümmend üks aastat agar, truu, hoolas ja kaine teenija. Kolmas tunnistus oli kõige

---

¹ Tassenpukk — taskuraamat (saksa k. Taschenbuch).

lühem, aga mitte pahem. Liigandi krahv, kes kirjutamist ei armastanud, ütles ainult, et ta olnud Kaarel Raismikuga üheksa aastat täiesti rahul.

Kuna pottsepasell adjustaate seletas ja kõrtsmik nende omanikku kiitis „ontlikuks“ inimeseks, laskis kupja-Kaarel silmad ringi käia, silitas oma halli habet ja ütles:

„Jaah — ärap see teeb kokku oma nelikümmend kuus oastakest välja! On ikke soand neid teenida ja ümmardada, nende orje sundida ja nende vara hoida. Nelikümmend kuus oastat saksateenida — ega see ole jüst naljaasi.“

Aga kui vana Raismik näitas oma adjustaadid saksale ette, kellel oli kubjast tarvis, ütles saks:

„Sul on väga head atestaadid, aga ma tahan nooremat.“

Ja teine saks ütles:

„Sa oled ju väga kaua olnud truu saksateenija, aga mul on nooremat vaja.“

Ja kolmas, kes talle nii teravasti näkku ei vaadanud, lõi tunnistuse pealt silmad üles ja küsis kähku:

„Aga kui vana sa siis õieti oled?“

Ja kui ta kuulis, et vana Raismik „paastu-moarjaks soab seitsekümmend täis“, siis pani paberid ruttu kinni ja ütles:

„Ei, ma otsin nooremat.“

Nõnda jäi kupja-Kaarel seks aastaks kohata ja läks kirikulevisse „aplaagrisse“. Eidele aga ütles:

„Oleme oasta aplaagris — eks siis ikke soa! Mina nüid — mul jo head adjustaadid!“

Olid siis aasta aplaagris, sest hoiuhoona jätkus ja hoiukopikaid jätkus ka. Ja kui tuli aeg, käis Kaarel jälle kohta kuulamas, ja kõik õllekõrtsid ja monopoliesised ja vürtspoed kauge ringis said kuulda ja näha, kui head adjustaadid olid kupja-Kaarilil. Ja saksad, kel oli kubjast vaja, said neid lugeda ja kiita, ja nad oleksid vana Raismiku kohe võtnud, kui ta oleks noorem olnud.

Aga et ta noorem ei olnud, siis ta pidi taas jääma aastaks aplaagrisse. Hoiuhoon oli ammu otsas, aga hoiukopikaid jät-

kus veel. Ja et ta nooremaks ei töotanud minna, vaid vane- maks, siis ta ei otsinud sel aastal enam nii väga kupjakohta, kui „mingit muud kergemat ametit“.

Aga sakstel ei olnud talle kergemat ametit anda ja üks ütles: „Sa ära enam ametit otsigi — hakka nüüd vanust puhkamal!“

Vana Raismik vastas: „Kes mind siis toidab?“

Saks küsis: „Kas sul siis toitjat ei ole?“

Vana Raismik vastas: „Ei ole. Vanem poeg oli Paduveres kutsariks — täkk lõi surnuks; noorem poeg oli Saupa mõisas kirjutajaks — see suri tiiskusse.“

Selle peale ütles saks: „Noh, eks siis pea vald sind toitma.“

Aga see mõte oli kupja-Kaarlile vastik ja ta kostis:

„Ega ma untsakaid eluaeg ole teenind, ma olen teenind neli- kümme kuus oastat suuri saksu. Kuda siis kõlbab mõisasun- dijäl minna vallavaeseks!“

Ja et see mõte oli temale vastik, siis ta hakkas seda suu- rema hooga kohta otsima.

Ukskõik missugust. Et aga saaks leivale, enne kui viimne kopikas lõpeb. Et aga eemale jääks mõte saada vallavaeseks, eidega tükkis saada vallavaeseks. Ja et kopikas jätkuks kau- gemale, nii kaugele, kuni koht leitud — seda kopikat ei olnud ju ülearu, sest noorema poja koolitamine oli teinud rohkesti kulu — siis kõpitses vanamees tööd teha päevilisena, kuni ko- haotsimisega jälle kätte jõudis.

Kolmas juba.

Ei ta olnud enam nii suureline oma kohasaamisega, ei ta teel enam nii väga näidanud oma häid adjustaate. Kuid ega ta usk olnud seepärast veel otsas. Eidele ütles teine:

„Kui mitte kupjaks, siis öövahiks; kui mitte öövahiks, siis minupärast kas või seakarjaseks!“

Aga oma adjustaate ei maininud, rääkides karjasest. —

Varsti peale küünlapäeva sai Kaarel kuulda, et Põhulas öel- dud teenijaile üles. Kellele nimelt, ei olnud kindlasti teada, aga mitmele. Kaarel muidugi adjustaadid kapist ja teele. Rüh- kis joonega ära käia kakskümmend viis versta, hoolimata

tuhkjast teest. Teel palus ühtepuhku jumalat ja niisutas palvet silmaveega.

Aga vist oli taevaisal tähtsamate asjadega tegemist, sest neil ei olnud jällegi õnne. Põhula härral oli küll öövahti tarvis, aga ta ütles Kaarlile:

„Praegu on kurjad ajad, alam rahvas on hukka läinud — ei mina usu mõisa ööseks nii vana inimese hooleks.“

Kaarel paluma. Tema ju veel üsna kõbus. Ja kui püss kaasas — kohe lubas kõmmutada, kui keegi tuleb.

Aga härra arvas, et ta enam hästi ei näe ega kuule ja et ta jääb kuhugi tuulevarju magama.

Mispeale vana Raismik:

„Magama! Mina, kes ma eluaeg saksa olen teenind ja mõisa vara hoind! Ennem torkan enesel silmad peast, kui jään mõisa valvates magama!“

Aga Põhula härra väristas naeratades pead ja ütles:

„Mine aga nüüd peale — ei sest tule midagi! Näe, ukse taga ootab nooremaid.“

Ega muud kui tulnud teed tagasi. Pühkis küll metsa vahel silmi oma labakindaga, aga mis see aitas. Vanaks põlgavad! Tee mis tahad — vanaks põlgavad! Ei pane adjustaatisid enam täheleegi!

Kaarel mõtles niikaua veel sammuda, kuni läheb pimedaks, ja siis öömaja otsida. Aga täna läks varakult pimedaks, sest hakkas tuiskama. Hakkas nii kangesti tuiskama, et hinge tah-tis kinni matta, ja kolme sammu peale ei olnud midagi näha. Tohoo hullu, mõtles vana Raismik, viimaks kaotan tee jalgade alt ja eksin ära! Aga seda mõeldes oligi ta juba tee jalgade alt kaotanud ja ära eksinud. Ja et talle oli siitpoolt nurk täiesti võõras, siis polnud ka mingisuguseid märke appi võtta, et pääseda teele tagasi. Ja pimedaks läks, ikka pimedamaks — kogu maailm muutus mustaks mässuks ja kustki ei tulnud nähtavale inimeste eluhoonet, ei kustki aknatulukest.

Tohoo hullu, mõtles vana Raismik, viimaks pean jääma siiasamasse öömajale! Võitles veel tormi ja lume, väsimuse ja

vanaduse vastu, ja kui enam ei jaksanud, laskus maha ja mõtles: Tuisuke, vii eidele koju tervisi, ma jään siiasamasse öömajale!

Aga tuisk kestis öö ja päeva, ja siis tuli sula, ja sula järel kõva külm, ja kui lumi kandis, läks Põhula parun mõne naabriga Purvita nõmme jänesejahile. Päike paistis heledasti, lumi siretas ja puudel olid klaasist oksad.

Korraga jäid koerad ühte paika peatuma — mõned haukusid, mõned ulgusid. Vilistati, aga ei kuulanud käsku. Kui sak-sad jõudsid pärale, leidsid nad männi alt habemiku vanamehe, kes oli vööst saadik lumes.

Ta puhkas selili männi all ja vaatas laial silmal päikese sisse. Pahem käsi seisis poolpüsti, aga parem hoidis põue kinni, milles olid adjustaadid. Ja männi oksad kõlisesid tuule käes nagu sukavardad, ja lume peal kõlisesid tuhanded nõöpnõelad. Päike aga säras ja lumi siretas.

Seal vaatas Põhula parun terasemalt vanamehele otsa ja ütles:

„Näeh — see ju see vanamees, kes tahtis mulle öövahiks tulla. Näitas teine head tunnistused ette, aga mul oli nooremat vaja.“

1908.

VIABURI¹

Kolmas hommik pärast unustamatut ööd, hommik, mille teraskõrdest mõirgav vihkamine unest oli raputanud. Hommik nagu kaks eelmist, käima peal januneva ootuse ning nälgiva lootusega, aga juba mahasaamisaimuse palavik õhetaval palgel — nii kerkib ta merest ja metsa tagant ja roomab kaljudele.

Ja jälle toob ta lõhna kaasa, mis on katkune verest ja vägivallast. Muudkui kangem on see sünnitamislõhn täna, nii kange, et linnud Kaevupuiestiku okstel uimaselt vaikivad, ja inimestel rannas hing kurku kinni jääb, ja rebuselt punetav päike saarestiku laugul hallid rätid suu ette on tõmmanud. Meri aga kaljukindluse müüristiku ümber kahvatub mürgise lõhna all valgeks nagu sulav tina ja linna peale rohelise tuka taga langeb pruunikas loor nagu kuivanud vere ja rauarooste tolm.

Ja oma hääled on sel hommikul. Sa ei tea, kas kuuled neid kõrvaga või veresoontega. Sa ei tea, kas sa imed neid õhust, merest või aimad maa alt. Seal murdus miski! Kus? Seal nuuk-satas keegi! Kes? Seal vannuti ja võeti elu — seal neeti ja heideti hinge! Sina aga seisad ja otsid. Sina aga vahid ja kuulad. Oli, ja ei olnud mitte. Ning südames paisub sul midagi, mis on suurem nimelisist tundmusist — kaugem kartusest ja

---

¹ Suomenlinna merekindlus Helsingi lähedal. Viaburi nimetust tarvitati varemini soome keeles kindluse rootsikeelse nime Sweaborgi järgi.

lootusest, kõrgem valust ja rõõmust. Ja nagu kergendavat meelehead tunneb su rind, kui kuuled, mida tõesti on kuulda, kui näed kajakat, kes karjatas, kui silmad varest, kes kraaksus, kui silmaga näed ja kõrvaga kuuled, kuis lained loksuvad ranna vastu ning taganedes sisistavad ussikeeles.

Ja oma värvid on sel hommikul. Ma näen neid, aga ma ei mõista neile nime anda. Ma seisan nende mõju all, aga ma ei oska neid seletada. Nad võibsevad ja virvendavad mu silma ees eeterpeene lainetusena, ja kui ma neid tahan tabada ja lahutada, siis leian, et nad lahutamatult on ühinenud minu tuksuva südamega, minu heitlevate meeltega. Kõik, mis seal salajalt must ja valge, punane ja kollane, sinine ja roheline, pole mulle nähtav, vaid üksnes tuntav — värviline virvendus pakitsevat hinge. —

Siin maal on mammutite karjad maa alla vajunud ja kivinenud. Ainult nende seljad ja turjad paistavad välja muru ja sammaldunud mäta alt — hallilt ja hallikirjult, punaselt ja punasekirjult. Kus neid hiigelmammuteid kobaras koos oli, sinna tekkisid neist kõrged mäed, ja kus nad merre ei uppunud, seal nad lamavad sirutatud koibadega kõrvuti rannal, ja sa arvad veel nägevat, kuis nad ronivad ähvardava uputuse eest, üles maa poole, et kaljuneda kuival elutuks, aga surematuks.

Nende selgadel seisame ja istume, vahime ja ootame. Meid on veel vähe, aga meid saab rohkem, ikka rohkem, mida kõrgemale tõuseb päike ja peseb oma verise põse helkjamaks. Ja palju saab meid, kui ka need pärale jõuavad, kel rahu oli öösel magada ja hommikul kohvi juua, ja lõppeks need, kes tulevad lõbusalt lobisedes, et tunaeile pooleli jäänud näitemängu edasi nautida — kui võimalik, lõpuni. Ma näen silmi, mis on õõnsad ja tuhmid uneta ööst — need on võidulootjad ü h e s t leerist. Ja ma näen silmi, mis keerlevad selgelt ja värskelt ringi — need on võidulootjad t e i s e s t leerist. Ja kolmandad, need vahivad silmadega, mis ei tea, mida nad näevad, mis ei mõista, mida nad ootavad. Ja kõik need silmad täis vaimset ja hinge-

list võitlust või täis meelelist vedelust ja lodevust — ühed kahvatanud kannatajanägudes või õitsvais peremehepõsis, teised rahulisis kõrvepalgeis — kõik on pöördunud metallises sulavuses siretava vetevälja poole, mille märjast kaisust ker- kib hall hukatuse teater.

Surmarahu, hauavaikus hauduvad tema müürides. Aoudu on laotanud tema üle valge leinaliniku, mis aegamööda hõre- neb ja rebeneb, nii et tema nurgeline ja sopiline kerestik kat- kestatud joontes meile lähemale ujub. Mustavad müüriavaused tulevad luuravalt nähtavale, kantside vallivibud, patareide hammastikud, kahurite tumedad putkekujud poevad varjavast loorist paistmatult läbi. Kiriku kuplisibulad ida pool, kindluse- linna valkjate majade keskel, on juba võidukalt selguses, muudkui nende karv kõigub veel kollakassinise ja roosakas- roheline vahel, ja lääneservas, seal lehvitab julgustav hom- mikutuul vallil lippu, mille punasesse värvisse ma usun — ainult usun, sest silmaga seletata ei ole see mitte. Mäherduse võluva ilu kallab uduhõbedaga võitlev päikesekuld sellele tra- göödiateatrile, mille varjatud näitelaval on juba kalle päeva kuumalt tuksuvat noort elu kustutatud! Nagu ei teaks vägista- tud elu armastuses hõõguv ema oma taevalikul aujärjel midagi sellest koledusest, suudleb ta tapalinna müürid kuninglikult särava ja kroonib ta katuseid ning torne välkuvate kiirtepä- rgedega.

Täiel valgusel, käega katsutavalt lömitab üksnes Haraka saare kaljukantsike nagu saaki piiluv murdja meie jalgel vees. Mustavad surmatorud tema peal, korratult sinna ja tänna sih- tivaste otstega, paistavad nagu vihast turri aetud karvad looma kuklal. Ja karvade vahel pugevate suurte kirpude sarnased on munderdatud mehed, kes seal, võitluse vastu valmistudes, segelevad läbisegi. Ta on hüppel, see väike murdjake, ja iga- kord, kui minu pilk teda tabab, on mu meelest, nagu peaks mulle juba kõrvu puutama tema lõugade matsutamine ja vahu- sülgamine.

Ja nüüd — nüüd tuleb läikival veelagendikul veel midagi

loomataolist nähtavale — seal kaugel läänes, kus sinine taevaskokku sulab halli merega kitsas udupalistuses. Kaks musta putukat. Pikka, pikka siginevad nad veest tõusvale tõmmule tulbale, tuletornile, kõrvuti ligemale. Kas nad lendavad õhus, ujuvad meres või roomavad vett mööda? Veel ei tea seda. Veel me ei näe nende tiibu, nende koibi, nende katsesarvi; ainult nende jämedad munajad sitikakujud on tuntavad. Aga nad poevad ligemale taeva ja mere prao vahelt, nad pöörduvad ning näitavad oma külgi ja nüüd näeme, et neil on seljas mustad sarved, mille otsas keerlevad tumehallid tossulipud.

Me tunneme juba neid surmasülgavaid skorpione. Kui nad eile sellesama prao vahelt himukalt hiilides välja pugesid, hoovas meie keskest, meie rindade ühinenud kogust, hääletu lootusehüüd üles. Kumbki leer teretas surmaputukaid oma abitoojatena, oma võidu otsustajatena. Ja meie meelest oli, nagu rõkkaks võitlejate suudest kindluses sama hüüd hääleliselt üles — tuhandehääliselt. Kuid mustad elukad avasid oma kurgud ja punase leeri eksitus sai ilmsiks. Tuli, mida nad purskasid, oli sihitud vereva lipu poole, ja meile kuuldus hingesse, nagu oleks selle lipu all hambaid kiristatud ja rusikaid kokku pekstud, teise lipu all aga hurraatatud ja tänupalveid ümisetud.

Kuid mõlemad ujuvad teraskantsid otsivad tuletorni kõrval aegamisi aset, algab suures kaljuteatris oodatud etendus. Ma pikutan kõrgel ühe raudkivi avaras lohus kui süngis, toetan pead sammaldunud mättakesele nagu padjale ja minu meeled võidavad sigitava elavuse nagu sonijal. Ma ei näe ega kuule mitte üksnes seda, mis praegu sünnib, vaid ka seda, mis sündis eile ja üle eile — kõike, mis mul mu piinatud närvides laenguna tallel seisis. Ma täiendan, viljastan, elustan praegust endisega ja see sulab mu vaate ees ja kõrvus harmooniliselt ühte. Aga pildiks, melodraamaliseks aktiks, mille sisu on kirju, kent-sakas ja kohutav nagu muinasjutt.

Saarestikul röögivad lõvid. Kas olete kuulnud, kuid röögivad näljased lõvid, kui nad haistavad toore, verise liha lõhna?

Nõnda hinge põhjast, vabisedes kõigest kerest, peast sabaotsani, rinda ja kõri lõhestava kirega, pannes kõike oma ihurammu ja himujõudu sesse röökimisse? Nõnda ka röögivad Viaburi lõvid. Ma näen neid ridamisi rivis seisvat, mitmes rivis, kaks rivikonda vaenuliselt vastastikku; nende ninasõõrmed ahnitsevad verd nuusutada ja nende pikalevenitatud kõrid kipuvad röökides rebenema; leegitsev hingeaur, mis pahvatab nende lõugadest, lööb keerlevate keradena taeva poole ja hõreneb õhus valgeiks pilvetortideks; hää! aga, mis kõrgib nende kurkudest, see mõirgamiseks ühinev koorihää! ei laineta mitte sõudval voogamisel laiali, vaid veereb murdes ning purustades läbi ehmunud õhukihtide, ja kui ta on jõudnud minu valutava südameni, siis rõhub ta selle põrmusse.

Ja nüüd murtakse luid. Kas kuulete, kuidas luid murtakse? Selgroogusid, sääre- ja reieluid? Ma sulen silmad ja nüüd võin seda ka näha. Ma näen rattaid, millele on tuksuvad kehad seotud, ja rattaid aetakse ringi, ja raginal murduvad luud ning liikmed neis tuksuvais kehades. Kas olete kuulnud kuulipildujate raginat? Oma ihu ja hinge erkudega? Ja teades, et nende rattad töötavad surmatõsidusel? Mina kuulsin seda kolmat hommikut ja hingesse tekkis seletamatu iha seda veel kuulda, ikka veel, ja valu, mida tundsin, oli neid tiirasmagusaid valusid, mille korduvat hoogu oodatakse kirglikul innul. Iga uus ragin ratastas mind ennast. Ma tundsin murdumist kogu oma elulises sisemuses. Aga see murdumine oli lõbus, salalik-lõbus, ja ma vaatasin teisile kahvatanud isikuile palgesse ja lugesin seda lõbu ka nende palgelt.

*

Mõlemad putukad silmaringi prao vahel satuvad ärevusse. Nad keerlevad ja siputavad. Kaugus nende vahel on laienenud. Siis tuleb rahu nende üle. Ja korraga algavad sülgamist. Tulekeeled, leeginooled, mähitud valgete suitsukerade sisse, sähvivad välgu eredusel kord ühe, kord teise suust. Nagu lohed, kes altilmast oma lõuad lõõska pursates välja on ajanud,

mustavad nad oma põrgulise tossu sees. Mingit tooni ei sünnita nende üksikud salvangud esimestel pilkudel. Salalikult, ootamatult nilpavad nad üle vee. Siis aga elustub õhkkond häältest. Tumedale mürtsule, mille mitmekordne kaja kärstab endale praginal teed, järgneb ulgumine. Ulgumine, otsekui vihiseks taevalaotus tormitiivul põgenevaist vaimudest, kes nutavad kirglikus vihas. Sel kaebehääl on suurust ja vägevust. Tunnen hanguvat üdi oma luudes ja nahka pingule tõmbuvat oma liikmete ümber. Ja arvan ulgujaid nägevat — neid surmaga täidetud läikivaid terasvaime, kes ahnusevalus nikauga nutavad, kuni nad oma saagilennul veel pole tabanud ohvrit.

Nad heidavad maha kindluse ja kindluse veeümbrusse. Ja kuhu nad on heitnud, sealt kasvab puu üles. Kindlusest kerkib tuleokstega, sädemeokastega hall suitsupuu vildaku ladvaga, nagu painutaks teda marutuul; merest aga sihvaksirge, vahtvalge vesipuu — hiiglapikkune hõbepappel, mille lopsakas lehestik ilutseb briljandisäral. Või ei ole see puu? See seal — ta sööstab praegu Kuninga saare nina ees voogude kaisust üles — see on kumendava ihuga neitsi, sale, luhtava rinnaga, nõrguvate juustega. Ta tõuseb, raputab end, puristab hõbepiisku suust, naeratab mulle vastu ja vajub.

See ilm täis ulgumist ja undamist, täis raginat ja mürinat, täis suitsupilvi, tolmupöörlusi ja mühavaid veesambaid täieneb äkitselt uue kära ja uue äreva liikumise poolest.

Haraka saarel hauguvad hüüänid. Üks algab, teine järgneb, kolmas tõstab järgnemiseks pead. Ja kõigi suud sihivad ühte külge, sama tillukese täpi poole, mille leiab silm alles kauema otsimise järel merepeegli hallist vinetusest. Haraka saare hüüänid — nad on meile nii ligidal, et võiksimme visata neile kiviga pähe — miks hauguvad nad selle veepinnal liikuva musta täpi peale, miks paiskavad nad temale oma tulesappi? Me teame seda. Me saime seda eile teada. Sest juba eile haukusid ja sülgasid nad paari säherduse täpikese peale — sama kõva-heleda, kilkava häälega ja sama vihiseva, vinguva ilapildumisega.

Need väiklased kiskjad — nad haistavad ka selles ujuvas päklikoorekeses hukatavat elu. Nad haistsid seda juba eile oma nuuskivate murdjaninadega ja tõttasid teda vihasel ragnal hävitama. Ja meie ajasime kaelad pikale ja silmad pungi, ja süda tahtis põuest hüpata põnevuse pärast, ja igakord, kui purustamisele pühendatud päklikooreke ülespaisatud veemühangute seest seal kaugel jälle nähtavale tuli, ikka jälle tabamatult, siis kerkis rahvametsast pilkega segatud rõõmuleitsak üles. Täna kordub mäng. Laeng kõmmub laengu järel üle vee, veest puhkeb vahukuhi üles, see laieneb kobrutavaks mulinaks või pikeneb pöörlevaks veevaoks ja selle sisse kaob veneke. Kadunud, ära neelatud! Kuid ei. Niipea kui vood on veidike silinenud, näeme paadikest laineil heljuvat, muudkui need meist, kes tarvitavad pikksilma, ümisedvad kahvatanud huulil verest, mis värvivat lootsiku istmeid ja põhja. Haavatud, aga mitte veel hävitatud. Surma piitsutusel püüavad nad varjava ranna poole. Pooltegi elu tahavad päästa murule. Aerudeks saanud meeleheit sunnib lootsiku lendama. See jõuab kuulirahe all kaldale, kaob kaljude varju, ja meile jääb nähtamatuks, kui palju päästetud elu roomab temast veel mättale.

Kes nad on? Suurest tapateatrist põgenenud mässulised võitlejad või nende salasaadikud? Me ei tea seda. Eile tõi üks säherdune lootsik kaldale pommikildudest haavatud naise ja lapse ning teine kaks-kolm verist soome kalameest. Siis kõneldi eksitusest, süütuist inimesist.

Haraka saare vahikoerad vaikivad undamast, sest veepeegel paagi¹ ja ranna vahel on jälle puhas. Ka mõlemad ujuvad murdjad paagi taga peavad vahet. Ainult kindluse lövid mõrgavad veel, kuid harvemini ja nõrgemalt, urisemiseks raugevate häältega. Kuuldub, nagu oleksid nad oma esimese nälja- ja janutuhina kustutanud ja puhkamiseks kõhuli heitnud. Näib, nagu läheneks väsimuse sunnil ühes kui teises leeris vaikne vaheaeg.

---

¹ Paak — tule torn.

Või on see lõpp?

See on lähenev lõpp.

Raskejalgne hommik oigab ja saab maha. —

Kindlusekogu tagumisest osast kasvab üles lillekimp. Seotud valkjustest, punakatest, kollakatest tulililledest. Kubu lõõskavaid leeke helehalli ja pigimusta käharladvikuga, mis ulatub pilvedeni. Pundar sära ja sätendust silmikustutava toredusega, hingepõrutava vägevusega. Meie seas pole suud, mis ei karjataks, meie seas pole silma, mis ei jääks pärani. Ja paljud meist põgenevad, langevad maha, löövad käed kaitseks pea ümber, kui meid tõugates tabab järgnev raksatus mühiseva õhupuhangu saatel. Selle tumeda, muljuva, mägiraske, majesteetliku kärgatuse all sureb iga muu hää ligidal ja kaugel, meie tuhandesuulisest karjatusest kuni kõige jämedama kindlusekahuri mürinani.

Siis on vaikus. Kohmetu, närtsinud.

Minestus pikutab merel. Jõuetus põõnutab kaljudel.

Ma ei kuule oma kõrvus muud kui ilmakaugest surevat sahinat ja oma vaibunud põue tuima tuikamist. Ja laisk lõtvus koormab liikmed mul raskeks.

Saarestikul aga laguneb, rait¹ lillekimp. Ta haruneb laiali, vajub vildakile, kaotab värvid, punedeneb tolmu-, tuha- ja tahmakarva halbeiks, mida tuul pilvepasimustena vee-retab üle saarestiku, üle mere. Ainult väike, kollakaspunane tüükajätis, kiiresti kahanev, liigub veel paiga peal, kust tempas² hiigelkimp.

Aegamööda toibub tarretus.

Meeled virguvad, ajud ärkavad, keeled pääsevad valla.

Kus? Kummas leeris?

Kihin meie seas, kohin linna poolt, müdin kaugemal puies-tikus. Kaldale koguneb kasakaid.

Kus? Kummas leeris? Kelle laskemoon?

---

¹ Rait — hiigelsuur.

² Tempama — nähtavale paiskuma.

Esimesed lõõtsutavad salgad jõuavad linna poolt pärale.

Kumma püssirohuait?

Küsimused ja vastamisi käivad vastused soome, rootsi, vene, läti, eesti suudest. Vastused, mida enamasti soov enneaegselt ja vägivaldselt sünnitanud. Valitsuse pool! — Muidugi valitsuse pool! — Vist valitsuse pool! — Ei, mässajate pool! — Nähtavasti mässajate pool!

„B o g s n a m i!“¹ hüüab jalaväe-ohvitser meie keskel ja la-
seb käe pikksilmaga langeda.

„Kuningasaarella,“ kinnitab tume soome hääl teise pikk-
silma alt.

Nüüd teame. Kuid kas see on lõpp?

Haudselt vaikiva kindluse peale heitub roidunud kolletus. Pikad varjud roomavad üle vee. Irvitav kolp tantsib voogudel, seal, kus senini kiikles kollakas puju.

Me ootame.

Ootame ikka veel.

Ootame häälitsemist hauast.

„Belõi flag!“² hõiskab ohvitser.

„Valge lipp!“ sosistab värisev eestlane minu kõrval.

Minu jalgade ees langeb üks mees kaljule ja hammustab kivisse.

Uks härrasmees vahib kindluse poole ja naerab.

Nüüd on lõpp.

1913.

---

¹ Jumal on meiega (vene k.).

² Valge lipp (vene k.).

TOOMA TOHTER

Kui Toomas silmad lahti lõi, nägi ta läbi kollase udu musta murdjapead oma valge rinna kohal. Ta tahtis karjatada, aga kurgust tuli tal ainult jõuetu korin. Ta tahtis üles kähvata, aga ta liikmeid halvatas tinane võimetus. Ehmatus surus ta silmad jälle kinni. Ta ootas meelemärkusega minestuses, mis temaga nüüd sünnib, mil murdja talle hambad ihusse lööb. Kollane udu hingas talle ninasse väävlivõi mingit muud kanget haisu. Ta tundis, kuidas see hais nagu uimastav ving talle pähe imbus, kuidas see tema kõrvad sahisema pani. Aga tal oli veel niipalju teadvust, et ta ootas metsalise hambaid edasi. Elava ihaga. Et tuleks lõpp. Pääsu ju ei olnud. Ja see teadvus lõppes alles siis, kui hambad tõesti tulid. Esimene põlev valutunne kiskus ta silmad veel korraks lahti. Ta nägi, kuidas kollase udu asemele must õõ maha heitis. Ta nägi kiskja pead selle õõ sisse kaduvat. Siis ei näinud ega tundnud enam midagi. —

See oli Tooma esimene ebamäärane mälestus. Tume nagu karmukannataja unelm. Siis järgnes teine. Kui palju esimese ja teise vahele aega jäi, seda ta ei teadnud. Aga teine oli selgem. Kollase udu asemel valkjashall. Murdjapea asemel inimesepea. Hais nõrgem. Sündmuse pilt muidu seesama.

Sest ka inimesepea tahtis Toomast hammustada. See pea kummardus Tooma paljaskistud ihule just nõnda, nagu hakaks sealt purema. Pureski, Toomas tundis selgesti puremise valu ja pigistas silmad kinni. Ja nüüd läks hais kangemaks,

vängemaks. Ja Tooma peast vilksas läbi välgukiirune mõte: inimesesööja! Aga sedamaid aimas ta oma eksitust, nagu unenägi, kes tunneb pöörase unenäo ära juba und nähes. Ta meelest oli, nagu märkaks ta oma eksiarvamuse üle naeratadagi. Ja et teda enam ei hammustatud, julgus ta silmi jälle avada.

Udu oli juba palju hõredam. Valgus tungis tast läbi nagu jõhvsõelast. Virvendades nagu põudsel aasal. Ja selle valge, pilku puhastava vinetise seest koorisid endid välja kindlad jooned, mis ühinesid kehadeks. Kujult äratuntavaiks kehadeks, nagu see must inimesepea, mille kuju Toomale hirmuergutusel kõige esmalt äratuntavaks oli saanud. Ta ei olnud mitte lageda taeva all selili maas — märkas ta —, vaid nelja seina vahel, millel lagi peal. Ja alus, millel ta selitas, oli laest madalamal ja maast kõrgemal. Ja nüüd ta silmas seal eemal lauda ja tooli ja söngi ja aknaruute. Ja peale musta pea veel üht inimesepead, esimesest veidi kaugemal. Ta suutis vahetki teha mõlemate peade vahel: üks näis olevat meeste-, teine naisterahva pea. Ligemal olev köitis teda rohkem. See oli villakate kräskarvadega tihedalt kaetud ja läikiv nagu karakullinahka kasukakrae. Ja suur ja raske ja peaaegu neljanurgeline. Kus karvad lõppesid, sealt algas helevalge peenike ihunahk. Mis sugune kõrge, kumajas, luuläikega laup! Kui pea tõusis kõrgemale, tuksatas Tooma hingest läbi kerge juga midagi ärritavat: ta pilk oli kokku puutunud kahe mustjalt hiilgava munaga, mis keerlesid valge ümbruse sees — kahe suure, päriva, uuriva silmaga. Toomas kordas vaadet ja kuum tusk asus ta hinge ümber, iseäralik hirmuaim heitis lasudes ta rinnale. Ta ei vaadanud enam neisse silmisse, vaid tõstis pilgu üles lakke. Ta pidas hinge kinni ja püüdis hoiduda iga liigutuse eest. Ta tundis oma külje kallal nabitavat ja näpistatavat, pistjad käisid tal paar korda küljekontidest südameni. Siis jäi kõik soiku. Soojuks asus viluduse asemele rinna ja külje ümber. Musta pea tume vari kaugeneks pisut, tõusis kõrgemale. Ja nüüd kuulis Toomas esimest korda häält, inimlikku häält. Mida hääl ütles,

sesta ta ei mõistnud, sest ta kokkus. Aga hääl ütles veel midagi — valjemini, selgemini, ja nüüd sai ta ka sõnast aru.

„Kas märkate juba, et olete jälle elavate kirjas?“

Toon oli madal, põrisev, aga usaldust äratav. Toomas oleks pidanud küsimusele vastama, — see oli lahkesti kutsuv, kerge naljasuhkruga üle riputatud. Ent Toomas ei saanud vastata. Tal polnud seks ka mahti. Sest sõna „elavate kirjas“ hakkas nagu musta seina tagant, pimedusemüüri seest midagi välja rebima, mis sulges Tooma suu, ajas ta ihukarvad püsti, keskendas kõik ta meeled ja mõtted sesse nähtusse. Pildikatken did tuksatasid pimedusest nähtavale — ääred, nurgad, keskpaiगतükid paiknesid hüpatas kokku, puudulikult, poolikult, aga tekitades ikka suuremaid jagusid, juba aimu andes täispildi sisust. Aga liitumine kestis üha edasi, pilt täienes valmis, sai valgusepaiste kasvamisel selgemaks ning kujukamaks. Tooma aju, mis valvas värisedes protsessi arengut, võis varsti iga üksiku rühmituse maalil seletades ära tähendada, mõlemise järje kaupa, sisu loogika järgi: küla — võõrad mehed — mõis — rüüstetöö... Siis, lühikese tühja vahe järel: soldatid — kinnivõtmine, äraviimine... Ja kohe seepeale nagu raksatus äikesepilvest, aju hangutav, verd tarduma panev lõpp, millest oli Tooma mälusse viimne silmapilk nagu sisse põletatud: püsside praksatav tõus ja väljasirgumine. Järg puudus. Pilt oli otsas, tundudes poolikuna.

Aga järjest räägiti siin. Järjest, mida ta ise ei tundnud, mis selle eel oli käinud, mida ta praegu nägi algavat. Järjest, mis ei olnud lõpp, mitte igavene öö, vaid, nagu nüüd näha, pimedus enne uuesti tõusvat valgust. Surmale järgnes imelikul kombel elu! Sellest aru saada ja uuesti alanud elu kalliks tunnistada oli Tooma ajule välgukiirune silmapilgutöö. Ta hing asus kõige jõuga, kõigi oma liikmete ja harudega elutunde, elumõiste ümbert kinni, nagu uppuja lainetest leitud pilpa ümbert. Uks rakuke ta ajus kõverduis hädahoju tumeda aimuse all, mis ähvardas seda uuesti võidetud elu, ja kohe

oli Toomal meeleerkust otsida viimase vastu abinõu. Ta pidas suu kinni, ehk ta küll oleks jaksanud rääkida. Ta jättis küsimusele, nii sõbralik kõla kui sel ka oli olnud, vastuse andmata. Ta kartis vastates kuidagi eksida, midagi lausuda, mis oleks ta kallile varale kahjulik. Ta märkas tarvilikuks pidada mõelda vastuse üle enne vastamist. See nõudis aga aega, sest olukord, millest ta enda leidis, oli plahvatav-uus. See nõudis niipalju aega, et küsija ei püsinud vastust ära oodata, vaid jättis kin-niste silmadega vaikija rahule.

Toomas kuulis oma ümbruse jäävat vagusaks. Veel mõne aja peitis ta ennast ja oma saladust suletud laugude taha, siis tõstis ta neid piiluva pilgu jaoks jälle pisut. Ei üht ega teist pead enam. Ta laskis luurava vaate alla libiseda oma valendavat rinda ja hallilt kaetud alumist keha mööda, kuni seda peatasid kaks kullaselt kumendavat muna. Need kerkisid tema jalgade kohalt kõrvuti üles. Ta rõõmustas leiust, et need olid raudsängi vasksed sambanupud. See kinnitas tema endist kergelt vilkuvat tunnet, et ta puhkas voodis, et ta viibis toas, et aknast paistis valgus sisse, et tubased tarbeasjad, mida ta silm esmaltki oli seletanud, olid siin tõesti olemas. Ja et ta arvas hädaohu sedapuhku möödas olevat, lõi ta silmad korraga laialt lahti ning hakkas neid julgesti tarvitama.

Vähem kui udu oli kadunud — ta nägi kõike, mis näha oli. Põnevusel rebenevale küsimusele: kus ma olen? sai ta vähe-malt selle vastuse, mis silm talle võis anda ja mida ta järelduste abil peagi täiendas. Haavatud oled — ütles ta enesele kähku — ja sind põetatakse siin. Aga kus see „siin“ peaks olema? Kelle tuba see on ja kes põetab sind? Ja kunas — kirevase päralt! — said sa siia?

Uus hoog ärevust asus õhetavalt ta hinge ümber, ehmatus takistas ta südame noort tuksumist. Kelle meelevalla all sa oled? karjatas temast äkitselt läbi. Ja kui ta nüüd räpakalt otsiva hirmupilguga lõi silmad paremale ja pahemale poole, kuna ta siiaamaani üksnes üles- ja ettepoole oli vahtinud, ning mõlemal pool oma sängi kõrval nägi veel kaht raudvoodit, mil-

les kummaski puhkas kah inimene, siis tundis ta korraga selguse ja valguse, mis ta meeli ümbritsenud, uuesti kaduvat ning selle ja järgneva mälestuse vahel paiknes jälle must vööt.

*

Aga mitte lai. Ja mitte tihe. Nagu hämarikulõime sisse löödud koidukude suvisel ööl. Rabelev jõud võitis silmapilkse nõrkushoo. Juba läbi tuhmi varju märkas Toomas tõusvat kuma — ta mõttevärk hakkas liikuma, enne kui meeled panid ratta käima. Sul on kaaslasi — ütles ta enesele — ja need puhkavad samuti süngis. Järelikult on nad haiged nagu sinagi. Oleme aga kolmekesi süngis haiged, siis on koht, kus viibime, haigemaja. Või pole need kaks vahest mitte haiged, vaid magavad ainult siin toas? Haige oled ehk üksnes sina? Sel puhul — sel puhul — — Toomas hakkas ruttu aru pidama, ta tundis oma meeleskohti kiiresti tuksuvat, nagu kellavärk tiksus tal korrapäraselt käigul pealuus — — sel puhul oled ehk — — soldatite kasarmus? Samade kasarmus, kes . . .

Vajadus jõuda selgusele, kindlale teadmisele haaras vapustava käega ta mõistuse ümbert kinni . . . Ja jälle teadis ta silmapilk, et ta selgust otsides peab ettevaatlik, tagasihoidlik, kaval, salalik olema. Talle tuli meelde loetud looke, kuidas keegi, kes teinud enese surnuks, pääsenud lõvi käest. Ja veelgi mõni pääsemisime tuksatas ta mälust läbi. Oletuse vastu, et ta on kadunud — selle uuesti võidetud kalli eluga siiski kadunud, — selle palju lähemal seisva oletuse vastu puikles kõik ta seesmine tundmusevägi, selle arvamuse vastu tõstis ta mässu. Surm oli ta oma käpa alla vajutanud nagu lõvi maharabatud küti. See oli talle kindel. See oli tõsik, mida ta selgesti mäletas. Aga niisama kindel tõsik oli nüüd, et ta selle käpa alt eluga oli pääsenud. See oli kordaläinud ime. Miks ei võinud ta põõsa taga varitseva lõvi meelevaldalt veel kord pääseda? Esimene ime oli sündinud ilma kavaluse abita — teist upitab ehk kavalus takka. Ja siis veel see siretav võimalus:

vahest ei olegi lõvi enam lähedal, vahest on tema meelevald ainult põhjendamata kartus!

Igatahes — ettevaatlikult, kavalasti! — Toomas pööras padjal puhkava pea kulmude alt piiluvate silmadega pikkamisi paremale poole. Sängis, mis seisis sammu kolm tema omast eemal, pikutas halli vaiba all karvane mees, kelle pikk must habe nagu lehttubaka viht teki veerele oli pandud. Kitsa valkja vöödi seest, mis jäi habeme ja otsmiku peale langenud juuste vahele, vaatasid kaks naeruläikega silma Toomale vastu ning punakast august kostis korraga lahkesti:

„Tere ka, külanoormees!“

„Tere, tere,“ vastas Toomas rõõmlikult tuksataval südamel, sest vööra eesti keel ja sõbralik toon puhusid talle koduselt vastu.

„Noh, kuidas tervis on?“

Ahaa, mõtles Toomas, nüüd vaja targu kosta! — „Ei ole väga viga, aga kuis käib siis teie käsi?“

„Käsi käib hästi, aga näe jalga ei käi enam!“ krussitas mulhelus musta habet.

„Noh, eks ta parane ka —“

„Mis ta, vennike, paraneb — polegi teist enam!“

Ja habemik lõi vaiba ääre üles ja näitas Toomale valgete sidemete sisse mähitud jämedat, pikergust tompu, mis tal pahema jala asemel ulatus ülemise keha küljest parema jala põlveni.

„Või maha võeti teine!“

„Maha neh! Põlvest saadik maha —“

Toomal ei olnud aega imeks panna, kuidas inimene, kel jalg maha võetud, ise veel nii heas tujus võis olla. Ta tundis sündsat rada selguse poole oma jalgade all ja ihkas õhinaga jõuda seda mööda edasi. Seni oli kõik ootamatult hästi läinud — iga koputus hea õnne peale käis tõele pihta.

„Kas siis tohter muidu ka parandada ei saand?“ küsis ta.

„Põletik lõi sisse — mine veel paranda! Oli ka nii ära muritud, et aina narmendas — luu mitmest kohast väljas...“

„Kuidas see õnnetus teile siis juhtus?“

„Jäin vankri alla. Kaks ratast jalast üle. Ränk koorem peal. Mis võis seal inimese ihust järele jääda!“

„Kustpoolt mehi olete?“

Jalutu mees nimetas valla, mis oli Tooma kodukohast kaunis kõrval.

„Noh, eks siis otsind aegsasti arstiabi, enne kui pahaks läheb?“

„Jah, vennike, kust sa otsid! Maal meie ligidal tohtrit pole — linn veel kaugemal — kas või sure! Alles kui viimne häda käes, lasksin enese vankrile tõsta ja siia vedada.“

Pagana mees! mõtles Toomas. Miks ta nüüd ära ei öelnud, k u h u ta enese laskis vedada! T. kiriku juures elab tohter, P. alevis elab tohter ja linnas on arste ja haiglaid nii palju! Mida Toomas aknast nägi, see ei seletanud, kas tuba, milles neid põetati, oli maal või linnas. Ruutude taga kõikusid raagus puude mustjad oksad sügise tuule käes — see oli kõik, mis silma puutus, ja puud kasvavad nii linna- kui maamajade aias.

„Kui palju on teilt siis linna maad?“ päris ta.

„Kolmkümmend versta tuleb ära.“

„Ja T. kiriku juurde?“

„Kakskümmend kolm, aga sant tee.“

Ahaa, — lendas Tooma kärmesti töötavast peast läbi, — siis oleme P-s, sest see asetseb kauguselt mõlemate vahel ja hea maantee ääres...

„Kui kaua te siin P-s siis juba olete?“

Ai, see oli väärsamm!

„P-s?“ küsis musthabe. „Ega me P-s ei ole!“

„Linnas, tahtsin öelda!“

„Saab juba kuu aega. Ootan oma eite täna-homme linna tuletat.“

Linnas siis! mõtles Toomas. Ja nähtavasti mitte mõnes sõjaväe hospitalis, sest kuis oleks see talumees niisugusesse saanud! Aga mis põetamispaik see on? Toomas oli kord käinud

linna avalikus haigemajas üht oma valla haiget poissi vaatamas: ruum, kus Jaan siis oli viibinud, oli mitu korda suurem kui see, kaks pikka rida sänge haigetega sees. Siin aga — ta pööras pea ka vasakule poole — ainult neli voodit. Toomas riivas seejuures oma teist naabrit tunnistava pilguga.

See oli nelja- või viieteistkümne-aastane kahvatu poiss, kes vastas ta vaatele teraste silmade ja rõõmsa näoga. Igavuse pärast nabistas ta hammastega oma vaiba serva kallal ja lõi varvastega teki all kõpsu voodi otsmiste raudvarbade vastu.

„Kah juba terveks saamas?“ küsis Toomas sõbralikult.

Poiss nokutas naeratades oma punakat pead.

„Jah, sel väikesel mehikesel pumband tohter ligemale toobi mäda seestpoolt rinda välja,“ tähendas habemik.

„Mis häda pärast?“

„Rinnanaha põletik,“ kostis poiss ise. „Haiguse ajal korjas mäda sisse... Nii suur tükk lõigati küljekondist välja,“ lisas ta heleda hääle ja kiitleva uhkusega, kuna ta näppudega näitas tüki suurust. „Tohter ütles, muidu oleksin surnd...“

„Lõikamise peale on nad ikka meistrid küll, need tohtrid!“ tähendas vanem haige. „Nagu minugagi. Veel paar päeva, ja mind poleks enam old... Parem juba säära jalaga kui elu!“

Toomale oli nüüd mõlemate rõõmus olek täiesti mõistetav. Surmast pääsenud, elule tagasi antud! Igavese öö tardunud koledusest nappide välja kistud ja jälle valguse soojale, säravale, emalikult naeratavale paistele paigutatud! See oli sama määratu rõõm, mis paisutas Tooma noort põue, mis kokku kutsus kõik jõud ta ärganud sisemuses kaitsema tagasivõetud positsiooni, mis teda surdis hambaid ja küüsi kindla pinna sisse lööma, mis teda kandis, et teda hoida kuristikku tagasi libisemast...

Võlgnes ka tema tohtri abile oma uue elu? Vististi. Mäletas ta ju, kuidas surm oma vägivaldse käpa talle peale oli vajutanud. Sellele silmapilgule järgnev olek, millesse ta oli sattunud, oli kahtlemata ligidalt sugulane olnud surmaga, sest paljast hirmuminekust ei võinud juttu olla juba seepärast, et

Toomas tundis enese haavatud olevat. Niipea kui ta end vähegi liigutas, puuris ja rebis miski südameni ulatuva kuuma joana ta rinnas ja küljes. Ja keha ja kõiki liikmeid täitis tuim, halvatusesarnane raskus, nagu oleksid nad mingi rõhu tõttu aseme külge kinni liidetud... Kes küll muu kui tohter oli sädemekese, mis kogemata selle surnud keha sisse oli jäänud, lõkkele puhunud. Ja Tooma peale tuli vaimustusesarnane hoog.

„Tohtrid on ikka suured mehed — ega seda või salata!“ tõukas ta rinna põhjast välja, ja ta häälel oli nii pühalik-häraras kõla, et mõlema kaaslaste pilgud pöördusid terasemalt ta peale. Nad nägid ta silmi läikivat.

Ent seega oli Toomas midagi välja kutsunud, teistele keele peale kergitanud, mida ta poleks soovinud: pärimise.

„Teil olla kuulihaav rinnas — kuidas see kuri lugu õieti sündis?“ küsis ühe jalaga haige.

Toomale anti nagu notiga pähe. Ta silmad lõid tuld. Aga sedamaid teadis ta, et peab vastama. Kui kiiresti aju säärasel puhul töötab! Silmapilk oli nõu valmis, mida öelda, mida teha.

„Rumal õnnetus —“ kohmas ta. „Ettevaatuse puudus.“ — Kuid korraga sulges ta silmad ägades, nagu valuhoo all. Mõlemad kaaslasted nägid ta kramplikult kokkukistud nägu, ta kinnipitsitatud suud, ja jätsid ta rahule. Kuigi noormees valust aegamööda võitu näis saavat, jäid ta laud ometi kokku. Vist oli uni talle peale tulnud. Haigetoas valitses vaikus. Habemik vahtis lakke. Poiss nabistas vaipa ja kõpsutas jalga.

Aga Toomas ei uinunud. Mõttevärten keris ta peas uue elavusega ringi käia. See mees teadis kuulist. Mida ta veel teadis? Kas kõik? Teadis tema, siis teadis kogu maja. Siis polnud midagi varjata, midagi salata ega kavaluste pärast pead murda. Muudkui oota ära, mis tuleb, kuis lugu lõpeb...

Toomas oleks heameelega pühkinud kihelevat ärevusehigi laubalt, aga ta ei tahtnud märku anda enese ärkvelolekust. Ta kannatas kihelemise ära ja mõtles edasi.

Trööstiv helk järgnes mustale mõttevarjule. Ta oli ärevu-

ses vist liialdanud. Mees teadis küll kuulihaavast, aga ta küsis ju, kuidas õnnetus sündinud! Ega ta oleks küsinud, kui oleks teadnud... Vahest kuntskoppi?...¹ Ei vist. Küsimuse toon oli ju nii ükskõikne olnud, nii avameelne...

AGA tohter? Või tohtrid? Ja teenijad?... Need inimesed, kes olid toonud haavatu siia — kes nad olid?... Kui s e d a teaks, siis teaks ka — —

Tooma kinniste silmade ees hakkas korraga punakalt vudisema, loitlema, nagu küünlaleek enne kustumist. Ta havatses, kuis mõttelõng läks lipsu, kiskus krussi. Aga veel oli ta ajul jõudu enne seismajäämist midagi soetada. See ei seisnud senise tööga hästi ühenduses, see oli kiiresti kujunev ja niisama ruttu lagunev mõlgutusekatkend, kerge ja õrn nagu vahumull: Kui nad mu elusalt maha oleksid matnud!!... Aga sel vahumullil oli saladuslik mõju. Haige tundis end järsku olevat elusalt maha maetud. Määratu raskus rõhus tal rinnale. Ta hing jäi kinni. Siis kustus iga tunne.

Teistele teeseldud unest oli saanud viirastuslik, kuid tõsine nõrkuseuni.

Sellest ärganud, leidis Toomas oma ümbrusel olevat uue näo. See tuli muutunud valgustusest. Sumeda valguse asemel kol-lakus. Seda levitas laest rippuv suur lamp, mis tõmbas ärkaja unestvõõrduvad silmad kohe enesele. Paari pika ringvaate järel, mis Toomas üle toa laskis käia, otsis ta lähem pilk mõ-lemaid seltsimehi. Pahempoolse voodi leidis ta tühja olevat. Poiss, kelle küljekondist tükk välja oli lõigatud, istus toolil väikese laua ääres ja lõmpsis valgelt taldrikult valkjat vede-likku. Ta oli riides. Ainult vest puudus. Märgates Tooma vaa-det, peatas ta lusika suu ees, et naeratada.

„Jätku leivale!“ ütles Toomas; ta tundis end värskemana ja vahvamana.

¹ Kuntskoppi — ääri-veeri, kavalasti, kaudsel teel.

„Jätku tarvis!“ tuli vasemalt kui ka paremalt poolt.

Toomas lõi pea kähku habemiku haige suunda. Ka see ei puhanud enam vaiba all, vaid istus, pikk hall kuub seljas, süües voodi äärel. Leemetaldrik, millesse ta lusikat pistis, leib ja pisuke liud veel millegagi olid, nagu poisilgi, sāngi peatsi kõrval lauakesel.

„Eks teiegi kõht nõua juba õigust, külamees?“ tähendas sõbralik musthabe.

„Peaaegu.“

„Ega muud kui laseme tuua... Preili käis juba paar korda vaatamas, kas uni ei hakka teil lahkuma.“

„Preili?“

„Nojah — halastajapreili.“

„Halastajaõde ikka!“ parandas poiss.

„Noh, kes siis tohib nii prostoisti öelda! Eks ta saksematele või olla õde, meile ikka preili... Siis süüa?“

„Kuluks ära,“ vastas Toomas, „aga kes meist saab minna küsima? Vahest noormees —?“

„Oo, ei sellega ole tüli midagi — mis eest on meil välk seinas!“ Ja ühe jalaga mees vajutas valgele nõobile oma peatsi kohal.

Paari minuti pärast ilmus haigetalitaja. Oma pika ja laia valge põllega, mis varjas rootsi riidest hallitriibulise kleidi eest hoopis ära, tõi ta nagu rohkem valgust tuppa. Ka ta pikergune kahvatu nägu valendas Toomale juba eemalt vastu. Kuulmatul sammul libises ta pikk, sale kuju üle ruumi. Laelambi all jäi seisatama ning Toomale torkas silma, kuis ta helkjas sile pea lõi kullaselt kumendama, pikk otsene lauk eredalt valuma.

„Juba kolmandal mehel ka nälg käes, preili,“ ütles musthabe.

Sedamaid sigis helenev põll Tooma sāngi ette. Kui Toomas vajutas pilgu tema üle kummarduvale valgele näole, vaatasid talle kaks suurt sinist lilleõit läikivalt vastu. Ja nüüd avanes pikergune punane õis nende all, näitas valgeid tolmukaid ja Toomale kostis mahe, mesine kõla kõrvu:

„Taevale tänu, et olete juba niikaugel! Kui haige toituhab, siis on tervis tulekul... Soovin teile õnne, Toomas Marjapuul!“

Ja Tooma laubale laskus kerge, pehme käsi. See käsi ajas Tooma põue sooja täis, nagu hääli oli ajanud ta rinna kõla täis. Ta ei märganud midagi vastata, muudkui vahtis ja kuulatas ja tundles. Siis lahkus käsi jälle, valge nägu kaugenenes, kumendav põll libises eemale ja sale kuhu liikus kuulmatul sammul, nagu ta oli ilmunud, jälle läbi ruumi, kuni uks ta Tooma vaate eest kustutas.

Aga ainult viieks minutiks. Siis tuli ta söögiga. See peen, õrn, valge ilming, mis ajas Tooma imetlema, millist ta nii ligidal enese juures kunagi polnud näinud, mis tema meelest senisesse ümbrusepilti nagu hästi ei sobinud, — ta kerkis uuesti üles, kandmik toitudega käes. Ja hakkas Toomast ümmardama. Kärmosti ja osavasti. Naerunäol ja jutukail silmil. Road asetas ta niikauaks Tooma sängi kõrval seisvale lauakesele, kuni ta haige, teda õlgadest upitades, istukile oli aidanud ning padjad, millele ta tühjast sängist lisa tõi, seljatoeks püstakalt kohevile oli seadnud. Ise häälitset meelitavalt nagu lapsel: „Sooo — — sooo — — nõnda — — nõnda,“ ja päris, kui Toomas varjutas korraks nägu, kaastundlikult, häda vastu paiste palgel: „Ai, kas oli valus?“ Siis paigutas kandmiku toiduga Tooma sülle pandud padjale ja küsis, kas ta saab tema abita süüa.

„Küll, preili, küll!“ vastas Toomas elavalt.

„Õde Emma hüüdke mind!“ õiendati naeratades.

Toomas häbenes. Mitte nii väga seepärast, et preili teda ümmardas, vaid rohkem seepärast, et ta oli preili ees särgeväl. Usna tõmbilt võttis ta selle tõttu lusika kätte ja kaunis tõmbilt läks söömine üldse, niikaua kui see naisolend ta lähedal seisis, mis aga õnneks kaua ei kestnud. Õde Emma läks taas, kui ta kõik korras nägi olevat, soovides haigele head isu.

„Hea inimene, väga hea inimene!“ kiitis habemik külamees, kes oli söögi lõpetanud ja enese kahe toolitoe najal tervele

jalale püsti ajanud, nagu harjutades end oma ühejalalise tuleviku vastu. „On ikka sakstegi seas häid inimesi. Mitte põrmu uhkust — öde mis ödel!“

„Halastajaõde,“ kohmas Toomas, nagu meeldiks talle see sõna.

„Päriselt,“ kinnitas musthabe.

Toomal oli tundmus, nagu suriseks talle värsket verd südamesse ja soontesse. Mingi lahedus laiendas ta põue. Ta vaimu ees avanes nagu tänav.

„Ja tohter?“ küsis ta.

„Neid on siin mitu. Meie juures käib peaperemees ise —“

„Peaperemees?“

„Nojaa — see, kelle kliinik see on. See'p see lõikabki. Suur lõikaja teine . . .“

„Uhel võt soolikad välja — need old sassi läind — parandand ää ja õmmeld kõhu jälle ilusti kinni,“ jutustas poiss lapseliku õhinaga.

„Tohoo — kas elama jäänd?“ küsis Toomas lusikat poolel teel peatades.

„Elama jah!“

„Kuda siis!“ kinnitas ka musthabe tagant, kuna ta toolide vahel oma poolikut jalga õõtsutas. „See pusida ju kõik välja, mis inimesel ihu sees on, kopsud ja maksad ja neerud! Küll halastajapreili teile vestab, kui küsite . . .“

Toomale tuli suur himu tohtrit näha saada.

„Kas ta peaks tulema meid täna veel vaatama?“ päris ta.

„Küllap vist. Kui mitte meid terveid, siis ometi teid, haiget.“

Nüüd oli Toomal midagi oodata. Midagi huvitavat ja ühtlasi erutavat. Midagi, mida ta ihaldas ja ühel hoobil nagu kartis. Ta meelest oli, nagu seisaks ta suure otsustava silmapilgu ees. Ärevus kahandas ta söögiisu, puru hakkas ta suus kasvama. Varsti pani lusika ja saiatüki käest.

„Niisama vähe?“ küsis naaber.

„Ei libise veel,“ naeratas Toomas, hakates kandmikust kinni,

et seda kõrvale tõsta, mida nähes habemik ulatas talle aitava käe vastu.

Sel hetkel avanes uks, õde Emma ilmus jälle ja tema kannul see, keda Toomas ootas.

Tema jah!

See ta oli.

Toomas tundis ta kohe ära.

Ta oli teda ju näinud!

Enam kui üks kord.

Unes? Ilmsi? . . . Unes ja ilmsi!

Tema peast tundis ta tema ära . . . See pea oli olnud kord murdja, kord inimesesööja pea. Ja nüüd ta oli surmast päästva imetegija pea.

See vägev pea, mida kandis tore, kõrge keha laiade õlgade vahel, tuli Toomale nii lähedale, et viimane selgesti võis näha hõbekiude juuste käharsalgukestes ja kortsukeste võrku valges näos. Ja siis nägi ta jälle neid öötumedaid, sametiläikega suuri silmi, mis talle enamalt kord olid hirmu peale ajanud, mille pilk talle nagu salapärase vardaga hingesse oli torganud. Ja nüüd tundis ta selle suure neljakandilise kräsupea, selle marmorkivise näo ja nende mustalt hõõguvate silmade all kartust, käärivat kartust, kuid selle sisse segines rahustades ja julgustades veel teine tundmus — tundmus, millega teretatakse imetegijat! Imetegijat ja elupäästjat! . . .

Aga nende tundmustega seltsis veelgi uue maiguga lisa, kui imetegija, võtnud Tooma sängi ees istet, korraga häält tegi. Ka see metalselt kõmisev hääli oli Toomal enne kuulnud, isegi selle ajutine pehmendatud, soojendatud kumin. Aga mulje, mis ta temast nüüd sai, oli sel selgusel uus. Tooma süda lõi puhkema. Ta oleks meeleldi suudelnud selle mehe kätt.

„No, Marjapuu, ega ole enam tervise pärast karta?“

„Ei ole, tohtri-härra.“

„Võiksite ehk varsti kosjagi minna?“

„Peaaegu,“ naeratas Toomas.

„Ega te mind ilma kosjaviinata jäta?“

„Ei, tohtri-härra, — esimene käik ikka terviseandja juurde!”

„Eks näe, — tänamatu te just ei ole! . . . Aga katsume nüüd järele, kas pulmadeks tervist ka jätkub.”

Ta pistis Toomale pisikese soojamõõtja kaenlaauku ja kaapas ta käerandme pihku, kuna ta teise käega vestitaskust kuld-kella tõmbas. Tõsise näoga, nagu ta naljatanud, jäi ta nüüd ka kella peale vahtima, silmade vahel kaks mõttekortsu, luuläikega laubal paar pikka uurimisvagu.

Kuna Toomas sel vaikselt vaheajal silmitses tohtri kuninglikku pead, mille nurgeline mudel ta omaniku järsu, kräbeda oleku ja tragi liikumisega nii ühte käis, tundis ta suurt julgust endale põue kogunevat, mis ära pühkis iga vastupidise tundmuse. Arsti kondisest käest, mis liikumata rahuga ta rannet ümbrises, voolas Toomale iseäralik vaikne võimutunne liikmeisse, tervisetunne, mis pani talle arvamuse pähe, nagu võiks ta juba praegu valuta ja nõrkuseta jalule tõusta. Ta silmad löid läikima. Liigutuseõhin paisutas ta põue. Teist korda lähenes talle lapsik käesuudlemis-kiusatus . . .

„No ei,” ütles tohter, kui ta kella ja varsti seepeale ka soojamõõtja jälle oli ära pannud, „pulmatantsust teeme alles edaspidi juttu. Teile on rahu vaja, Marjapuu, rahu ja und. Ärge juttu ajage, ärge pead murdke!”

Ta pöördus siis lühikeste küsimustega Tooma kaaslaste poole, soovis haigetele head ööd ja läks. Tema kärmest kindlast sammust jäi nagu raudne kajakumin tuppa maha.

Vahepeal oli öde Emma kuulmatul talitusel haigete söögiriistad välja viinud ja hakkas nende sänge öö vastu kohendama. Kui ta järjega Tooma juurde jõudis, leidis ta selle näo olevat naerukil, silmad jutukil. Öde vastas talle lahke pilguga. Sellest ei olnud aga Toomale küllalt. Ta tundis tungi kõnelda midagi tohtrist.

„Tohtri-härra räägib väga selget eesti keelt!” ütles ta rõõmsalt.

„Jah, ta on maal üles kasvand,” vastas haigetalitaja. „Tema papa on kirikuõpetaja ühe maakoguduse peal.”

Väikese vaheaja järel jätkas noormees, kõigest näost naerdes: „Ja naljagi teeb! Ajab haigegei naerma!”

„Jaa, doktor Grauenfels armastab oma haigeid.”

Toomas tahtis veel midagi öelda, aga halastajaneitsi ähvardas teda näpuga:

„Mitte juttu ajada, Marjapuu! Tohtri-härra keelust ei tohi üle astuda! Homme jälle!”

See imeilus emalik-murelik ja ühtlasi kelmikas näputõste kõditas Toomast nii väga, et talle tuli hetkeks poisikeslik valatustuju peale. Ta ei kõnelnud küll enam, aga ta varitses itsitavate pilkudega talitava naisterahva väledaid kehaliigutusi, kuni viimane, lõpule jõudes, minekut tegi. Kahjutunne seeütle silus Tooma korraga jälle tõsiseks. Ka oli laelamp kustutatud ja väike öölamp laual andis nii vähe valgust. Öö oli Toomale praegu vastik. Ta ohkas.

„Head ööd!”

„Head ööd!”

Tooma vastus oli nukker ja pahane.

*

Kuid pool tundi hämarat vaikust — ja unine rammetus sai haige üle peremeheks. Senine jõutundeline elavus lõi ümber väetiks nõrkuseks. Toomas saatis mööda unenäota ja ärkamistest takistamata öö. Valge oli ammugi väljas ja mõlemad kaashaiged juba ärkvel, kui kosutav uni Tooma laugudelt lahkus.

Täna oli ilm selge. Päikesepaiste ujus täie säruga aia raagus puude ümber. Tupp tungis ta poolviiliti, heites valkjashalliks vaabatud seintele kuldseid tahvleid, milles kihisesid kõikuvate puuokste varjud nagu üksteisest läbilooklevad ussid.

Toomas pani tähele, et ta silm seletas täna asju ümberringi paremini, et asjadel oli nagu loomulikum, lihtsam, tuttavam nagu kui seni. Mis oli udutatavalt, moonutatavalt, luuletavalt nähtuste ümber heljunud, see oli nüüd kadunud ja aset andnud

kainele, selgele labasusele. Tuba ja tarbeasjad ümbruses, mõlemad kaaslased, lõhn ja valgus ruumis — kõik koondus üsna tavaliseks uudsuseta olukorraks. Ja mida ta täna selle poolest tähele pani, jäi maksma ka järgmisil päevil.

Iseäranis selgesti märkas Toomas oma nägemismuutust õde Emma najal. See naisterahvas ei levitanud tänasest hommikust peale endast mitte enam seda valgusekuma nagu esimesel korral, vaid kuma seest oli välja koorunud halli kleidi ja valge põllega pikk blond naine, keda Toomas ilusaks ei võinud tunnistada, kuigi talle meeldisid neiu sõbralik-lahke nägu ja sinised mõtlevad silmad. Toomas tabas enese ka veel selt eksitu-selt. et ta oli õde Emmat pidanud nooreks, kuna ta nüüd juba eemalt nägi, et neiu seisis kaunis küpses eas. Ja kui ta tuli oma peene valge näoga haigele ligemale, silmas viimane sellel — kinnituseks oma tähelepanekule — õrnu, kergeid sala-kriipsukesi, nagu poolkustunud linnujäljekesi lumel.

Ainult tohtri isiku ümber oli paiste. Ka täna veel. Täna ja edaspidi. Kui tema kõrge, tugev, kindlajooneline kuju selle suure, uhke, nagu kivist tahatud peaga tuppa ilmus, siis oli Tooma meelest, nagu tooks ta enesega kaasa helgi, mille silm arvustamata pidi vastu võtma, mõju, millele meeled sõnakuu-lelikult pidid alistuma. Ja kui see mees oma järsul, murtud kombel sõna ütles, siis lõikas see sisse, tungis sügavasti mällu. Ja kui ta tegi haigete kallal oma osavaid, kindel-julgeid käsit-susi, siis tundis Toomas enese olevat mingi jõu meelevalla all, millele ta nime ei mõistnud anda.

Sel selgel hommikul nägi Toomas esimest korda omi ja oma kaaslaste haavu. Tohter, valge rüü seljas, tegi nad järgemööda sidemeist lahti, silmitses ja katsus neid, pani Tooma omale rohtu peale ja sidus nad jälle kinni. Aga mitte haavad ei huvitanud Toomast, vaid arsti tegevus. Ta nägi tohtrit külma ra-huga, kergel liikumisel, nagu mängides nende kallal talitavat, ja Toomale tikkus peale elav soov seda kunstnikku kord näha saada, kui ta inimesi lõikab, kui ta oma terariistadega sähvab lõhki elusa olendi, viib ta surmasuhu, et teda sel kohutaval

teel päästetult elule jälle rüppe visata. See nähtus ei võinud, arvas Toomas, suuremat kohutav olla. Läks ju kõik kunstniku rahuliku, külmaverelise osavuse ja väledusega — mitte liiga palju teisiti kui praegune haavaravimine. Ja tal seisis korraga kujukalt vaimusilma ees, mida ta tohtri suurtest lõikamistest oma kaaslastelt oli kuulnud.

Järgmistel päevadel oli Tooma tervislik seisund kord parem, kord pahem. „Täna olen teiega rahul, Marjapuu,“ kuulutas arsti suu ühel, „täna pole ma teiega mitte rahul,“ kuulutas see teisel hommikul või õhtul. Ja Toomas hakkas tähele panema, et tohter polnud temaga enamasti siis rahul, kui tema — haige — muremõtetega pead oli murdnud, kartustunnetega südant vaevanud. Aga selle vastu polnud parata. Need mõtted ja tunded tükkisid haigele ikka jälle uuesti peale, lühemate ja pikemate vaheaegade järel, niihästi päeval kui öösel. Ta sattus nagu tigidate hagi jate kätte, kui ta imelik olukord talle meelde tuli, kui ta hakkas enesele kõige kohta, mis talle veel tume, küsimusi ette laduma, püüdis arvamusi soetada.

Mida teati temast siin, mida teati temast väljaspool? Ta uskus, et ta saab terveks — tohter tahtis teda ju nähtavasti terveks teha, ja selle suure tohtri käes oli see võimalik. Aga mis siis? . . . Mis sünnib, kui siin tõtt teatakse? Kas lastakse teda vabalt minna, kuhu tahab, või antakse nende kätte tagasi, kelle käest ta mingi ime läbi oli pääsenud? . . . Või kui siin tõtt ei teata, või jälle, kui siit teda karistajate kätte tagasi ei anta — milline saatus varitseb teda väljaspool? Eks olnud ehk silmi nägemas ja kõrvu kuulmas, et ta siia toodi, kuigi toojad — need võisid olla ainult heatahtlikud inimesed — seda salajas püüdsid pidada! . . . Teab aga võidul olev võim nägijate ja kuuljate kaudu tõtt — kuidas kujuneb asi siis? Kas lastakse teda ehk vaid terveneda, et võtta ta haigemaja ukse ees jälle püside vahele ja heita uuesti hirmsa saatuse alla — nüüd aga põhjalikuma tagajärjega — —?

Asjata katsus Toomas mõistatada tohtri ja haigetalitaja näost, pilgust, tähendustest, mis neil teada. Iga selgus jäi saa-

mata. Kumbki ei küsinud talt midagi, kumbki ei öelnud talle midagi, kogu nende olek tema vastu oli just seesama, mis jalata mehe ja rinnahaige poisigi vastu. Ta oli neile lihtne haige, nagu need teisedki. Kas võis see aga nõnda olla, küsis Toomas eneselt, kui nad tema imelikku lugu teadsid? Inimene on ju inimene — kuidagi o m e t i, nii kogemata, pisut s i n n a p o o l e g i — peaksid nad märku andma! Ja ta hammustas meeleldi kinni tõenäolisemast võimalusest, et nad ei tundnud tõtt. M i k s nad seda aga ei tundnud, see küsimus jäi muidugi lah-tiseks, selle kohta võis Toomas enesele soetada ainult kõiku-vaid arvamusi.

Oma mõlemate kaaslaste mitteteadmise kohta jõudis ta see-vastu varsti kindlale otsusele. Nende mitmel puhul pillatud märkustest selgus, et Toomas ühel heal päeval kui kuuliga haa-vatud meelemärkuseta haige oli siia sängi kantud, kuna tema haav enne lõikamisruumis järele oli vaadatud, puhastatud ja seotud. See oli kõik. Ja enda rahustuseks kuulis Toomas, et õde Emma sel puhul habemiku küsimuse peale, nagu Toomas isegi, kah midagi „õnnetusest“ oli maininud, lähemat seletust andmata, milleks puudus juhtumisi paras maht. Sellest nii lähe-dal seisvast vastusest ei selgunud haigetalitaja e n e s e tead-mise või mitteteadmise kohta muidugi midagi, aga jalata mees mõtles kahtlemata mõnele harilikule püssiõnnetusele. See sai ühel päeval ka kõigiti kindlaks, kui habemik küsis Toomalt, kas püss ta omas käes lahti läinud või lasknud teda keegi teine kogemata.

Toomas oli igaviisi püüdnud hoida, et jutt ei kalduks sellele asjale: tarvitades tohtri kõnelemiskeeldu ettekäändeks, oli ta oma kaaslastega üldse vähe rääkinud. Aga seekord ei olnud vastuse eest enam pääsu. Ta võttis siis õnnetuse omaks süüks ja luiskas selle sündimisest mõne lühikese lausega tavalise lihtsa lookese. Nõnda oli vist kõige parem. Just vaikimine või põiklemine oleks kahtluseks asja andnud.

Oma kaaslastest jäi Toomas aga varsti ilma, nii et ta kar-tus vale lühikeste jalgade pärast aluse kaotas. Habemikule

tuli eit järele ja viis ta koju ühes ilusa uue puujalaga. Paar päeva hiljemini lahkus ka terveks saanud poiss kliinikust. Toomas jäi nelja sängiga haigetuppa päris üksinda.

Ega tea, mis nüüd tuleb, — mõtles ta. Üksindus, toas valitsev vaikus ja liikumatus tegid ta rahutuks.

*

Aga midagi ei tulnud.

Kõik jäi vana viisi.

Hommikuti ja õhtuti ilmus tohter teda vaatama, mitu korda päevas käis õde Emma teda talitamas. Mõlema olek oli endine. Tohter pillas oma järsk-lühikeste küsimuste sekka mõne karastava naljasõna. Õde Emma kõneles oma pehme, vagusa häälega kussutavalt, nagu tal viisiks oli. Tohtril oli alati rutt taga — tuli ja läks. Õde Emma viibis kauemini, ent mitte niikaua, et Toomal temast tunduvat seltsi oleks olnud. Kuid Toomas õppis üksinduse rahust, mis nüüd ta ümber valitses, varsti lugu pidama. Tal oli hea. Ta tundis end kosuvat selle rahu kaisus. Turrutav vaigistus laskus ta üle. Ta mõtte- ja tundevärk töötas korralikumalt, puhanud, koondunud jõuga. Esiotsa heidutas teda pisut veel igatsus omaste järele; ta ootas, et nad tuleksid teda vaatama. Ei olnud ju naljalt arvata, et isa ja võõrasema ning õde ja õemees tema siinolekust ei teadnud, kuigi nad — mida jällegi raske mõelda — ise tema siitoojad ei olnud. Aga see ootus jäi Tooma põues teatavateks ajajärkudeks ikka jälle soiku, taganes eemale, sest teine, palju sagedam uhtus temast üle. Sellest hoolimata et see teine leidis kustutust.

Toomas ootas tohtrit.

Kaks korda päevas: hommikul kella kümneks, õhtul kella kuueks.

Juba varakult hakkas ta kella vaatama. Ummargune kollane laevakell tiksus tema vastas seinal. Kui see enne lõunat üheksa ja pärast lõunat viis oli lõõnud, virgus haige kehkvile. Ta sil-

mad usutasid iga kümne minuti takka kella sinist, kiililäikega minutinäitajat, ta kõrv hakkas kuulatama uksetäguuseid kõbinaid. Ja mida lähemale nihkus oodatud tund, seda kõrgemale kerkis haige pea padjal, seda koitvamaks lõi ta pale, seda heledamaks ta pilk. Ja kui siis ukse taga kuuldavaks said nii rutuvad, kärmed-kindlad, vedrutavad sammud, kui uks lahti läks tuntud avamisviisil ja tuntud laiuse ni ning tohtri kõrge, tammugev kogu selle malmist valatud pea ja marmorist raiutud näoga, mida Toomas enesele igal ajal loomuliku seigusega meelde võis kutsuda, tuppä tõttas, siis lainetas nagu peigme helik rõõm noormehe palgel. Ta oli kohmetu ja punastas nagu häbelik kosilane, kui tohtri esimene küsimus teda puudutas. Ja ta üheksateistkümne-aastane süda tuksus nagu esimest korda armastajal, kes kohtab oma neiu...

Kui ta haigetalitajaga üksi oli, juhtis ta jutu võimalikult ikka tohtri isikule. See läks tal seda kergemini korda, et öde Emma ise meeeldi kõneles dr. Grauenfelsist. Sageli võttis neiu säärasel puhul haige sängi ees mõneks minutiks istetki. Ja vestis elavalt ja ladusalt. Isukalt ja isutegevvalt. Need olid Toomale lõbuminutid.

Ta esitas öde kõiksuguseid küsimusi.

Kui palju inimesi küll tohter lõikamisega juba surma suust on päästnud?

Neid oli kaunis palju.

Kui palju neid lõikamise tagajärjel vahest on surnud?

Neid oli üsna vähe.

Kui palju ta oma kahekümne-aastase arstitegevuse vältel haigeid üldse umbes terveks on teinud?

Seda öde Emma ei teadnud, arvas aga, et neid vist küll mitu tuhat pidavat olema.

„Minu ots oli ka vist õige ligidal?“ päris Toomas edasi.

„Jaa, palju ei puudunud. Haav oli väga kardetavas kohas ja teie nõrkus suur põhjatust verekaotusest. Dr. Grauenfels näris juba huult,“ naeratas öde Emma, „mis tähendab, et ta oli kitsikuses.“

„Aga asja sai siiski!”

„No tema nüüd! Talle tuleb ka kitsikuses viimaks ikka hea nõu. Selle poolest on ta kuulus.”

Toomas päris ligemalt järele mõnd imestamisväärt löikamist, millest ta endised kaaslased talle kõnelnud. Õde Emma täitis ta teaduhimu ja lisandas veel mõne keerulise loo. Muu seas jutustas ta, kuidas tohter paari aasta eest ühel inimesel pealu lahti võtnud ja laejao nagu kumera kaane üles tõstnud, et kõrvaldada pisikest ajuvigastust, mis oleks mehele vaimuhaiguse kõrval hiljemini surma toonud. „Kaas” pandud siis jälle kinni ja nähk õmmeldud ümber siidiga kokku. Trepaneerimiseks nimetatavat säherdust löikamist.

„Ja seega haige jäi ellu?”

„Jäi ellu ja sai terveks.”

Nagu vaga härdus heitus Tooma näole. Ta vaikis natuke aega mõttes, siis tõukas hüüdesarnase küsimuse välja:

„Tal on vist väga hea süda?”

„Tal on suur, kuldne süda!”

Toomas vaatas õele vilksti näkku.

See nägu oli nagu ehapuna poole pööratud.

„Kas tohtri-härra on veel poissmees?” küsis Toomas.

Õde Emma tõusis. Tal ei olnud enam aega. „Tohtrihärra on lesk,” vastas ta minnes, kusjuures ta käsi ühe tühja süngi vaibast üle libises.

Toomas vaatas talle laia, sooja pilguga järele ja ümises, kui üks neiu saleda kaju tagant oli sulgunud, endamisi ainult: „Õde... õde...”

Tooma haav paranes korrapäraselt. Mingit halba pööret ei tulnud takistama tervenemiskäiku. Tohter tähendas peaaegu iga päev, et ta haigega rahul olevat. Oli juba päevi, kus ta käis teda ainult üks kord vaatamas, mis haigele sugugi armas ei olnud.

Toomas viitis aega enamasti plaanitsemisega. Ta mõtles viivule, mil tohter tunnistab ta terveks ja laseb kliinikust välja.

Siis punuma! Eemale igast ohust selle uue eluga! Kas või tullest ja veest läbi! Ja Toomas kodus kümme põgenemisplaani varuks valmis.

Et neil seal väljas tema põdemispaik teada oleks, see Tooma kartus läi ühel päeval kahanema. Nimelt ilmutas öde Emma suu juhtumisi jutu sees, kes oli toonud haavatu kliinikusse. Tooma isa. Mida vana Marjapuu siin poja „õnnetusest“ oli pajatanud, ei tulnud haigetalitajal paraku kõnmesse, nii hea meelega kui Toomas ka seda oleks teada tahtnud saada.

Isa siis. Tooma hea isa. Oli aga isa tooja ja toimija, siis võis loota, mida loota oli. Isa tegi ja oli teinud, mida ta mõistis ja suutis. Mida teada ei tohitud, selle varjamiseks ja summutuseks oli sündinud, mis võimalik. Väljas ja siin. Vististi ka siin.

Agaga kuigi tohter oleks teadja — üksnes temale ehk võis isa õigust rääkinud olla — mis sest! Ega selle mehe poolt ole midagi karta. Toomas tundis teda ju. Tema suur, kuldne süda oli Toomale pandiks. Kui Toomas oma isa kõrval veel kedagi teist inimest usaldas, siis oli see tohter Grauenfels. See mees, kes ei põlanud vaeva, et rebida tundmata külapoissi surma küüsisist ja aidata väsimata hooletel jälle tervisele.

„Kuulge, Marjapuu,“ ütles tohter ühel hommikul, „ma tahtsin teilt juba ammugi küsida: kuidas te selle kuuli küljeluude vahele õieti saite?“

„Eks isa rääkind tohtri-härrale.“

„Rääkis, aga see oli natuke segane ja — ma olen ka unustanud...“

Tohtri suured mustjad silmad hingasid vajutava vaatega Tooma näol. Neile vastu seista, nende alt pääseda oli võimatu. Toomal oli tundmus, nagu kipuksid tal sõnad vägisi suust pugema. Veel peatas ta neid kinniste hammaste taga silmapilgu — siis oli ta jõud otsas.

Ta pani oma saladuse usaldusmehele sülle.

Tohter kuulatas rahulikult, pistis mõne lühikese küsimuse vahele, hoidis pilgu Tooma silmadel. Miski ei muutunud ta

marmornäos. Lõpuks tähendas, jalg minekule seatud, poolendamisi:

„Selle pärast siis kuuli tugev läbilöömisjõud... Kahest kondist läbi... Ja haava kitsus... No jaa, arvasingi juba...”

Tooma suu liikus, nagu tahaks veel midagi öelda. Ta pilk õhetas tohtrile näkku. Aga siis väristas ta tasakesi pead. Ja laskis tohtri minna. Tal ei olnud minejale enam midagi öelda...

Kui ta jälle oli üksinda, tundis Toomas jõuetut lõtvust kõigis liikmeis. Ta meelest oli, nagu oleks ta kellegagi raskesti rüselnud.

Järgmisel päeval tuli haigele külaline. Õde Emma tõi noore talunaise tupp. See tarvitses oma kohmetuses paarikordset julgustavat kutsumist, enne kui astus ukse alt kompsuvate sammudega Tooma sängi juurde. Ja seal ei märganud teregi öelda. Jänesesilmil vahtis aina ringi. Haiget nägi vist kõigest kõige viimaks. Ta hakkas alles siis toibuma, kui haigetalitaja nad mõne sõbraliku sõnaga üksinda jättis. Kulus aga siiski veelse ja akende poole piilumist ja kikikõrvul kuulatamist, enne kui külalise võbisev pilk laskus haigele ja suu sünnitas sositatud sõnu:

„Elus oled, vaeneke, veel!”

„Varsti ehk tervegi!” vastas Toomas ja kogu ta nägu naeris. Ta tõusis istukile ja kahmas õe käe pihku, mida ta tükil ajal enam lahti ei lasknud.

„Ei meie julend seda loota!” Nooriku silmad imbusid märjaks. „Tulin kuulama, kuhu sind on maetud...”

„Jah, kui tohtrit poleks old... Aga istu ometi, Mari, ja räägi!... Ma ei tea ju midagi...”

Noorik vahtis paremale ja pahemale poole, enne kui silmas tooli, mille õde Emma talle voodi äärde oli lükanud. Sügava ohkega vajus ta tooli nurgakesele. Käsi hõõrus otsmikku, mille taga kõik nii segi oli.

„Kust otsast nüüd õieti peale hakata!“ sosistas ta, suud lähendades venna kõrvale. „Mis sa nimelt tahaksid kuulda?“

„Noh, kas teatakse... või nuusitakse... ja kas nägijaid oli, ja kes?...“

„Pole meilt ega teistelt veel keegi käind küsimas,“ kõneles Mari nagu palja hingeõhuga. „Eks nägijaid old, aga need kõik oma inimesed... viha täis... ei need hinga...“

„Ja linnaviimine?... Kuidas meid kohe sealsamas maha ei maetud?...“

„Omaksed pidid matma... Vägi läks kähku edasi... Meie rahvas, Pepu omad, Kiltri isa ja ema — kõik nuttes surnuid küüni tagant ära tooma... Mart ja Peeter — otsas mis otsas... Külmad... Peas ja kehas mitu ja mitu haava. Riided täis taretand verd... Aga sina? Vaatame ja vaatame. Verine küll, aga haava ei leia! Peas ei ole, kaelas ei ole. Kisume riided lahti — nüüd näeme. Külje pool rinnas pisuke sinakas auk — seljas teine, kust kuul välja läind... Teistel mitu, sul üksainus kuul! Ja ihu soojem kui teistel... Isa otseti maha, kõrv südame peale... Peab hinge kinni... lõug väriseb... silmamunad kipuvad pealuust välja... „Mari, kuula sina ka, sul noorem kõrv!“... Kuulan — Issand halasta! — tuksub nagu!... Kuulan veel — tuksub tõesti... nõrgalt, vaevalt tunda... Isa — põlvili maas — nuuksatab valjusti... Ei tea, mis teha?... „Haav kinni ja koju!“ sosistas minu Mart... Seon oma sitsirätiku su särgitükkidega haava ümber, kust ühtelugu niriseb sooja verd, ja — koju! Mart ja isa kannavad, näod mõlemil valged... Kodu hüüab isa: „Hobune ette — vankri vahe heinu täis!“... Meie emaga paneme ruttu uued, puhtad sidemed — siis tekkide alla vankrile, — ja juba sõidab isa õueväravast välja...“

„Kuidas ta mind siia kliinikusse teadis tuua?“

„Noh, mõeld, et suures hospitalis kardetav... Küsind linnas head haavatohtrit — juhutatud siia.“

„Mis ta siin siis rääkind?“

„Ooh, tal käind teel sajad kavatsused peast läbi!... Vale-
tand tohtrile ka ikke vale ära, aga tuli pool nuttes koju —
eksind ühe sõna pealt kogemata!... Tahtis kas või keele
suust hammustada...“

„Mis sõna pealt?“

„Õeld tohtrile sinu õige nime!... Old küll teine nimi val-
mis mõeldud, aga tohter küsind nii järsult ja vahtind vana-
mehele oma mustade silmadega nii puurivalt näkku, et mõel-
dud nimi läind meelest ja õige lipsand suust...“ Valla nime
õeld siis küll teisiti...“

„Ja haavast?“

„Noh, et noorem vend jahipüssiga kogemata last...“

„Vaene vanal!“ naeratas Toomas. „Vist nüüd mures oma
eksimise pärast?“

„Nii mures, et!... Pea teisel selle aja sees üsna valgeks
läind... Ei julend sind vaatama tulla, et ehk ütleb jälle mi-
dagi lollisti ja kes teab, mis sina ise tohtrile rääkisid, kui ärka-
sid meelemärkusele ja oled veel elus... Ajas siis mind, aga
ma jäin ehmatusest haigeks, nii et ennemini ei saand, ja Mart
ja ema arvasid, et nemad togud ehk rikuvad asja hoopis ää...
Noh, kuidas sinuga siis nüüd on? Kas tohter küsis?“

„Küsis küll.“

„Jumal!... Mis sa vaene teadsid talle öelda?“

„Rääkisin tõtt.“

Vallatu õnnetuju, mis õe ilmumiseega Toomale peale tulnud,
laskis ta silmapilguks julmuda. Talle tegi nalja ajada teist
orgi otsa. Vaikides vaatas ta õele kahvatavasse näkku.

„Kas sa hull peast olid!“ Ja Mari tõstis ristis käed endale
suu ette.

„Teie mure oli asjata,“ lõpetas Toomas piinamise. „Isal
poleks vaja old asja salata, aga või ta seda teadis. Tohtri poolt
pole mul nimelt midagi karta...“

„Kuidas? Ta ju saks!“

„Aga aus mees. Aus ja hea mees. Nagu isa haigetele. Vae-
seid arstidä mõnikord maksuta... Ei see mees hakka kurja

tegema inimesele, kes nii imelikul viisil pääses surmast, keda ta ise aitas päästa! Seda pole mõeldagi."

"Aga ehk räägib teistele, ja need —"

"Ega ta vana naine ole!"

Varjatud palgel vajus noorik silmapilguks mõttesse. Pead väristades ja kulmu kortsutades litsus siis ohke välja:

"Tead sa küll ise paremini... Ei meie seda oleks uskund... Arvasime ikke ja palusime jumalat, et ehk mõistab niikaua suud pidada, kui meist keegi linna tuleb, või kui räägib, siis teeb asja ka kuidagi ilmsüütuks. Püssiõnnetusi juhtub ju iga päe!"

"Ära muretse, Mari!" Toomas võttis ta käe jälle pihku. "Siitpoolt võin olla julge — seda ma tean... Utle parem, mis nüüd väljas tehakse? Kas teeääred ja linnaulitsad on kõik kasakaid täis?"

"Oh jumal — eks neid ole kõiksuguseid liikumas!... Ja peksmisi — mahalaskmisi... Inimesed hirmu täis — ei julge enam linnas käia..."

"Aga läbi ikka pääseb?"

"Ei minusse juhtunud keegi puutama."

"Mari, kas sa mulle raha tõid?"

"Muidugi." Noorik hakkas oma rinnanööpe vallandama. "Isa andis sada rubla ja ütles: Kui ta on surnd ja maetud, siis maksa kulud ära; kui elab ja saab terveks, siis katsugu, et kodupiirilt kaob..."

"See on mu enesegi nõu."

"Tohtrile maksti viiskümmend rubla ette. Mis ehk veel juurde nõutakse, maksa sest rahast ise tasa..." Mari poetas põuest sõlmitud nurgaga ninaräti välja ja pistis vennale pihku. "Riideid tõin sulle ka; see preili, kes mu siia tõi, laskis koti kuhugi ära panna..."

"Te olete ju päris mõistlikud inimesed! Isale vii palju, palju tänu!... Ega te passi peale mõeld?"

"Mõtlesime, aga kust seda praegu saada! Oled ju surnute kirjas... Mart lubas siiski veel vaadata — vahest mujalt..."

„Ma lähen kõigepealt Narva Villemi juurde. Kui saate — saatke sinna! Kui ei — ehk leiab Villem nõu...“

„Ole sa, jumala pärast, ettevaatlik!“

„Teen, mida mõistan... Ega ma kõige lollim poiss ka ole!“

Nad olid veel nokkapidi koos ja sosistasid õhetaval palgel, kui õde Emma, tuues haigele süüa, neid kolmveerand tunni pärast eksitas.

*

Järgneval ajal ei olnud Toomas Marjapuu enam üksinda löigatud haigete ruumis. Talle toodi kaaslasi. Jodoformi vänge, ninakas lõhn täitis jälle tihedamalt tuba. Esiti kanti üks, juba mõne päeva pärast teine kloroformi-uimane põdeja Tooma kõrval olevaisse sängidesse. Nende oksendamisägamist oli halbkuulata, aga selle-eest sai Toomas nüüd jälle tohtrit kaks ja kolmgi korda päevas näha, mis talle lapselikku rõõmu tegi. Et mees saaks mehele nii armsaks, seda poleks ta naljalt uskunud; säherdusi tundeid oli tal seni üksnes oma isa vastu olnud.

Ka rõõm oma rutulise paranemise üle tõstis ta lootustega tiivustatud meeleolu. Ta võis hommikuti igavast sängist tõusta, rõivad selga tõmmata, toas vabalt liikuda, akna all tugitoolis istuda, laua taga rooga võtta. See oli jälle inimese elu! „Noorus, Marjapuu, noorus!“ ütles dr. Grauenfels oma valilahkenäeratusega tema võimsa tervenemise kohta. „Noorus on haiguse vägevaim vastane, arsti parim abiline...“ Nagu tohtri sõnad kõik, nii jäi ka see Toomale meelde, ja ta mäletas mitu aega hiljemini ka seda veel, mida ta tema sõna kohta oli mõelnud: „Ilma sinuta poleks aga noorusest sulle abilist, haigusele vastast saanud. Ei ta, aus mees, võtagi kõike omaks teeneks!“

Ja siis jõudis kätte päev, mil tohter kõige tähtsama sõna ütles, sõna, mis täitis Tooma põue nii erutavate tunnetega. „Noh, Marjapuu,“ ütles tohter, „laupäeva hommikul võite pambu selga võtta — terveid inimesi pole meil haigemajas vaja!“

Välja siis elavate ja tervete maailma! Aga välja ka senisest julgest pelgupaigast!... Toomas ei teadnud, kas ta pidi rõõmustama või kurvastama. Nagu külmalõdin vapustas teda tüki aega. Kulus pool päeva ära, enne kui ta sellele ammugi oodatud ja ettekujutatud pöördede rahulikumalt sai mõelda...

Järgmisel päeval viilis siis viimast korda oma salaplaanikese kallal. Kõik oli ette valmistatud. Pärast õde oli veel õemees teda vaatamas käinud ja talle vargsi pihku libistanud paberisse pandud asjakese, mille Toomas hiljemini, kui teiste haigete uinuvad silmad järelevaatamise võimalikuks tegid, ära tundis kui väga tarviliku dokumendi, ehk see küll ta oma ei olnud. Tähtsamad põgenemistingimused olid seega jooned. Et lahkumine hommikul kähku läheks, et ta kliinikust, kui tohter jumalaga jäetud, lipsti uulitsale võiks astuda, õiendas ta arve õe Emma kaudu juba eelõhtul ja pani oma riidekompsu näppu- võtmiseks valmis.

Viimse öö saatis Toomas veidi rahutu unega mööda ja tõusis hommikul varaselt üles. Kella üheksa ajal, kui kohv jook- dud, pistis õde Emma oma kullakarva pea ukse vahelt sisse ja küsis, kas Marjapuu on minekuks valmis.

„Valmis jah!”

„Tohtri-härra ootab teid juba kontoris.”

Toomas võttis kimbu, soovis haigetele head paranemist ja astus vahekotta.

„Jumalaga siis, Marjapuu, ja head õnne,” ütles halastajaõde väljas, teine jalg ülemisele korrale viiva trepi astmele tõste- tud.

Toomas tahtis talle sooja tänu öelda, sõnad jäid tal aga äre- vuse pärast enamasti kurku kinni. Õde Emma naeratas heldelt, pistis oma sõrmeotsakesed talle pihku ja astus siis kärmesti trepist üles.

Kontor oli kohe trepi vastas.

Marjapuu pani pambu ukse kõrvale maha ja seisatas veidi, et korraldada peas tohtrile öeldavaid tänusõnu. Kohendanud

ruttu veel kraed ja silinud pead, avas ta ukse ja astus, müts näpu vahel, sisse.

Tohter ei olnud üksinda.

Tema kirjutuslaua otsas istus sigarit suitsetades keegi härra mundris ja mõõgaga. Ukse kõrval seisis veel mõõgamehi — kaks tugevat linnavahti. Dr. Grauenfels lõpetas pristaviga¹ puhutud lahke jutu pikema lausega, enne kui aeglaselt pööras silmad sisseastunu poole.

„Tjah, armas Marjapuu,“ ütles ta, kõpsides paberinoaga lauale, „see härra siin tahab teid nüüd oma hoolele võtta. Minu kohus oli muidugi ülemusele teada anda, et olete minu juures.“

Marjapuu vaikis tüki aega. Siis nihkus tohtrile ligemale, ikka ligemale ja karjatas äkitselt, nagu lõhkeks tal süda:

„Teie, tohtri-härra, teie — teie...“

1908.

---

¹ Pristav — politseiohvitser.

SEADUSEMEES

See võib ju olla ainult pöörane, ärarääkimata pöörane eksitus, mis peab selgeks saama! Ega niisugune ülekohus siis kuigi kaua kotis seisa! Vaikse küla kallale tikkuda, hulk inimesi kinni võtta ja püsside vahel minema viia — tule taevas appi, õigus peaks ju maa pealt sootuks kadunud olema, kui see ei ole verine eksitus, mis ilmsiks peab tulema! Kui mitte enne, siis sõjakohtu ees. Ei, juba ennemini — juba poole tunni pärast! Kõige hiljemalt poole tunni pärast. Sest kas ei viida meid kirikualevi ja mõisa poole? Muidugi! Noh, üks komisariihärra, või maakonnaülema noorem abiline, või ka mõisaksaks ise — eks nad ju tea, kas me oleme mässajad või mitte! Kas me oleme liiga teinud ühelegi ametnikule, või mõisnikule, või kirikuõpetajale! Kas me oleme kellegi varasse puutunud! Kas me oleme keisripilti või kohtukulli teotanud! Ei midagi sarnast... Mis mujal on sündinud, nagu lehed räägivad — Lätimaal, kus valitsusele sõjariistus vastu hakatud, Tallinna ligemal, kus mõisu põletatud ja rüüstatud — mis on meil sellega tegemist! Meie naabruses paaris vallas olevat küll ka midagi ette tulnud, millega ülemus ei või leppida: vanad vallaametnikud lastud lahti ja valitud teise hääleõigusega uued, monopol¹ ja paar õllekõrtsi pandud vägisi kinni, keiser võetud vallamaja seinalt maha, kogukonna rahaga otsustatud muretseda sõjariistu ja ei tea mida veel... Aga meil — mitte

¹ Monopol — kroonu viinakauplus.

kõige vähemat! Mitte sõrmegi pole me liigutanud... See on jõe eksitus, mis ei või jääda selgumata ega karistamata! Sest muidu oleks see meeletu vägivald, päris röövlite tegu, ja meie ei ela ju mitte Hiinas ega Türgimaal!

Ja ta tõstab, kuna see mõttevoolu mässates ta ajast läbi mühab, parema käe kõrgele, et vaigistada naisi ja lapsi, kes jooksevad nuttes ja ulgudes rongile järele, ja hüüab neile valjusti, et see olevat ju eksitus, mis varsti selgeks saavat. Pahema käega äigab ta oma otsmikul üle suure veripunase muhu, mille löi vihane tragun¹ talle püssipäraga, kui Kadaka Jaan aru ei tahtnud saada, et ta on tema vang, kes teistega peab ühes minema. Ja kui ta uimaselt tuigerdas naise kaenlasse, murtid soldatid kapi lahti ja võtsid sealt ta raha ära ja andsid talle toibutamiseks veel ühe võmaku, millest ta sai kuklasse veel teise muhu.

Kõik, mis meil tehti, kui anti vabadused, oli kõnelemine — harutab hämmastunu oma mõtteid edasi. Et meile kooskäimiseks ja kõnelemiseks õigus oli kingitud keisri-härra armuliku käskkirja läbi, siis tegid inimesed ka suu lahti ja igaüks kõneles, mida arvas õigeaks, ehk see minu meelest vahel küll oli võõriti... Pea — kas ehk kõned?...

Ta peatab äkitselt sammu, nii et järeltulija põrkab tema vastu.

Aga siis peaksid kõnelejad üksi olema püsside vahel, aga mitte ka tummad pealtkuulajad. Ja mitte ka pealtkuulajad, kes kõnedega nõuski ei olnud! Kuidas tulen näiteks mina vangide hulka? Miks on minul muhud peas ja miks võeti minu raha ära? Kuidas sattus Kadaka peremees mässajate kilda?

Uhe käega katab ta lauba-, teisega kuklamuhu, sest tal on tundmus, nagu seisaks ta pea pragisevais leekides ja nagu soritaks ta aju tuletangidega.

Kõigepealt mina. Mina, Kadaka peremees... Kõnet ma ei

¹ Tragunid — ratsaväeliik.

pidanud, sest avalikult hulga rahva ees ma kõnelda ei saagi. Pole ma koosolekuil niuksatanudki. Minu arvamine on aga teada. Mida ma hulkadele ei öelnud, seda olen öelnud üksikuile. Ma olen seadusemees. Läbi ja läbi seadusemees. Alati olen olnud palumise poolt, mitte iialgi nõudmise või kättevõitlemise poolt, liiati kättevõitmise poolt vägivallega! Truualamliku palumise poolt olen olnud, ma mõistan hukka iga vägivalla, kardan ja austan valitsust ja iga ülemust. Ja ma olin ikka selle poolt, et palutaks võimalikke asju, et paludes peetaks targu mõõtu, ja tormajaid olen hoiatanud ja neile öelnud, et nad annaksid valitsusele ometi aega, ega kõike või korruga saada, vabadusi ja õigusi ei või pimesi pihust puistata... Ja inimesed teavad ka, et olen liiga suure vabaduse vastane, sest see kasvataks kõiksugu vallatust ja üleannetust, ja viimaks ei tea enam, kes on peremees, kes sulane ja kes peab sõna kuulama, kui kõik tahavad käskida ja valitseda...

Ei, see eksitus, see õnnetu eksitus — ta tuleb ju välja! Poole tunni pärast. Kõige hiljemini poole tunni pärast. Kadaka Jaaniga pole neil midagi pistmist. Kadaka Jaani nad kinni ei pea. Sest võhivõõrad vene soldatid ei tunne ju inimest, ei tunne ühtegi hinge külas, ja rääkida ei saa nendega ka mitte — umbkeelsed kõik ja pooljoobnud...

Ning jälle viipab ta käega — seekord oma naisele ja poja-kesele, kes tema ligidale on jõudnud, sörkides tragunite hobuste kõrval sügava lume sees — ja valju häälega kuulutab ta, et eksitus tulevat ilmsiks, nad olgu üsna rahul ja mureta, Kadaka Jaani kinni ei peetavat — teda mitte...

Agas ka teisi käsi kerkib üles rahustama ja vaigistama, ja ka teised kahvatanud suud paistetanud ja kriimustunud nägudes kogelevad eksitusest, millele järgnevat varstine selgumine. pidavat järgnema, ja ainult vallakirjutaja, kes rääkis oma kõnedes nõudmisest, ja metsavaht, maatainimeste kõnemees, kes välja astus kättevõitlemise eest, sammuvad tummalt ning hämaralt rongis, ehk küll ka nende naised-lapsed on järelojooksjate ahastavas salgas, ning mõned noored mehed, kes on

tegemist teinud kihutavate lendlehtedega, vaatavad tühjal pilgul üksteise otsa ja hoiduvad ligistikku kokku, ning üks neist kiristab kuuldavalt hambaid, kui tragunihobuse puristamine niisutab tema põske.

Eksituseuskujaid ja naistetrööstijaid ei lasta aga kaua käsi tõsta ja hõikuda. Poliitilised kurjategijad peavad olema keeletud ja kurdid, ainult süda võib neil karjuda, niipalju kui tahab. Püssipäradelt sajab hoope igasse külge, ja uued muhud ning kriimud seltsivad endistele juurde, ja siin neelab keegi verd suust ja ninast, ja seal sülgab teine oma hambaid lumme.

Ei hõika varsti enam keegi ega tõsta kätt. Ka Kadaka rentnik mitte.

Sest sel on nüüd veel kolmas muhk ja poolik nina.

Eksitus kestab edasi — sedapuhku pole teha midagi.

Aga varsti hõiguvad jälle. Karjatavad. Ulguma panevad. Seisma jäävad. Käsi ringutavad.

Ka seda veel!

Mitte ainult, et tikutakse vaikse valla kallale, võmmitakse inimesi püssipäradega, röövitakse nende raha ja tehakse nad vangideks — ei, nende küla pistetakse ka veel põlema!

Kahe talu õlgkatusest pahvatavad üles nõgised sambad, mustad nagu põrgu vanded, veriste vöötidega nagu kuradite keeled. Säherdusi põrgulippe nähti eile õhtul lehvivat paaris naabervallas, ja siis ütles Kadaka peremees üleaedsetele: Ennäe, mis tuleb mässamisest! Kes käskis seadusi rikkuda! Vaata nüüd!

Ametlikud tulesüütajad, salgake traguneid, kõik joobnud, jõuavad nelja ajades rongile järele, huilgavad läbisegi ja näitavad üksteisele lõbusat tulevärki.

Ja talupojad vahivad üles taeva poole, käed ristis ja ahas-tav ootus silmis, nagu peaks hall vaip kärisema ja mingi keelav ning õigust mõistev ilmutis välja raksatama. Aga taevas näitab neile tumeda türanni jääkülma kinnist palet. Tuhmilt ja sapiselt haub ta kõige häda üle nagu kuri südametunnistus.

Ainult lumi vägistatud väetite tuikuvate jalgade all kriuksub kaastundlikult ning vihaselt ja külmetunud maapinnast hoovab üles nagu emalikkude ägamist, ja üks vares saadab haledal kraaksumisel halli hulka, milles on näod talle viimaseni tuttavad.

Nad jõuavad kirikualevi lähedale, pöörduvad aga paremat kätt kõrvale — teed mööda, mis viib mõisa juurde.

Noh, üks paruni-härra tea, ja ametnikud pole kaugel, ja hingekarjane, kui peaks tarvis olema, ka mitte.

Ta pole küll talurahva sõber, see mõisasaks, ja mitte pehme isand, kuid ega ta või salata ja valetada ammugi mitte. Seks on asi liiga tõsine.

Ja nõnda jõuavad mõisa juurde usalduse ja haljendava lootusega. Kõik vaikivad. Naised ei nuuksu enam ja lapsed kuitavavad silmi. Hingetu põnevus nõõrib nende kurgud kinni.

Jõuk kasakaid peatub mõisaõues — paruni-härra ihukaitseväge, siia kutsutud juba rahutuste algul. Nende punsunud näod vaatavad ükskõikselt vangide rongile vastu; selles aga läbib külma võbin kehad peast jalgadeni — hoolimata süütusest ja kindlast usust, et eksitus saab ilmsiks. Ilmsikstegijaist, päästjaist, ei ole aga ühtegi näha, ka paruni-härrat mitte. Ainult üksikuid mõisateenijaid, silmad suured ja näod valged, piilub nurkade tagant välja; neetutele läheneda nad ei julge.

Rong juhitakse loomalauda ja hobusetalli vahelt puiestiku taha, kus see on plankaiaga lagedast väljast lahutatud. Tragunid hüppavad sadulast, noor ohvitser sammub kõlisevaid kannuseid üles härrastemaja poole, kasakad lähenevad jalutades.

Vangide ja nende omaste hulk, kokku rudjutud, hunnikusse rüstitud, on seisma jäänud — äkitselt, ühe nõksuga, nagu oleks elu kõigist neist kehadest korraga põgenenud, nagu oleksid kõik südamed, kõik veresooned ühel ja samal sekundil tuksumise lõpetanud... Surnud, tardunud, rühm seisvaid laipu... Ja hauavaikus — see vaikus, mis sunnib elavaidki vaikima...

Puusärgid!

Viis — kuus — seitse puusärki.

Hööveldamata laudadest suurte naeltega toorelt kokkuklopitud kirstud.

Ja vitsad ning kepid, korralikult pinusse laotud, kaks kihti kõrvuti, natuke maad eemal kirstudest...

Mitte elu, mitte liikumine, mitte ringivoolav veri ei pöördu tardunud inimestehunnikusse tagasi, aga üks toon rebeneb lahti tema keskelt, tema ühisest suust, ta kokkukasvanud kehast — toon nagu tagasihutatud ja äkitselt kuristiku äärele jõudnud jahilooma summutatud, korisemiseni tasandatud mõire — ehmuse ja surmaviha ühiskisa, koondatud peaaegu hääletuist häälist...

Sellest pilgust peale algab unenägu.

Unenägu, millest sa unes tead, et see on unenägu.

Ja mida sa edasi unistad, sest et sa tema võimusest ei suuda vabaneda.

Sest et ärkamine ei taha tulla...

Unes ütleb Kadaka peremees enesele, kui ta kirste ja keppe küllalt on tunnistanud: „Eksitus läheb ju ikka suuremaks!... Mitte pokri pista ei taheta meid, vaid peksta ja maha lasta!... Otsekui mässajaid!... Otsekui inimesi, kes on mõisu põletanud ja sõjaväele vastu hakanud... Nagu nad teevad lätlastega ja Tallinna poolt mässajatega... Ja siin peab see sündima — siin, mõisa külje all? No kas siis parun sellest midagi ei tea? Ja politsei?... Kus see sõjakohus peaks olema? Kas ehk ülal mõisamajas?... Noh, küllap me paruni käest kuuleme...”

Akki tuksatab ta kobavast ajust läbi ja nagu nähtamatu valgusejuga puudutab see paljusid teisigi:

Vigur!... Hirmutamisvigur! Et ka meie mässama ei hakkaks!... Ehk ka, et me arvatavad ülesässitajad eneste hulgast üles annaksime... Vigurdamine kõik see sisiaajamine ja kõik need kepid ja puusärgid!...

Ja halvatud hunnikusse sigib natuke elu, hangunud kehasse ilmub pisut liikumist... Ainult vallakirjutaja seisab paigal nagu tulp, ja metsavaht vahib silmi pilgutamata, ja noormehed, kel lendlehed süüks, seisavad õõnsa vaatega koos, ja üks

neist, kes silmitseb kirste ja keppe, kiristab kuuldavalt hambaid.

Unelm kestab edasi. Eksitus suureneb.

Või on see ainult vigurliku naljamängu järg, ta teine vaatus?

Noor traguniohvitser ilmub jälle näitelavale. Ja temaga ühes kirikuõpetaja ametikuues. Veel üks kolmas härra — paruni vilajas kogu tuntakse ära — läheneb härrasmaja poolt, jääb aga vaatepaigast natuke maad eemal seisatama.

„Kordon¹ sulgeda!”

Veltveeblike ja lipnikule annab ohvitser hiljukeksi käskusid, mis näikse käivat teatavate ettevalmistuste kohta, sest mõlemad astuvad vitsa- ja kepihunnikute juurde.

„Kindralkubeneri-härra käsul —”

Vaeh, noor tragunileitnant oskab korraga eesti keelt!

Aga kui nad temaga külas püüdsid kõneldä, tõrjus ta neid vene keeli tagasi nagu mõni umbkeelne! Kodumaalane siis! Võsuke omade härraste hõimkonnast...

„Kindralkubeneri-härra käsul saate teie mässamise eest ihunuhtlust ja seitse meest teie seast (ta loeb nimed sedelilt ära — need on metsavahi, vallakirjutaja, kooliõpetaja ja nende nelja omad, kes on levitanud lendlehti) lastakse siinsamas maha.”

Hingetu vaikus.

Kas peaks ka see veel vigurdamine olema?

Ei, ei!

Õpetaja-härral on liiga pühalik nägu, ja ohvitseri-härral liiga kale pilk, ja paruni-härra läheneb nii huvitatult... Politseid aga pole nähagi — see on andnud ametitalitused nähtavasti sõjaväe hoolele. Sõjaväe ja mõisniku hoolele.

Ei, see ei või enam olla mäng.

Ja ka eksitus ei või see enam olla.

Ainult üks inimene on veel, kes veel ei kaota usku eksitusse. Hoolimata sellest, et kaks seletuseandjat ja päästjat sei-

---

¹ Kordon — valveahelik.

savad nende juures ja kuulavad kohtu otsust pealt, ainust seletavat sõna lausumata. Und nägev Kadaka peremees on see üks. Oma vere kriimu silmnäoga, millest lihatu ninaluu välja valendab, astub ta ohvitseri ette ja ütleb:

„Meie ei ole mässajad, aulik härra, meie oleme süütd... Eksitus on, aulik härra, — kõik puhas eksitus...“

Aulik härra teeb, nagu ei näeks ega kuuleks ta teda.

„Mina, Kadaka peremees, mina pole mässaja — ma olen seadusemees! Ma vannun seda kolmaina jumala nimell“ Ja vanaldane mees langeb noore ohvitseri ette põlvili.

Otsekui niidetud kõrred laskuvad ka kõik teised vägevale jalgade ette, üksnes mitte metsavaht, vallakirjutaja ja see noormees, kes kiristab hambaid. Ja nad kordavad kooris:

„Meie ei ole mässajad, auline härra, me oleme süütd!“ Ja seda vannub endast igamees veel üksikult!

Pahaselt, varjund suursugust jälkust suu ümber, taandub aadlik timukas nendest. Aga nad nihkuvad põlvedel temale järele ning püüavad ammu-unustatud orjakombel kaabata tema reisi. Ja nendega seltsivad põlvitades ja anudes ka naised ja lapsed.

„Arm, kõrgeauline härra! Jeesukese nimel arm!“

Vaene kooliõpetaja, kel jooksevad läikivad pisarad üle põskede, palub jumala keeli, et ta antaks sõjakohtu kätte — ainult seda!

„Sõjakohus olen mina!“ müristab noormees talle vastu.

Vallavanem, üpris allaheitlik mees, suudleb vägeva saapanina ja ägab hambaid lõgistades paluda, et viidagu tema kui hallpea peksu asemel pigemini vangi.

„Sõjakohus“ aga tõmbab oma lakksaapa tema suu eest ja tõukab ta sellega põlglikult tagasi.

Noorim surmamõistetud poistest tuleb palvega, saadetagu tema Siberi kaugemaisse paigusse: suremiseks — võtku kõrge härra seda armulikult tunnetada — suremiseks olevat ta ju liiga noor.

Elu ja surma üle otsustama pandud noorisand hoiab teda mõõgaga endast eemal.

Kadaka peremees anub vaid ülekuulamist, üsna väikest ülekuulamist siinsamas kõrge, armuliku härra enese poolt. Eksitus, õnetu eksitus pidavat siis kohe selguma, eriti mis puutub temasse. Kunagi pole ta mässumõtteile oma peas ruumi andnud, ei kunagi sihukest sõna suust pillanud, ammuks siis säärast tegu teinud või teha kavatsenud. Alati hoidunud ta keisri ja tema seaduste poole, austanud iga liiki ülemust ning alistunud selle korraldusile. Seda võivat igaüks kogukonnas tunnistada ja selle peale vanduda. Tema, Kadaka peremees, olevat truu ja ustav seadusemees läbi ja läbi...

Ning lumes lamav, põlvil nihkuv rahvahulk, kes nurus ühega sõjakohut, teisega vangipõlve ihunuhtluse asemel, nuuksub nüüd Kadaka peremehega koos ülekuulamist, üsna väikest ülekuulamist siinsamas kõrgeaulise armulise härra poolt, keda nimetavad paljud oma hädas kindrali-härraks.

„Rahu! Mulle on küllalt teie armulise mõisahärra ja politsei tunnistustest!”

Naiivsed rahvasalgas teritavad kõrvu. Naiivsed ja mitte-teadjad, need, kes ei ole kursis sündmustega kaugemal ega ole veel kuulnud, mäherdust osa mängivad parunid „kohalikkude rahutuste summutamises”, või kes seda ei tihka uskuda. Ka Kadaka peremees jääb kuulatama... Või siis see mees, kelt nad lootsid eksituse selgitust, kaitset, päästet, — otse see on tunnistanud nad mässajaiks, tõugates neid kepi, ja püssipära, kuuli alla! Ülekohtuselt, parema teadmise vastu!... Ja ta seisab nende ees kui õige mees kunagi — rahulikult, uhkelt, ühe inimese iseteadvusega, kelle tunnistus teeb ülearuseks kohtuliku ülekuulamise, — kelle tunnistusest piisab, et seitsme inimese elu kustutatakse täiesti ja sajal peaaegu!... Ta seisab nende ees näoilmega, nagu oleks ta korda saatnud hea ja kasuliku teo!...

Järsu nõksuga tõstab Kadaka peremees üles oma parema jala — ta põlvitab ainult veel vasakul. Siis järgneb seegi, ja

mees taarub otsejoont mõisniku poole... Temale järele sõgedal, määratseval võisturoomamisel kõik need ikka veel naiivsed!

Ja nüüd, kus ta märkab nende tahet, ehib see õiglase näoga mees oma nägu ka veel helduse ilmega ja tuleb neile vastu. Ta ei ole kõrk, ta võtab nad jutule.

„Jaa, armsad inimesed,“ algab ta, „leeme, mis te enestele keetsite, peate nüüd ära sööma. Ei saa osa võtta mässulistest mürgeldustest ja jääda karistamata...“

„Härra,“ kostab Kadaka peremees, „kas meie oleme puutunud teisse või teie omandusse —?“

„Küllap te oleksite puutunud, kui mul neid seal poleks olnud,“ — ja ta näitab põidlagale üle õla kasakate poole.

„Ei, seda me poleks mitte teinud, sihukest mõtet meil kellelgi ei olnud —“

„Teil oli ju veel palju pahemaid mõtteid,“ naeratab helde-meelne leplikult. „Kas te oma miitinguil mitte täie tõsidusega ei nõudnud, maavalitsus ja ka riigivalitsus mingi rahva, see on talupoegade, tööliste ja kõiksuguste pättide kätte?“

„Meil kõneldi üldisest valimisõigusest, paruni-härra.“

„Ja kas te ei tahtnud mõisnikult võtta tema vanad seaduslikud õigused ning kirikuõpetajalt ta kirikumõisa?“

„Uhetaolisest õigusest kõigile olen kuulnud kõneldavat, härra, ning eesõiguste kaotamisest.“

„No kas sellest ei ole siis küllalt? Kas te seda mässuliseks ei peagi?... Ja vägivallaga tahtsite seda läbi viia, kui muidu ei saa —“

„Mina pooldasin palumist, truualamlikku palumist,“ puden-dab kooliõpetaja nuttes vahele.

„Jaa, aga kas siis mässulisi asju himustada ei tähenda mäs-suline olla? Jäta sihuke põidamine ja jõhvipoolitamine, kulla mees!... Oma palvetega olete riigivalitsust muide juba küllalt tülitanud. Küünrapikkuse palvekirja saatsite kolme kuu eest Peterburisse, täis ülekohtusi kaebusi mõisahärra ja maavalit-suse üle, ja selle kirja koostajad olid vallakirjutaja ja sina!“

„See sündis ju ministri-härra soovil, ja mitte üksnes meie, vaid enamasti kõigi valdade poolt —“

„Pidi aga sündima üksnes nende valdade poolt, kel tõesti asja on kaevata — nälgivate v e n e talupoegade poolt. Aga teie — tule jumal appi! — mis häda on siis õieti teil, — kõhud on teil kõigil täis?“

Heldet mõisavanemat, kes soovitses laskuda talupoegadega vaidlusse, ei sõanda ses punktis keegi tusastada vastulausega . . . Meest, kel käsutada sõjavägi kuulide ja keppidega, ei maksa targu ärritada . . . Seepärast piirduakse vaid enesekaitsega.

„Vägivalda, paruni-härra, — vägivalda pole meil keegi tahtnud appi võtta,“ haarab sõna vallavanem, vöbisedes kõigest kehast, käed rinnale risti pigistatud.

„Soo-oh? Aga kõnemeestele, kes teid üles kutsusid vägivalda tarvitama, — sellele ässitajale linnast ja me metsavahile ja kirjutajale — neile plaksutasite ometi kuuma kiitust — eh?“

„Ei, seda me ei teinud!“ hüüavad paljud rahva seast.

„Aga olite nendega täitsa ühes nõus.“

„Ei! Ei!“

„Kuidas? — Ja keegi ei vaielnud neile vastu?“

„Ei saa ju igamees avalikult kõnelda, härra!“

„Ohoo, aga minuga saate vaielda küll! . . . Pea lõuad! oleks teist igaüks osanud hüüda — eks?“

„Pidi ju olema kõnevabadus, paruni-härra.“

„Rumalus! Kõnevabadus pole ässitajate ega mürgeldajate jaoks, vaid korra-austajaille ja käsutäitjaille . . . Ja teie ei visanud neid rüüsteapostleid mitte uksest välja, ei toppinud neid mitte kotti, ei hassatanud mitte koeri nende peale, ei löönud seda mässulist linnavurlet mitte kaigastega surnuks, — ega, teie vaesed süütud?“

„Meie hülgame iga vägivallategu, armuline parunihärra.“

„Vägivallategu? . . . Mässajat hävitada ei tähenda mitte vägivaldset tegu teha, vaid korda kaitsta! Mässajat sallida ja säästa tähendab aga korda põlata, ja korra põlgajaid kutsu-

takse mässajaiks... Siin te kohtuotsus ongi — sähke!... Aga teil on veel enamgi patte soolas... Need poisid seal, kes teile kätte sokutasid mässulisi lendlehti ja raamatukesi — kas andsite nad politsei kätte või klobisite läbigi? Võta näpust! Hoopis vastupidi. Te võtsite kihutuskirjad vastu, lugesite ära ja sallisite nende levitajaid, neid võllarooigi, otsekui korralikke kaasinimesi eneste seas!... Ja Tartu kongressile, kus vastu võeti need tulipunased otsused, sinna läkitasite teiegi oma saadikud — vallakirjutaja ja metsavahi..."

„Meie neid otsuseid ei teostanud, paruni-härra.“

„Selle eest ka see pehme karistus teile: tinanööbid ainult ninameestele, teistele punased püksid, nagu nad mässajaile omased... Jah, armsad inimesed, teil oleks asja küllalt oma mõisavanemat tänada selle — selle armuandmise eest...“

Otsegu räpane käsi laksatab see künism inimestele näkku: nad võpatavad tagasi ja vaikivad. Uksnes Kadaka peremees jääb visaks. Pidevalt und nähes on ta rumaldunud. Ta kuulis juba kõik, aga õieti taibanud pole ta veelgi. Usna ligidale pealekaebaja ette nihkub mees; oma õudse näo verise ninajäänusega tõstab ta laialt ta poole üles, vahedalt lööb ta silma tema silma ja ütleb:

„Härra, mina olen korra-austajaid ja käsutäitjaid. Kui karistate mind, siis karistate seadusemeest!“

Rahulikult vaatab junkur talle otsa, aeglaselt vastab temale:

„Noh, loodetavasti teeb karistus sinust veelgi suurema seadusemehe... Muide: mispärast sa siis õieti nii suur seadusemees oled? Kas tegid midagi, mis teised jätsid tegemata, ja jätsid midagi tegemata, mis teised tegid?“

Kadaka peremehel pole midagi ette tuua. Kõnelejaid ta maha ei karjunud, maha ei löönud samuti mitte, ei viinud proklamatsioonide levitajaid seotult politseisse, ning märgukirjale, mis saadeti kohalikkude agraarolude üle ministeeriumile, oli temagi alla kirjutatud.

„Kas näed? Veel natuke enam seadusemehelikkust ei teeks sulle kahju — mis?“ arwab parun.

Ja ta tahab pöörata talle selja. Kuid talupoeg tõstab jala talle ette. Veel kauemini peab ta nägema tema veriselt irvitavat lõusta.

„Härra, ma olen juba raskesti küllalt karistatud: vigaseks on mind löödud, mu raha on röövitud, mu maja põlema pistetud...“

„Jaa, vaata, kulla mees, need on nii-öelda karistuse mitte-lõbusad kaasnähtused, millega peab juba leppima...“

„Härra, ma olen nigel ja põdur mehike. Peks teeks mu elu-aegseks sandiks. Surmgi poleks võimatu. Ja ma olen nelja väeti lapse isa... Härra, siin ma põlvitan su ees ja palun sind oma süütute laste ja vaese naise nimel: jäta mind nuhtlemata! Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis jäta mu nuhtlemata!“

Ja kuumas, kiimalises kooris kostab kõikjalt ja tõuseb otsekui pilv anuvat häda põlvitajate tihnikust:

„Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis jäta meid nuhtlemata!“

Ning surmamõistetute omaksed — noori naisi hälbiva vaatega, raugalisi isasid ja emasid tudisevate peadega, vendi ja õdesid külmunud pisaratega veretuil nägudel — nad trügivad kallis kasukas mõnuleva mehe juurde, ja nagu palve kõige-kõrgema poole paiskub nende tukslevailt huulilt:

„Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis kingid neile elu!“ ...

Aga kui nad seejuures hingetul põnevusel üles vaatasid, oodates innukalt ta suust inimlikku sõna, haarab neid äkki nimetu jälestus. See inimene nende ees naeratas. Endamisi, vaevu märgatavalt. Ta oli lasknud pilgu käia üle maharõhutud, põrmusse tallatud rahvahulga ja — naeratas... Kõvade, puremisvalmite hammaste põgus välgatus... Ja nüüd pole see enam inimlik nägu, mis vaatab nende peadele maha, vaid see on murdja nägu... Jäleda murdja nägu... Klassimurdja nägu... See on see murdja, kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi...

Ja et neil selle juurest midagi ei ole otsida, siis pöörduvad nad selle poole, kes on hakanud vahemeheks jumala ja inimese, inimese ja inimliku murdja vahel — lootusnõrgal südanel, kuid püüdega kasutada pääsuks kõiki vahendeid, kas või õlekõrt.

Kuid see püha maakler¹, see piirivalvur hea ja kurja vahel, see armu ja armastuse apostel — ta tõstab näo ette lähenematu üliväärikuse maski ning deklameerib jäise paatosega, kuna ta pilgud kosivad maiste võimude kiitust:

„Mitte teie ihude jaoks pole ma siin, vaid teie hingede jaoks! Teie patuste ihude üle otsustab ilmlik õigus, minu ülesandeks on muretseda teie vaeste, eksinud hingekeste eest.“

Ning ilmalikud võimud, kes esindavad maist õigust — junkur ja sõdur, — nad noogutavad talle mõistmisagarat pooldust ja maine õigus asub tegevusse...

Kadaka peremehe suust vallandub tasane karjatus. Karjatus otsekuu pimedas suust, kes äkki on saanud nägijaks.

Ta ärkas. Unelm oli otsas.

Uskmatu usub...

Ja tema paksus, hämaras unikolbas idaneb ja tärkab võimsasti, võimsasti.

Mitte minule, mitte sinule — mitte Jürile, mitte Jaanile — see on määratud meile!... See on määratud neile, kes löid astla vastu üles, — see on määratud neile, kes seda teha tahtsid, — see on määratud neile, kes seda edaspidi veel võiksid teha... See on määratud meile — massile — massidele... Astel ja ike — nad peavad jääma. Kes neisse puutub, selle sööb murdja nahka. See murdja, kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi, kes ei tunne armu ega halastust...

Need seitse siin, need tundsid murdja varemini ära kui mina ja võitlesid ta vastu. Mina aga olin rumal ja sõge ja uinusin. Ja kuna uinusid teisedki minutaolised, sai murdja võitjaks ja

¹ Maakler — vahendaja.

nüüd ta murrab ärksad ning tahab uinujaile ajada verise ähvarduse, igavese hirmu liikmeisse...

Ja Kadaka peremees sülgab verd, sappmõrudat, ta viskab metsa lume, millega ta jahutas oma haava, ja ta käed krambiavad rusikaiks.

Roomasin ja kiunusin nende ees kui koer. Nad aiva irvitasid, põlglikult ja pilgeselt. Nagu koer seda on pälvinud... Need sellevastu, need nägijad ja võitlejad — metsavaht ja kirjutaja, isegi poistest teine — seisavad uhkesti sirgelt, alandamatult. Nad ei nikutanud oma põlvi tapjate ees, ükski palvetoon ei pagenud nende huultelt. Ja surm istub neil juba kukil. Ning neil on naine ja lapsed nagu mulgi, või isa ning ema... Uhkesti seisavad püsti, teades, et nad õieti on teinud, ja et nad endid ei ole roojastanud nagu mina — nagu kõik teised... Oi, kuis nad võivad koeri põlata!...

Peied algavad. Elavate surnute peied. Seitse laipa juhitakse eraldatult nende puusärkide juurde ja kirikuõpetaja matab nad elusatena fraasikruusa ja sõnaliiva künka alla. Leinalaulu nuuksuvad nende mahajäänud omaksed, orelimängu teevad tragunite mõõgad, kannused, puristavate hobuste suurauad... Uksnes koolmeister ja kaks poissi võtavad surisakramendi vastu, teised hülgavad. Ja usklik Kadaka peremees leiab, et need teevad õieti: sest mehelt, kes seisab viha teenistuses, kuna ta kiitleb, et ta teenivat armastust, ei võtaks temagi vastu lunastaja püha ihu.

Tragöödia lõppvaatus algab. Seitse surmalast viiakse pisut eemale, puiestiku äärde, ja seatakse seisma lattaia najale. Kuna teised oma silmad lasevad siduda, tahavad metsavaht, kirjutaja ja see noormees, kes kiristab vihases võimetuses hambaid, kustuda nägevate silmadega. Need kolm seisavad ka sirgelt ning kindlalt jalul, kuna nelja teist, kes tikuvad tuikudes lõdvalt kõssi langema, kõitega kinni peab seotama. Need surmatavad ongi juba surnud.

Tardunud ja hangunud on kõik inimlikud helid ringi. Rinda tardunud, kurku lämbunud on iga nuuksatus, iga õige toon ja

ühestki silmast ei piiska enam pisar. Hukatavad on tummad, liikumatud, ka nende jäsemeist näib iga elu välja nõrgunud olevat.

Kuid ei! Sest niipea kui kajab ohvitseri komandosõna ja püssid praksatades tõusevad, niipea kui viimaste sinised rauad sihivad neile näkku, ärkab elu nende peas ja põues — visa, hävitamatu elu, mis kolmest kurgust kähiseva võidukusena välja murdub:

„Elagu vabadus! Elagu vabadusvõitlus! Maha — —“

Prahvatav kogupauk matab lõpu... Põlved nõtkuvad... pead vajuvad... verejoad sööstavad esile... Põlved nõtkuvad... Pead vajuvad...

Kuid halvasti on sihitud. Visa eluga kolmest on ainult ühe suu kinni pandud; teised mõlemad täiendavad hüüdu — vihakuumalt, tasulõõmavalt keeb neil vahuste huulte üle:

„Maha mõrtsukad!“

Ja isegi pärast teist raginat seisab veel keegi püsti ja liigutab suud: metsavaht, maata inimeste, hoopis paljaste juht... Ta tahab midagi öelda, aga ta suu täitub sooja, soolase märjaga, ja kuna ta selle laseb laias auravas vibus välja voolata, sirutab ta käe ülespoole nagu vandudes ja paljud arvavad kuulvat, kuidas kõik kolm hüüdu vabisevad õhust läbi ja hõljuvad laiali üle kauge lumise lagendiku... Hääletu hüüdja aga variseb kummuli aurava purpuri sisse...

Surma vägeva vaikuse, mis selle sündmuse järel heitub verise vaatepaiga üle, kärstab korraga lõhki lühike, röögatav mõire.

Selle tõukas välja Kadaka peremees.

Ta on hüpanud suure kivi otsa, mis vitsavirnade kõrval lumest välja paistab. Tema ninata nägu, must paatunud verest, punane auk keskpaigas, sarnaneb õudse maskiga. Ta kaela-soned on paisunud, ta kiiskavad silmad tikuvad aukudest punades välja ja sasiste salkudena ripuvad juuksed tal üle otsmiku. Parema käe on ta aia poole sirutanud, mille ääres ja küljes lamavad ja kõlguvad tapetud.

Mida ta tahab, see inimene?

Keegi ei saa sest aru.

Kas ehk kõnelda?

Kõnelda ta ju ei oska!

Siiski! Kadaka peremees oskab kõnelda. Korraga oskab... Elu, hävitamata elu, välja pitsitatud nende ihudest seal aia ääres — ta on Kadaka peremehe sisse pugunud. Mässavalt käärleb ta üles tema põue sügavusest, ta vihas voogavast hingest ja murrab endale hoolimatult ja hirmunult tee valla:

„Elagu vabadus! Elagu vabadusvõitlus! Maha mõrtsukad!... Õige oli, mis nad kõnelesid, need keeletud seal aia ääres! Õieti kõnelesid surmas, õieti kõnelesid elus. Mina aga ei mõistnud seda, ja teie, mehed, teie ei mõistnud seda ka. Nüüd ma mõistan ja ka teie peate hakkama mõistma... Vabadust ihaldate ja õigusi? Ja arvate, et seda saate? Te usute, et seda teile antakse, kingitakse! Ei, ebausulised, teile ei kingita. Sest kes peab kinkima? Need, kes teilt on riisunud selle kalli vara, et hoida seda enestele üksi? Need, kes teid külma-vereliselt maha kõmmutavad, sest et teie julgesite ilmutada paljast soovi selle vara väikesegi osa järele? Valitsus, kes koosneb aina säherdustest?... Minge ikka, mehed, ärge unistage! Vabaduse peate endile kätte võitlema, õigused peate endile vallutama! Ja tasu andma tapjaile — silm silma vastu, hammas hamba vastu! Ja jala vajutama neile kaela peale, et nad teid tunnistaksid inimesteks ja õpiksid teie inimesõigusi austama! Ja kõri peate neil vereimejail kinni nõõrima, et nad kauemini ei saaks endid nuumata teie elumahlalt!... Talupojad, põllutöölised — —“

Kolm pauku kõmmuvad, Kadaka peremees kukub kivi otsast.

Uks mõõgahoop lõhub ta pea pooleks.

Lõõja oli uniformeeritud¹ mõisnik isiklikult.

1906.

---

¹ Uniformeeritud — sõjaväelist vormi kandev.

KUI TULI TAHENDUS

Esimene aimus tabas Jaan Säga enne maailmasõja algust.

Ta tuli parajasti töölt, kuum käsi oli ukselinki vajutanud, tuttavas ruumis helkisid neli sõbralikku silmapaari järgemööda üles, kollane kassike lähenes laua alt, selg küürus ja saba püsti. Sel üsna tavalisel, igal õhtul korduval silmapilgul kallati Säga hing üle külma tundmusega, nagu oleks ta sattunud võõrasse tuppa, nagu poleks ta siia mitte pidanud sisse tikkuma, nagu — nagu ootaks teda siin määratu õ n n e t u s, vihapunane seletamata vaenust.

Ja siis oli ta meelest, nagu pöörduks veri ta soontes äkki ümber ja hakkaks jooksuma vastuoksa, kuna kuhugi pähe tekisid pinnulised paisud ning silmateri torgiti kui nõeltega. Naeratas ise veel usumatult, ei saanud aga teisiti kui sirutas käe tuge otsides tema ette kogunenud varju poole.

See vari oli tema naine. Ta tunnetas tema häälest ja mingist lõhnast, mis sai talle esimest korda kui tema naise lõhn imelikult teatavaks.

„Sa peaksid nüüd ometi kord —“ algas see hääl ega lõpetanud.

„Miks? Mis mul siis viga on?“ tuli Säga suust kähku. Ja juba ta seisis oma täie suuruse ning tugevusega kindlasti jalal.

„Aga sinu kõha ja need pistjad — — teie, valajad, higistate väga, ja siis jälle külm — ikka uuesti — ikka uuesti — —“

Sägale jäi teadmatuks, mida Ella tema tahmtõmmust näost

oli lugenud, et seda ühendusse viia tema kerge, aga visa kõhaga, sest mäletatavasti ei olnud ta sisse astudes mitte kõhinnud. Aga ta jättis pärimise, tõstis kõige väiksema põrandalt kätele, ja kuna ta teda õõtsutas, pudenes lapsele öeldud naljatuste vahelt muretu töötus naisele, et küll ta ikka kord tohtri juurde minevat.

„Aga homme juba, Jaan!“

Käsi, mis haaras Säga käisest kinni, oli nii kuum, et ta tundis seda läbi riide, ja korraga seisid nende silmad vastamisi. — Nad vahetasid teineteisega midagi, mis sulges nende suud saladusepitseriga ja võttis kummalegi higiniiskuse laubale. Ja kui viirastus oli möödas, siis naeratasid mõlemad ühteaegu ning karvapealt ühteviisi ja kummagi pilgus püsis vanne seda saladust varjata viimseni.

Ja nõnda tuligi, et Jaan Säga ei läinud tohtri juurde, vaid et naine arstis teda rohu- ja marjateedega edasi. Ellal oli neid mitut tõugu, raudrohust ja kummelist peale kuni maasika ja vabarnani. Ja Säga jõi usuga, higistas härdusega ja mõlema kindel lootus oli, et suvi teeb, mis veel jääb teha, et päike silub hellal käel kõik maha, mis rinnus ja kurgus torgib ning kiheleb.

Ei tohtinud ju teisiti olla — ei tohtinud, ei t o h t i n u d! Neid oli nüüd juba viis hinge ja kuues tulekul, Ella teadis seda. Ja suvi tuli ja oli päevi, kus Säga naeris kõige hirmu üle ja pani naisegei naerma.

Aga siis tuli sügis ja tõi Säga arusaamatut väsimust, ime-likku närvetust, ja ta ihu ei saanud enam kuivaks higist, külmast, õlisarnasest higist, mille lehk tülitas tal alati nina.

Ja nüüd läks Säga omapead arsti juurde, ja kui ta tagasi tuli ja ütles, kus ta käinud, nägi naine, et ta silmad aukudest suurelt välja tikkusid ja rasvaselt läikisid. Säga hiiglakere, enam vägev kont kui muskel, seisis veidralt lüngus naise ees ja tema naeratus muutus krambiks, mis venitas suu viltu.

„Ah, ega nemand siis midagi tea, — üks ütleb seda, teine jälle teist! — Homme“ — Säga ei suutnud talitseda vapustust, mis

jooksis tema liikmeid mööda alla — „homme lähen teise jutule.“

Ja kui naine püsis liikumatult vaikuses, köögitahtnane käsi lõua külge kinni tardunud, lisis Säga äkki vihaselt ja peaaegu müristamisi:

„Aga sa tead ju, et mul röga ei ole! Mis sa's seisad ja vahid ega lausu sõnagi!“

Ja Säga rusikas tõusis, nagu tahaks ta lüüa, kuid samal hetkel nirises tal mõlemast silmast ja ta kattis neid oma suure rõveda töökäega.

Nad ei kõnelnud sellest, mis oli, peaaegu kunagi, ning ialgi ei nimetanud nad seda õige nimega.

Õiget nime suhu võtmast keelas neid nagu ebausku.

Ja siis seltsis ebausku juurde imeusk.

Nad hakkasid uskuma seda imet, et kõik on ometi arstlik eksitus, või kui mitte, et siis toimub see üpris haruldane pööre, millest nad kuulnud, imepööre nimelt, et tõvetekitajad ihus ise enesest löövad kuivama ja kõdunema, kuni nad, nagu öeldi ühes tohtriraamatus, kahjatuks on „lubinenud“.

Iseäranis kindel, fanaatlik-kindel ses usus oli Säga ise. Jõudu ammutades oma usust töötas ta vabrikus vana viisi edasi, murdis ületundegi teha nagu teised, sest tööd oli küllalt, selle eest muretses juba teist aastat inimesi ning väärtusi hävitav sõda.

Ent siis saabus päev, mil Säga tuli järsku keset tööaega koju. Ja mitte jala. Ella nägi aknast, kuidas ta voorimeest maksis, ning nägi ka, kuis ta suur kogu keerdudes nõtkus.

Ei midagi paha — ainult puhata — haigekassa kulul mõni päev lihtsalt puhata —

Ja Säga puhkas mõne päeva, ja siis veel mõne päeva, ja kui ta viimaks oli puhanud ja läks, ei kestnudki kaua, kui tema suured võõrad silmad said ukseavauses jälle nähtavaks.

Ta tegi rahustava käetõste last imetava naise poole ja hakkas häält kohendama, et anda seletust. Aga siis osutus, et tal häält enam ei olnud. See oli ammu juba kähisenud, aga nüüd —

nüüd — — Säga katsus kõrisõlme, kõhatas ja selitas häält — —
nüüd vihises ja sahisest ainult veel.

Ta istus naisele üsna ligi ja ütles selle hääletu häälega:

„Vabrikusse, Ella, — vabrikusse ma enam ei lähe, sest siis
ma ei saa terveks. Ma hakkan nüüd kodus tööle — jaa, ko-
dus! Minu Jürist vend tuleb tuleval nädalal püssi alla, temalt
saan tööriistad ja hakkan kingsepaks. Ilus vaikne ja terve töö
tervise kosutuseks!“

„Aga sa ei oska ju kingsepatööd.“

„No ega ma uusi saapaid hakka tegema, küllap paikamise ja
tallutamisega saab aegu, mõni asi nüüd ära õppida!“

Ella nägu kummardus sügavasti lapse peale, aga siis tuli
nagu mähkmete seest julgustavalt:

„Jah, hakka aga pealegi kingsepaks, küll sa paigata ja tallu-
tada ikka oskad.“

„Ja väikese sildi paneme välja — —“

„Jah, selle paneme välja — —“

„Ja siin eestoa akna all, siin hakkan peale. — — Aga enne,
Ella, — enne lase mind veel paar päeva puhata. Minu jõud
on nii otsas — —, mitte just otsas, ei, aga vähene, mõistad,
v ä h e n e.“

Ja nõnda sai Jaan Säga kingsepp, usin ja hoolas kingsepp,
kes kopsis vara hommikust hilise õhtuni kontsi ja pooltaldu.

Ja sildike rippus väljas ja töötellijaid tuli.

Et aga kõik Säga seesmisel elundid — süda, kops ja maks,
kõri ja kurk (ühe arsti kartusel peaaugi) — söödamaaks olid
miljonitele nägemata-tillukestele olenditele, kes üha kasvaval
sigidusel ja talitsemata ahnusel elasid tema ihujõust, siis kor-
dus ning kerkis Säga tarvidus puhkuse järele kuust kuuni ja
nädalast nädalani. Ta ei olnud aasta pärast mitte enam usin
ega hoolas kingsepp, ja teenistus vähenes. Teenistus vähenes
nii, et nad seisid ühel heal päeval naisega silm silma vastas
ja mõistsid teineteist sõna lausumata.

Ja nüüd sai mehest naine ja naisest mees.

Mees keetis ja talitas lapsi, naine tuli õhtul vabrikust.

See tähendas Sägale alanemist, vajumist viimsele astmele; algus oli õieti juba seega sündinud, et õppinud valajast sai õppimata saapapaikaja.

See oli mõru, Sägale mõrum kui mõnele teisele, sest juba ammu oli ta üht küsimust urgitsenud ja hingehärmi tundnud, kui ta ei leidnud vastust. Ja nüüd, kus ta pea ja hing huugasid palavikus, nüüd võttis see küsimus temas hiiglamahu ja valuärevad vormid. Kuna ta pühkis või pesi, küpsetas või keetis, last söötis või kaasüürilise kinga torkis — ikka lasus tal suur küünistav painaja kukil ja küsis ringiratast:

„Teie, tööliselised, olete inimesed, aga kus on teie tähendus? Teil ei ole tähendust! Te teete kõik, ilma teieta ei oleks midagi, aga teid endid pole olemas, sest teil ei ole tähendust! Teid palgatakse, kui tahetakse, ja vallandatakse, kui tahetakse, ja söimatakse, kui tahetakse, ja pistetakse türmi, kui tahetakse! Teist üle käib kõigi tee, kõige närusema linnavahigi tee, sest teie tähendus on tolmu tallatud ussi tähenduseni! Teie, tööliselised, olete inimesed, aga kus on teie tähendus? Sina, Jaan Säga, oled inimene, aga kus on sinu tähendus?“

Ja Säga ei väsinud kõrbevat küsimust esitamast oma naisele, kui see õhtuti tuli vabrikust, ja kui tal kedagi ei olnud, siis küsis ta seda oma vanematelt lastelt, kui need tulid koolist, ja kui neid ei olnud, siis latus ta oma pärimise seinale ja põrandale ette.

Agaga tema kopsu ja maksa, südant ja aju hävitasid üha nägemata-tillukesed seesmised vaenlased, ta jõud vähenes kiireneval käigu, ja kui jõudsid kätte need märtsipäevad, kus uulitsad rökkasid keelatud hõiskest, keelatud muusikast, keelatud marsimüdinast, kus Säga naine lõunal ja õhtul sööstis meele tute õnneudistega tuppa, — siis oli Säga juba nii kaugel, et ta sammu astus ja teise puhkas, voodist tuli ja voodisse läks ja õhtuti ning öösiti sonis palavikus.

Agaga ta mõistis selgesti ja imes ajalehest iga rea, mis kõnles suurest, ilmuskumata prahvatusest, ja kui ta palavikupunasid silmad tabasid rongi, mis eemalt ümber nurga pöördus,

kiskus mees aknad lahti ja vehkles kätega punaste lippude poole, sest hüüdeks ja hõiskeks puudus tal hääl.

Ja siis sahistas Säga naisele öelda, — kindlasti, käsutoonil, vasturääkimist sallimata:

„Viid mind täna tööliste koosolekule — kas kuuled?“

„Sängist, Jaan?“

„Jaa, sängist! Ma olen täna tugev.“

Ja nad läksid.

Ja sel ärevusest võbiseval, rõõmust kisaval, laulust kõmaval, kõnedest ülevoolaval suurel koosolekul tõusis viimaks inimeste seast üks inimesevari, vaarus juhataja juurde ja küsis sedamaid sõna, sest tal olevat rutt.

„Aga teil ei ole häält,“ tähendas juhataja.

„Mind kuuldakse siiski,“ vastas küsija, „sest need, kes kuulevad, ütlevad teistele edasi.“

Ja vari astus kõnetooli, võttis kõik jõu kokku ja kähistas: „Teretan teid, seltsimehed! — Meie, töölisel, olime inimesed, aga meil ei olnud tähendust. Nüüd on meil tähendus! Nüüd on meil tähendus! Meil kõigil on tähendus, isegi minul, Jaan Sägal, on tähendus. Ja et minulgi on tähendus, siis a u s t a g e mind, kui mind enam ei ole, ja matke mind pidulikult! Ma teretan teid, seltsimehed, ja jätan teid — juma — — la — —“

Uks naine kiljatas rahva seas. Kõik tõusid mühinal istmeilt. Kõneleja aga vajus kobavail ning kohmavail kätel pulti mööda põrandale.

1917.

MINU POMMID

Keegi parteiseltsiline 1905. aastast jutustas mulle:

Kui algas verevalamine meie nurgas, ei läbenud ma niikaua oodata, kuni keppide ja kuulide järg tuleb minu kätte, vaid võtsin hõlmad vööle ja läksin linnast varju otsima. Minu ettevaatus ei võinud olla üleliigne, sest kui murti juba inimesi maha, kellel ei olnud muud süüd, kui et nende näod ei meeldinud mõisahärrale, siis poleks teisiti tehtud minuga, kes ma rahvakoosolekuil olin kõnesid pidanud konstitutsiooni tähendusest ja demokraatlikust valimisviisist ja paruniga kord rind rinna vastu riius olin olnud. Et ma ennast maanteedel ja raudteedel ei usaldanud näidata, siis rändasin mööda metsi ja rabasid. Sel kombel sai viiekümneverstane tee poole pikemaks, ja kui kurnav see oli olnud, tundsin õieti alles linnas, kus ma sõbra läve ette väsimuse ja nälja kätte peaaegu pidin nõrkema.

See sõber — olgu Jänes ta nimi — oli minu endine koolivend gümnaasiumist, kes oli kuskilt kaugemalt hiljuti advokaadina siinsesse linna elama asunud. Ma polnud teda enam paar aastat näinud, leidsin ta aadressi ajalehekuulutusest ja teadsin kuulu järgi ainult, et ta mõne aja eest abiellunud. Tema juurest läksin just sellepärast esialgset peljupaika otsima — kas või üheks ööks —, et minu teised linnatuttavad olid kodanlikku laadi inimesed, kelle truualamlikku rahu ma kui põgenev poliitikasüüdlane ei raatsinud rikkuda. Jüri Jänes aga, mu endine koolivend, oli mulle meelsuselt tuttav; nii koolipoisina

kui üliõpilasena oli ta õhinal lugenud keelatud kirjandust, selt-sides tagurlastele vastu vaielnud, üliõpilaste koosolekutel punaseid kõnesid pidanud jne.

Helistasin. Tüdruk avas ukse. Astusin jõukasse, peenesse korterisse. Vaevalt oli mu pilk esimeses ruumis korraks ringi käinud, kui mulle midagi magedat kurku tõusis. Niisugune pesa! Uhke ja pehme. Pehme ja soe... Tiibklaveri tagant tõusid kaks saledat inimkuju lustilikult naerdes. Klaver jäi ühe trallipolka viimast akordi ümisema. Väljas, uulitsal müdises aga maa kasakapatrulli kabjasammude all.

„Keda ma näen — Markus!“ ütles minu sõber poolvaljult, nagu vajutise alt tuleva kuiva häälega, kui ta mind läbi kerge videviku tüki aega oli tunnistanud. „Kust teie — kust sina siis nüüd tuled?“ lisas ta võõristava venitusega, nähes minu säärsaapaid, lühikest halli maamehekuube ja vist väga sarjas pead.

„Otsekohe lahinguväljalt,“ naeratasin vastu. „Ehk annad vaesele jalgalasknud mässajale öömaja.“

Proua Jänes oli mehe käsivarrest lahti lasknud, nihkus meist eemale, ikka eemale, ja ma märkasin, kuidas ta peenele rõõsale näole heitus nagu härmatiseloor.

„Mässajale? Mis juttu sa ajad?“ ütles minu endine koolivend. „Räägi parem tõtt ja ütle, kuidas on olud teie pool ja maal üldse.“ Asi näis minu sõpra huvitavat.

„Olud on verised,“ vastasin. „Keda kahtlaseks peetakse või kahtlaseks tehakse, see kepi või püssi alt ei pääse.“

„Noh, ega siis sinul ole midagi karta?“

Küsimus oli nii veidrasti häälstatud — pool põnevalt, pool murelikult, pool kartlikult —, et arvasin heaks võimalikult vaigistavalt kosta:

„Kel nüüd praegusel ajal karta ei oleks! Aga muidugi — ega ma just mõisalõhkuja ega saksatapja ole. Arvasin ainult paremaks nuutidele ja püssidele mitte liiga ligidale jääda, sest praegu ei või peaingel Gaabrielgi enda naha pärast julge olla.“

Seepeale esitles Jänes mind oma abikaasale ja me võtsime

lähema laua ümber istet. Ma panin aga tähele, et prouake istus minust võimalikult kaugele ja heitis mehe poole tihti tumetõsiseid pilke.

„Kas arvad siis, et ka sind loetakse kahtlaste kilda?“ küsis mu sõber.

„Vististi.“ Ning ma jutustasin, mil viisil ma liikumisest olin osa võtnud ja mispärast ma paruni viha alla sattunud.

„Siis hakatakse teid muidugi taga otsima ja püüdma?“ kajas proua Jänese torkav-terav hääl meie jutu vahele.

„Küllap vist. Sellepärast ma kodunt tulema paningi. Linnades võib ennast kergemini peita kui maal... Näiteks teie juurest siit — kui tohiksin päevaks või paariks ulualust paluda — ei teaks mind niipea keegi otsida.“

Minu sõnadele järgnes vaheaeg. „Nojah, eks siis“ — algas minu sõber viimaks, aga vaevalt oli ta pilk vilksti lennanud kaasakese poole, kui sõna tal kurku kinni jäi. Tema asemel hüüdis noor proua iseäralise elavusega:

„Kahjuks tulevad meile õhtuse rongiga külalised!“

„Jaah, meile tulevad külalised,“ kordas Jänes.

„Kust nii?“ pöördusin viimase poole.

Jänes lõi oma segased silmad oma abikaasa suule, kust tuli vastus: „Sealt, noh — Tartust.“

„Kas tohiksin küsida, kes?“

Minu sõber Jänes ei näinud oma külalisi hästi tundvat, sest ta vaatas vastust otsivalt jälle oma teisepoole suule.

„Minu äi ja ämm mõlema tütreaga,“ kostis noor proua kindlasti.

„Jaah, minu isa, ema ja õed,“ kukkus nüüd minu sõbralegi meelde.

Ma lõin silmad kamina simsil, nende selja taga, tiksuvale lauakellale. Õhtune rong oli juba kahekümne viie minuti eest tulnud! Kentsakas, et külalised veel siin ei olnud, veel kentsakam, et noorpaar neile raudteejaama vastu polnud läinud!

Ma teadsin, kust puhub tuul. Minu sõber oli karva ajanud. Jälle üks neist, kes punase üliõpilasesärgi vilistlase halli öö-

kuue vastu oli ümber vahetanud! Jälle üks neist, kes ametisse ja ausse tõustes endale pesa oli ehitanud — sooja, pehme, rahulise — ja selle eest nüüd värises! Jälle üks neist, kes oli ostnud oma kodukanakese vastaste talust ja hinnaks enda aated ja paleused maksnud!

Ja seda teades sai saadan minu üle võimuse. Jumal teiega, aga enne kütan teile kuuma sauna! Kütan teie eneste puudegal „Tulgu külalised pealegi, eks leidu ehk minulegi mõni nurgake, — teil ju suur korter,“ algasin külmaverelise häbematausega.

„Jaa, — aga —“ proua Jänes kugistas nagu kurku ummistava kalaluu kallal, „siis pidid meie omastega veel kaasa tulema härra ja proua Kullerkupp —“

„Tulgu neid kui palju tahes! Teil on ju, kui ma ei eksi, seitse tuba —“

„Ainult viis!“

„Noh, ütleme viis. Siis ei tule ju ühte tuppä mitte kahtegi inimest. Ja mis puutub asemetesse — minul ei ole alla ega peale midagi vaja; pikutan meeleldi paljal põrandal.“

„Noh, kuidas nüüd see läheb!“ ütles minu sõber kaastundlikult. „Inimene tahab ometi puhata — puruväsinud, nagu vist oled... Hm, ma ehk võiksin su kellegi tuttava juurde —“

„Ei, ei! Ma usaldan kogu linnas ainult sind! Mul on ju ka endal tuttavaid, aga ma tean, et ma nende juures julge ei või olla — viletsad tagurlikud kodanlased kõik... Et teie õieti aru saaksite minu olukorrast, tahan teile midagi ilmutada. Ma ei öelnud senini täit tõtt, et teid mitte erutada... Mind aetakse taga nagu jahilooma! Minule on surmaotsus mõistetud, minu pea peale kümme tuhat tsaarirubla pandud...“

Ma pole kunagi nii sügavat rõõmu tundnud kui nähes nende mõlemate tohletanud nägusid... Vältas tükk aega, enne kui mu sõber sai küsimuse välja pitsitada, mis ma siis õieti teinud.

„Äpardus juhtus!... Lasksin oma maja kaitstes traguniohviteri maha... Pimeduse abil sain akna kaudu ise veel hädavaevalt metsa plagada...“

Nüüd oli tuli takus! Esmalt hüppas proua istmelt, siis vedrutas ka härra püsti. Nad jäid tummalt mu otsa vahtima ja vahe-
tasid siis eneste vahel pika, pika ahastusepilgu...

„Sa mõistad nüüd isegi, armas seltsimees,“ — ning ma panin enda häälesse palju vannutatavat pühadust — „et sa pead mind varjama, tulgu, mis tuleb. See on seltsimehe endastmõistetav kohus.“

Ta mõtles järele. Ta aju näis tulise kiiruga töötavat. Siiski jõudis ta terasem teinepool vastusega ette:

„Paraku võite meie juures olla kõige vähem julge, härra Markus! Sest teadke, meie majas elab selle linnajao — pristav!“

„Õige küll, meie majas elab ju pristav!“ pääsesid ka minu sõbra keelepaelad lahti. „Pristav ja kaks-kolm gorodovoid¹...“

„Kolm-neli gorodovoid,“ täiendas proua Jänes oma mehe valet omakorda. „Ja kui ma ei eksi, siis kolis täna ka sandarmite ülem kolmandale korrale... Vähemalt räägiti seda majas.“

„Aga julgemat kohta ei või ma siis ju soovida!“ vastasin rõõmust läikides. „Kuskilt mujalt ei teataks mind vähem otsida kui politsei ja sandarmite silmalaugude vahelt! Teie korter on ju peljupaigaks otsekui loodud!“

Nad olid jällegi löödud. Aga proua võttis hoogu veel viimaseks nõrgaks katseks.

„Olgu kõige muuga, kuidas on, aga oma külaliste suhtes ei või me teile mingit vastutust tõotada. Minu äi, iseäranis aga härra ja proua Kullerkupp on revolutsionääride vihased vastased. —“

„Noh, kes läheb neile siis nina peale siduma, et olen revolutsionäär... Ja mis puutub teie külalistlesse, kulla proua,“ — ma tõmbasin taskukella välja — „siis on nad jäänud tulemata. Öhtune rong Tartust saabus juba kolmveerand tunni eest...“

---

¹ Gorodovoi — linnavaht (vene k.).

Mõlemate näod pöördusid kaminakella poole, ja kui ma jälle nägin neid nägusid, siis olid nad väga pikad.

Kuid proua Jänes ei tahtnud jätta valet valeks.

„Rong on vististi hiljaks jäänud või nad on meie aadressi unustanud ja ootavad meid vaksalis! Kui halb, et meie jutujamamisega unustasime vastuminemise. Miša, me peame silmapilk minema neid otsima!”

Ja ta vuhises vihases ärevuses eeskotta võtma kasukat ja kübarat. Mu sõber mõistis ja järgnes.

Mureliku näoga astusin minagi võõrusesse.

„Olge ettevaatlikud!” tähendasin neile sosistades. „Panin oma väikese reisukoti siia maha — ärge selle külge tõugake — seal on paar laetud p o m m i sees...”

Ma ootasin proua suust kiljatust, härra suust karjatust, aga minu sõna mõju oli veelgi suurem: keeletult, halvatult seisid mõlemad mu ees... Kord näis, nagu püüaks mu sõber teha uskumatut nägu, aga minu sügavtõsine, tume pilk ei andnud talle kahtlemiseks mahti.

Ja nüüd järgnes kurja mängu mootsik lõpp. Kõigest kehast värisedes, surmakahvatus palgel, hakkasid mõlemad mind jumalakeeli paluma, et ma kingiksin neile nende noore elu ja kasiksin oma pommidega sedamaid majast. Ei puudunud palju, et nad oleksid langenud minu ette põlvili...

Mu härras süda ei suutnud siis ka kauemini vastu seista. Võtsin varnast oma läkiläki ja ulatasin käe pommikoti järele. Aga neli kätt kahmas küünistades mu käsivarrest kinni.

„Jumala pärast mitte enne, kui meie oleme majast väljas ja kaugel eemal!”

Kui tõstsin pilgu, seisin üksinda sõbra eeskojas... Muheldes viskasin oma paunakese üle õla ja läksin teist öömaja otsima. Väljas ma seltsimeest ja tema küljeluukest enam ei näinud — ei selles ega järgmises uulitsas...

MINU ESIMENE BUSINESS¹

Istusin New Yorgi Central Pargis ja kirusin iseennast ja jänkisid. Ma olen elus juba palju lollusi teinud — Ameerikaga panin kõigele krooni pähe. Mis ma sõge siit õieti tuln otsima? Kus oli mu aru, kui viskasin Viinis raudtee- ja laevapileti eest terve varanduse välja? Nüüd istun viimase viie dollariga siin ja tasuks pean sisse hingama seda südant närtsitavat, meeli nürivat, aju kuivatavat brutaalsuseõhku, mida levitab selle hiigellinna ja tema taga oleva maa määratu sisikond!

Saadana jänkid! Oma lipule on nad pannud tüki sinist taevast siretavate tähtedega. Nagu oleks neil midagi, mis viib hinge ülespoole, tõstab tundeid tähtede poole, kannab mõtteid mudapinnalt kõrgustele! Rusikas, suur rusikas pihku pigistatud dollarilipakatega — see sümbol peaks nende standardil seisma, ja kui jääb veel ruumi, siis lisatagu juurde mõned mäletsevad pühvlipead, muidu jääksid lähemalt ära tähendamata selle cowboy-rahvuse² intellektuaalne seisukord, tema vaimne võimine, tema nõuded aatelise vara kohta.

Kuhu sa silma iganes lööd, sealt vahib sulle laia hoolimatusega vastu jäme matsakus, mage snobism³, haigutav luulelagendus, igasugune katmatu korruptsioon. Isegi nende loodus põeb

---

¹ Business — äri (inglise k.; l. biznis).

² Cowboy — ratsakarjus P.-Ameerika lääneosas (inglise k.; l. kauboi).

³ Snob — rikkuse või seisuse tõttu upsakas isik (inglise k.); snobiam — käitumine snoobina.

neid vääromadusi. Vägivaldse survega lasub tinane õhukoorem mu õlgadel; mu kops ahnitseb asjata kosutust ja karastust. Minu ees õitsevad puud, aga nende õied ei lõhna. Minu ümber lendavad linnud, aga nende nokad ei laula. Ja need hallid elukad muruvaibal, need jämedad, rasvaläinud mõisarotid — need on jänkide oravad! Ei midagi sellest eeterlikust sulgkergusest, sellest sihvakast linnugraatsiast, mis on lahutamatud orava mõistest. Snoobideks nuumatud oravad! Vilistlasteks korrumppeerunud ja degenereerunud loomad! Et susi teid söögu!

Sülitasin paar korda ja võtsin siis hoogu hakata kaasatoodud õpiraamatust õppima jänkide riigikeelt. Kuid mine õpi keelt, milles „rebane“ kirjutatakse, aga „hunt“ loetakse! Mis sa õpid keelest, mida sa kunagi ei hakka kõnelema! Mu suu tõusis uuesti sappi täis, kui korraga väike automobiiliäpardus mu tähelepanu endale juhtis. Üsna minu lähedal läks ühel haisutõllal toss välja. Must juht ruttas viga parandama, ka pere-mehe hüppas maha, aga kui töö kujunes kestvamaks, jalutas viimane paar korda edasi-tagasi ja võttis siis istet minu pingil.

Ma riivasin teda poole pilguga: habemetu vananaisenägu nagu kunagi. Mis annab füsiognoomiale¹ iseloomu, mis teeb näo ja näo vahel, tihti soo ja soo vahel huvitavalt vahet, seda jänki ei salli, selle kasib ta hoolega ära. Karakterita sarnasus, šablooniühtlus — see on tema ideaal. Pidin seda võõrale vana-härrale peaaegu suhu salvama, nii täis oli mu süda, kui juhtus midagi, mis hoidis mind kahju eest...

Minu naaber tõmbas püksitaskust natuke räpakalt välja briljantidega ehitud kuldse ninatubakatoosi, ühes sellega aga ka suurema kägara paberrahasid, mis lendasid osalt minu lahti-sele õpiraamatule, osalt tema jalgade ette maha. Esimesed ulatasin talle jaheda käeviskega tagasi, viimased jätsin ta enda korjata. Ta kummardus aga viitsimata hooletusega ainult paari ligema lehekese järele, teised jättis tuulepuhangu kätte, mis pühkis nad üle muru põõsastesse.

---

¹ Füsiognoomia — näoilme laad.

Võõras härra tänas mind. Ma ei vastanud. Ta küsis minult midagi. Ma kehtasin õlgu. Nüüd riivas ta vilu pilk minu õpiraamatut.

„Aa, teie olete võõras?“ tõnkas ta saksa keeli.

„Jaa.“

„Sakslane?“ Ja ta mõõtis mind nii ülevalt alla.

„Ei. Aga ma oskan saksa keelt.“

„Mina ka. Natuke. — Kas olete juba kaua Ameerikas?“

„Kolmat kuud.“

„Kuidas meeldib teile Ameerika?“

„Oo, väga!“ litsusin hammaste vahelt välja ja irvitasin.

„No vaadake!“ Ja ta nihkus mulle ligemale. „Missugused Euroopa maad on teile tuttavad?“

„Peaaegu kõik.“

„Mäherdusi neist võiksite võrrelda meie maaga?“

„Mitte ühtki — jumal hoidku! Ameerika on võrratu!“ muigas in sopilise suuga.

Ta nihkus mulle veelgi ligemale. Viisakalt pakkus ta mulle toosist tubakat. Kuna ta mulle sõbralikult vastu naeratas, välkusid ta suured kuldsed jänkihambad päikese käes. Iga teine, vähemalt aga iga kolmas hammas oli tal kullast. Kahel neist sätendasid pisukesed briljandid sees.

„Sir,¹ ütles ta siis, „teie meelitav kiitus on liiga üldine. Mind huvitaks kuulda saada, millega imponeerib minu suur isamaa teile eriti.“

Tema suur isamaa! Liigutav oli kuulda, kuis ta seda sõna toonitas. Kaastundmuse pärast kostsin võimalikult soojalt ja seekord ilma itsitamata:

„Imponeerivaid, imestust ja kadedust äratavaid külgi on teie ilusal isamaal nii palju, et nende loendamine nõuaks õige rohkesti aega. Ma näen aga, et teie auto on jälle korras —“

„Oo, mul on aega, ma olen lõbusõidul!“ heitis tema elavalt vahele. „Kui teie ehk vaba olete ja kui see teile oleks meelt-

¹ Sir — mu härra (inglise k.; l. söö(r)).

mööda, siis sõitke minuga lahkesti ühes; muidugi toon ma teid soovitud ajal siia tagasi või sõidutan teid koju, kui käsitate."

Mees hakkas mulle meeldima. Sisemine hääl ütles mulle, et inimesega, kes mahapillatud raha ei viitsi üles tõsta, kes aga metsast korjab võhivõõra inimese üles ja viib oma toredas töllas lõbusõidule, tutvusesobitamist ei maksa põlata. Pidasin silmakirjaks natuke aru, siis tähendasin, et olen nõus. Pilguke hiljemini lendasime looklevaid teid mööda läbi mahuka puies-tiku.

„Seal on näiteks teie isamaa luuleline loodus, et sellega peale hakata,“ võtsin pateetilisel tõsidusel sõna. „Midagi peenetonilist, õrnamaitselist, hingelist, ühendatud karastava värs-kusega ja tuseterve lopsakusega, ilutseb mulle siinseist maastik-kest vastu. Euroopa taim- ja loomamaailma kaine ja mage ise-loom, nende haiglane, kurvameelne kidevus — see on siin tundmata —“

„Aga meie lilled ja linnud — —“

„Tean, tean — need ei lõhna ega laula suuremat. Kuid sel-les näen algupärasust, ülihuvitavat vaheldust, looduse edu-püüet mitmekesisuse poole. Milleks on tarvis, et lind laulab ja lill lõhneb? Kas te ei märka, mäherdune spießbürgerlik la-basus peitub selles eurooplaste nõudes?“

„Kui vaimurikas!“ sosistas minu kaaslane.

„Maitsevaene eurooplane nõuab, et orav olgu kerge nagu sulg, sihvakas, graatsiline — ta olgu tiivutu lind! Kas pole absurd! Loom, kes ei ole lind ega liblikas ega kiil, peab olema loom; tal ei tohi puududa teatav kehakus, teatav raskus, tea-tav iluline priskus. Midagi plastiliselt armsamat kui teie ora-vad, need hästitoidetud ümmargused hallid trullad, härra, pole ma ialgi näinud.“

Soojalt suruti minu kätt.

„Seesama nõiduv luulekuma heljub kõige ümber, mis mulle silma paistab teie elust, teie rahvuse loova geeniusse sünnitus-test. See on südant kosutav, meeli teritav, aju viljastav inim-suse- ja paleuse-õhk, mida levitab selle hiigellinna ja tema

tagamaa õnnistatud sisikond. Teie, suured jänkid! Oma lipule olete pannud tüki sinist taevast siretavate tähtedega. Mäherdune mõtterikas, märkitabav sümboll! Sest kas ei ole kõik, mida teie vaimselt ja aineliselt omaks nimetate, niisugune, mis viib hinge ülespoole, tõstab tundeid tähtede poole, kannab mõtteid mudapinnalt kõrgustele!”

„Sir, lubage, et ma end teile esitlen! Vabandage lahkesti minu unustust — James William Johnson.”

Vahetasime nimekaardid. Kätlemise asemel haaras mister Johnson mu piha ümbert kinni ja pigistas mind hellalt oma pehme külje vastu.

„Teie trustid, teie pilvelõhkujad, teie kuulsusega kroonitud dollarimajesteedid — kas need pole kõik taevani tungiva loomisvõime jumalikud ilmutused! Kas need pole kultuurilised kõrguse- ja suurusmärgid, mille kõrval kahvatama lööb kõik, mida vanamaailma kõdunev, loojaminev teovõim iganes on soetanud! Kaksteistkümmend Euroopa kuningat ühe Ameerika miljardäri peale! Rooma Peetri kirik, Milaano ja Kölni doom ühe New Yorgi pilvelõhkuja vastu! Kõik Euroopa pildikogud ühe New Yorgi või Chicago reklaamiseina eest! Kogu Euroopa sõjaväeline organisatsioon — ja üksainus Ameerika trustiorganisatsioon! Kui inimlik intelligents kuskil pühitseb võidupidusid, kui *homo sapiens*¹ vaimuvägevus kuskil täiel majesteetlusel tiibu laotab, siis teie isamaal, mister Johnson!”

„Ja missugust tulevikku ennustate minu isamaale?” küsis mister Johnson, suured pisarad silmis.

Ma vahtisin unistades mõõtmata kaugustesse.

„Selle äraaimamiseks, mister Johnson, on inimlik ettekujutusvõim liiga väeti! Niipalju kui minu nõder vaimusilm suudab seletada, näen ma tähtedelippu lehvivat põhjanabast lõunanabani ja Greenwichi kraadist Greenwichi kraadini, atlas on maise pinna poolest ühevärviline. Tuntakse ühtainust isamaad,

---

¹ Homo sapiens — tarknimene; inimese loodusteaduslik nimetus (ladina k.).

ühtainust rahvust, ühtainust presidenti, ühtainust Valget Maja, kõneldakse ühtainust keelt. Mäherduseks kultuuriliseks ime-demaailmaks aga Carnegie ja Rockefeller, Gould ja Vanderbilt, Astor ja James William Johnson selle esimese tõsise maailmariigi ümber loovad, selle hiilgusepildi maalimiseks ei küüni minu piiratud ajakirjanikumõistus."

Mister Johnsoni värises kõigest kehast.

"Aga sotsialism?" küsis ta poollämbunud häälel. „Kas teie sotsialismi võitu ei usu? Ta tõstab ju ka meil ikka julgemalt pead."

"Võite täiesti rahustuda, dear sir!¹ Nii head rohtu sotsialismi vastu, kui teil, pole ühelgi maal. Ma panen imeks, et teie seda rohtu ikka veel ainult neegrite vastu tarvitate..."

"Lynch law?"²

"Seesama! Kui tohiksin nõu anda: ärge selle abinõu tarvituselevõtmisega kauemini viivitage, muidu läheb töö teile raske-maks. Teie sotsiaalne ja riiklik tervis on nii turd ja tugev —"

"Euroopa heidab meile korrupsiooni ette," viiksatas minu kaaslane.

"Laimdus! Õigemini: mõistmatus. Kui neil Euroopas tõsist kultuuri oleks, ei kutsuks nad seda nähtust korrupsiooniks, mille õige nimi on businessivaim, ärigeenius. Nad ei oska lihtsalt selle kõige tarvilikumale ja tähtsamale edutegurile sotsiaalset ega poliitilist väärtust veel küllalt õieti hinnata. Kuhu satuks sinne avalik elu, kui mitte enam ei kaubitsetaks üldsuse tuluks ja isamaa kasuks valimishäältega, riigiametitega, seadusandlusega, kohtumõistmisega? Rappa, ütlen teile, otsekohe rappa! Kes valitseb, sel on valitsemisõigus. Siin valitseb õnne ja õnnistust jagavalt kontsentreeritud kapital — vaba tee, piiramatud õigused temale!"

Mister Johnsoni põsed punetäsid, ta silmad säräsid. Nähtava

---

¹ Dear sir — kallis härra (inglise k.).

² Lynch law — lintšiseadus; rassi- ning klassivaenulik roimarlik omakohus neegrite üle (inglise k.; l. lintš loo).

vaevaga talitses ta oma tungi langeda mulle kaela ja mind suudelda.

„Olge täna, olge homme, olge terve nädal minu kallis külaline!“ hüüdis ta nuuskatuste vastu võitleva häälega ja surus minu mõlemaid käsi. „Sääraseid sõnu kuulda ühe eurooplase, ühe paljuresinud vanamaailma ajakirjaniku suust, see on ameeriklasele tõsine hingekosutus. Et teie minu isamaad, mille peale ma nüüd uhkem olen kui kunagi enne, igast küljest põhjalikult võiksite tundma õppida, tahan teile nõu ja teoga abiks olla. Üks minu salongvagunitest meie raudteel jäägu teile vabalt tarvitada. Soovituskirjad annan teile kaasa kõigisse tähtsamasse paikadesse. Lähemal võimalusel esitlen teid president Taftile, saadikutekojas ja senati esimeestele ja kõigile ministritele.“

Meie lõbusõit venis pikale, sest härra Johnson tahtis mulle New Yorgi ja selle ümbruse tähelepanuväärsusi näidata ning seletada. Siis sõitsime tema klubisse, kus ta mind tutvustas oma sõpradega ning võõrustas lõunasöögiga, mis saatis minu kõige julgemad gastronoomilised unenäod häbisse. Vahuviin voolas. Lauakõnesid peeti. Isamaid lasksime elada. Mind seati ühte ritta suurimate Ameerika kõmureporteritega. Iga vähegi kiitev käänak, mis ma Ühendriikide kohta pillasin, sünnitas prantsuse vaimustust. Kui tuletasin meelde Ameerika võitu hispaanlaste üle, tõusis terve klubi püsti ja laulis kuus korda rahvushümmi; siis suudeldi mind ja tõsteti toolil lakke. Ja lõppeks küsiti, mäherdused vanamaailma suurriigid nad nüüd peaksid vitsutamisele võtma, milleks soovitasin kolme kõige vägevamat.

Klubist sõitsime 5. avenüüle: mister Johnson viis mind oma paleed vaatama. Kahetses väga, et ma tema perekonnaga veel mitte ei saa tutvuda, olevat suvitamas — muidugi Euroopas. Palee oli stiililt kaunis — plaan muidugi Euroopast. Ruumid hiilgasid raskest rikkusest — kogu sisustus muidugi Euroopast. Ka kujud ja maalid ei puudunud — ostetud muidugi Euroopast. Ja mister Johnsoni kokk, kelle kunsti ma

õhtulauas küllalt kiita ei jõudnud — see oli ka Euroopast . . .

Järgmine päev tõi mulle lõbusa üllatuse. James W. Johnsonilt tulid kinnitatud kiri ja suurem pakk. Kirjas oli pangatäht viiesajale dollarile, pakis kallis päevapildiaparaat. „Minu kahel erasekretäril on käsk“ — kirjutas lahke kinkija muuseas — „Teile igal hommikul varmalt teatada, kus mina päeva jooksul iganes mõtlen käia ning liikuda ja mis mu majas vähegi kirjeldamisvääriolist ette tuleb. Kui jõuavad Euroopast koju minu abikaasa, kaks tütart ja poeg, siis saate muidugi ka nende kohta kõik tarvilikud näpunäited, muuseas nende uute garde-roobide, ehte- ja iluasjade, rariteetide jne. suhtes. Kaasasaadetud aparaat on uuemate täienduste viimne sõna. Ajalehtedele, milles seisavad Teie kirjeldused ja piltlikud ülesvõtted minust ja evaspidi minu perekonnast, vaatan huviga vastu, ka siis, kui keel on mulle võõras . . .“ Masinakirjale sullega isiklikult alla kirjutanud: „James W. Johnson.“

Mister Johnsoni ihureporterina oleks minu käsi Ameerikas kahtlemata hästi käinud, kui mind mitte üks tema ihunuusku-reist raske süü pealt poleks tabanud ja temale üles andnud: ma olin Ameerika lipust kuskil kaetud päi mööda läinud.

1911.

PUNANE VIIR

Ookean puhkas esimeste tähtede valvel, ma rinnutasin pau¹ tagumisel reelingul² ja kuulatasin tema soolast hingamist. Korraga sahis esimehed minu kõrval ja ma kuulsin sosistatavat:

„Ta tuleb meile järele, ikka järele!”

„Seal ei ole midagi, usu mind!”

„Ta on laeva joomes ja tuleb meile järele, ikka järele!”

„Siin on ju veel teisi nägijaid: küsi neilt, kas meile tuleb midagi järele! — Härra — vabandage! — kas näete laeva joomes midagi, mis ujub meile järele?”

„Mis see peab olema?”

„Üks punane viir.”

Ma vahtisin ja eitasin.

„Vaadake teraselt ja hoolega!”

Ma tegin seda ja eitasin uuesti.

„Kas kuuled, Truude, seal ei ole midagi! Kõik ütlevad, seal ei ole midagi!”

Truude vaikus, aga tema silmad trotsisid: „On!”

„Kas sa ei tahaks magama minna, laps?”

„Ei.”

„Või salongis lugeda?”

„Ei, ema.”

„Siis vahi vähemalt mujale: teki poole, taeva poole, paremale või pahemale poole!”

¹ Pau — laevanina.

² Reeling — laevalage ümbritsev kaitseäär.

Mu meelest oli, nagu päästaks tütarlaps oma penikoorma-pikkuse pilgu mõne pideme küljest vaevu lahti, kui ta reelin-gilt taganes ja meist eemale teki poole liikus — sammudega, mis visad olid sigima. Ja oma näost ja kujust jättis ta mulle joo-ned maha, nii kitsad ja teravad, nagu oleksin näinud kedagi tõvevoodist tõusnut. Ma panin ka tähele, et Truude, kui ta siin ja seal veidi oli seisatanud ja silmakirjaks ringi vaadanud, lä-henes vargsi ülateki trepile, mille poole ema selg oli pööratud. Ma ei varitsenud teda enam, olin aga kindel, et ta puges trepist üles ja sealt — vahest mõnest meile varjatud kohast — liitis oma tard-usklikud nägijasilmad selle nähtamatu külge, mis ujus punasena laevale järele.

„Õigust öelda — ma isegi näen teda,“ ümiseti minu kõrval.

„Punast viiru? — teie ka?“

„Jaa — ma ei taha seda tema kuuldes ainult öelda.“

„Te näete seal laevavöödis —?“

„Mitte üksnes seal — ma näen teda ka mujal. Ma näen teda igal pool ja igal ajal, kui t a h a n. Truude aga näeb teda taht-mata, ja see on see õnnetu vahe! Ta nägi teda järgnevat lae-vale, mis tõi meid Alaskast Seattle'isse, ta nägi aknast teda jä-rele kihutatavat rongile, mis kandis meid Seattle'ist New Yorki — tuhandeid penikoormaid, härra, — ja nüüd saadab ta meid New Yorgist kolmat päeva Hamburgi poole! Minust jääb ta ajuti maha, kui mu mõte kaldub mujale — minu tütre-st ei jää ta mitte maha. See'p see õnnetu vahe on!“

Minu pilk püsis palgel, millele sumedalt nõrgus ühe elektri-lambi kõrgelt tulev valgus. See oli neid noor-vanu nägusid, nagu neid ilmub Ameerika läänest ja lõunast — õige vanus elab neil silmis, ülearune nahas, mis on pärgamendiks muutu-nud. See pärgament siin oli veidi omapärane kriipsukeste pea-aegu mustava sügavuse poolest: eriti otsaesine sarnanes praegu aparadi alt tulnud telegraafikirja ribaga. Võõra silmad aga olid selged ja nende vaade karge.

„Te tulete Alaskast?“

„Jaa, Douglas Islandilt.“

„Kas sel saarel mitte kulda ei kaevata?”

„Jaa, seal kaevatakse kulda. Jää ja lume alt kaevatakse kulda. Minu meeski, kes sinna jäi, kaevas ja pesi kulda. Muidugi mitte endale, vaid neile härradele, kes elavad San Franciscos, Chicagos ning New Yorgis ja märkavad oma aktsiatest, et kuskil tundmata maailmanurgas peab olema koht, kus kaevatakse neile kulda. Vahest on nad kogemata ka ajalehest lugenud, et talv kestab seal üheksa kuud ja külm ulatub kuuekümne kraadini — võib olla, ma ei tea. See aga, mis meile mõlemale järele jookseb, ei seisa vististi mitte lehtedes, mida nemad loevad, seda teavad ainult suuremad neist — need, kes seda ise näevad, kord või paar aastas — ja need on nägematud; nad on keeletud ja kurdid.”

Oli, nagu mähiks end kivi ümber, mis kõneleja häälest kuulnud, korruga midagi pehmet, kui ta mõne aja pärast minu tumma pärimise tõttu jätkas:

„Ta ei tahtnud ju esiotsa, ta läks üksi sinna, ta kannatas ka aasta ja mõne kuu vahvasti ära. Aga inimene, kes jääb seal vähegi inimeseks, see ei saa siis enam — ta sirutab käed välja: appi, appi, mu süda sureb jääs ja öös, tulge ja soojendage, tulge ja sulatage teda! — Ta ei kutsunud — ei! Otsekohest kutset ta kirjades ei olnud. Kuid ma lugesin neist ometi, et ta kutsus, ja Truudegi sosistas: „Isa hüüab meid!” — Ja kui ta viimaks kutsus, argelt ja järgmise reaga hoiatades, siis olime isegi juba valmis minema, Seattle'i olime jätnud salaja juba jumalaga. Ja kui ta meid seal vastu võttis ja käed meie mõlema ümber risti lõi, siis tilkusid tal silmad ja ta ütles: „Meie kolmekesi — see on jälle elu! Küll te näete, kuis me kokku hoidume — alles siin õpivad hinged kokku hoiduma!” Ja me hoidusime kokku esimesest tunnist viimseni; üks soojendas kahte ja kaks ühte, kuna väljas paikus pakane ja maailm oli üksainus valge kõrb ja kinkude taga ulgusid hundid.

Aga mis see seal on? — Ma vaatan ja vaikin; see oli hommikul pärast esimest ööd. — „Ema, mis see seal on?” tuleb ka Truude selsamal silmapilgul. — „Laps, ma ei tea mitte.” — Ja

vaatame mõlemad aknast ja vaikime võidu, ja Truude sosistab viimaks: „Sellest ta meile ei kirjutanud ega kõnelnud õhtul!“ — „Siis pole see midagi!“ — „Ema, ma lähen vaatan ligidalt.“ — „Ära mine — küll ta räägib ise.“ — „Ma ei lähegi.“ — „Ja kui ta mitte ei räägi — ära küsi talt, Truude, ka mina ei küsi!“ — „Ei, ema, ma ei küsi.“ Aga ennast vabistab salaja viirg ja silmad imevad lume seest punast — seda imekarva punast, mida just lumi nii kergesti ning kindlasti aitab tunnetada.

See, härra, see oli meie punane triip. Ta tuli kaevanduste poolt lumme sõtkutud kõva rada mööda ja lõppes ühe suure hoone ees, mille sildilt võis lugeda, et see on haigemaja, ja selle kõrval seisis surnukuur ja meie hurtsik mitte kaugel kumastki, teiste omataoliste seas. Ja madal rebukarva päike paistis piimvalgest taevast, meri sinetas rohekate jäärahnude vahelt ja piki kumendavat legendikku vingerdas see veripunane, võhivõoras köis. —

Me pidasime sõna ega küsinud. Ja tema ei kõnelnud. Need esimesed õhtud ja ööd — ta tegi nad endale pühadeks. Me mõlemad aga ootasime pikisilmi värsket lund, ja tõesti — ühel ööl hakkab sadama ja hommikuks on punane viir kadunud.

Kuid mitte kauaks. Truude ja mina, me talitame köögis ja kambris, paar tundi on tööga möödunud, kui ootamatult karjab Truude eestost: „Ema — ta on jälle seal!“ — Oligi jälle seal. Üsna värske, helepunane, sula — peaaegu aurav veel! Päike aga paistis ja lumi siretas.

„Ja — sinna pole midagi parata, sellega peate harjuma,“ ütleb isa viimaks, „sest see ei kao sealt kunagi.“

„Mitte kunagi?“

„Ei. Keegi pole näinud seda rada punase jooneta. Ikka leidub jälle mõni, kes vaapa uuendab. Aga sellega harjub. Püüdke teiegi harjuda.“

„Isa!“ lõdiseb Truude.

„Ära karda, tütar, meid on palju! Valik on suur ja mul on õnne. Nüüd aga, kus teie mul nii ligidal, nüüd peab mul kümnevõrra õnne olema. Seks kutsusingi teid siia.“

Jaa, neid oli seal palju, härra! Nimetab ju The Treadwell Gold Mining Company omaks kõige suuremat kaevanduskonda maailmas. Ja et ta raha ei raiska kaitsevärkide peale — need puuduvad tal peaaegu täiesti —, siis võib ta jagada seda kõrge-
mat dividendi, ja töölised elavad õnne peale — sõjamehe õnne peale. Nende julgus on, et neid on palju. Lahingu kuulirahestki tullakse ju tagasi. Punane viir aga ei puutu neisse, kes tagasi tulevad — seda hoiavad alal need, kelle õnn äkitselt äpardus. —

Sellega pidime harjuma — Truude ja mina. Me ei harjunud. Mina veelgi, mitte Truude. Nägu oleks ta teda nõidusega huku-
tanud ja peibutanud, tema silmi kurja väega külge kiskunud — ma tabasin plika ikka jälle aknalt, millest seda äpardunud õnne rada kõige paremini võis näha — päikese, kuu ja sähvivate vir-
maliste valgusel, aga ka õhtusel pimedusel, kui meie otsatu lumekõrb end üksnes ise valgustas. Ja nõnda oligi enamasti Truude see, kes esimesena nägi, kuidas raamil ja purjeriidest katte all jälle ühte neist mööda kanti, kes punase joone värs-
kendamist enam teiste hooleks ei saanud jätta. Seal ta nirises ja auras ja hangus, see hirmuga hoitud kallis mahl, ja kirjutas lumele küsimuse, mida igauks püüdis kurku kugistada — küsi-
muse: kes on järgmine?

Ka Truude ei küsinud. Ta vaikis vahvalt kõik need kaheksa kuud. Aga ta kulus kitsaks selle vaikimise kätte ja tema vaa-
tes võttis miski aset, mis oli mulle võõras. Ja nõnda jõudis kätte öö, see päevvalge kuupaiste-öö, kus leidsin ta akna eest — ta seisis seal särgiväel ja lõdises ja kuulatas enam kui vah-
tis. Ka isa ärkas. — „Isa, ära täna mine! Ära mine täna!“ — Raske oli teda rahustada, raske isal lahti saada tema käsi oma kaela ümbert.“

„Teie mees läks?“

„Ta läks ometi,“ kostis Gertrudi ema mõne aja pärast. „Ta läks oma kümnekordse õnne peale, aga paari tunni pärast sel-
gus, et ta oli järgmine. Ja järgmine neist, keda suurest hoonest ruttu kantakse hoiukuuri.“

„Ema silmad otsisid tütart. Nad leidsid ta ülateki rõdult.
Truude vahtis liikumata peaga.

„Ja nüüd?“

„Nüüd viin ta Reini äärde, ehk aitab Reini-isa, — mul on temast armas lapsepõline mälestus. Ka elab mul seal veel omakseid. — Truude! Truude!“

Truude pea tuksatas üleval. „Jaa, ema!“

„Head ööd! Ma loodan isa Reini peale. Head ööd!“

Ma jäin veel kauaks reelingile rinnutama. Sest nüüd nägin minagi teda. Ta ujus meile laevatee vahuvöödis pikalt ning punaselt järele, ikka järele, püsimatult järele...

1913.

Take heed ye who are called to the work of the ministry

DUNKELMANNIDE SUGUVÕSA

Lisapaluke eesti suguvõsade-loo uurimiseks, üles tähendatud
ustavaimate kirjaliste ja suusõnaliste tunnistuste järgi.

1.

EESSÕNA

Mul oli siiani mustaprilliline arvamus, et eesti teaduslikust Naatsaretist niipea midagi head ei või tulla. Tõlge, tõlge ja ikka jälle aher tõlge! Eesti, tõsieesti teaduse idu ei pistnud pead kuskilt välja. Kuid tänu jumalale, kiitus meie rahvuslikkudele hingekarjastele — Eesti ajalugu vähemasti on tekkinud! Ja mäherdusel revolutsioonilisel түsedusel pealegi! Páris süstemaatiline ja metoodiline murrang ootab meie poolt seda teaduseharu. Ma kuulen teisi rahvaid rahvuslikud kadeduses juba ágavat.

Nagu teada, oli kodanlik ajalooteadus siiamani elulooline. Riigivalitsejate, sõjapealikute, ministrite ja muude võimu-meeste elulood — see oli ajalugu. Nüüd aga on meie rahvuslikud hingekarjased, liignimega ajalooteadlased, väga õieti välja uurinud, et säherdune ajalugu on puudulik. Tähtsad pole mitte üksnes ajaloolised isikud — õpetavad nemad —, vaid ka nende sugulased põlvest põlveni, mispärast ajalugu ei tohi olla mitte ainult elulooline, vaid peab olema ka suguvõseline. Tahab keegi olla oma kodumaa õige poeg või tütar ja olevikku

mõista minevikus, siis ta peab ka teadma, missugused harud ja harukesed, oksad ja oksakesed, võsud ja võsukesed, idud ja idukesed on tema rahva üksikute tegelaste suguvõsadel ja perekondadel; muidu jääb ta eesliks, kes ei ole väärt, et rahvuslik ema ta ilmale tõi.

Lähtudes sellest, et eesti rahval paraku puuduvad rahvuslikud kroonikandjad, feldmarssalid, riigikantslerid, kindralkubernerid ja muud sarnased kangelased ning meie senini kuulsustatud vaimuvägevate arv ja teened maailmale veel mitte aukartust peale ei aja, kuna meil aga, meie kodanliku iseteadvuse tõstmiseks hädasti tarvis läheb suurt rahvuslikku ajalugu, siis tahavad meie kallid vaimulikud ajalooteadlased eesti ajalooliste isikute ja suguvõsade hulka järgmisel kallimeelsel viisil märksa rohkendada: nad tõstavad eesti ajaloo-taevasse lihtsalt kõik meie kallid suguvennad ja nende suguvõsad, keda jumal ajaliku varaga või kasuliku ametiga oli õnnistanud. Ajaloolised ei ole ju mitte ainult isikud — seletavad nad —, kes tegid head teistele, vaid ka need, kes tegid seda enestele. Kõik meie opmanid, mõldrid, kaupmehed, kõrtsmikud, suurtalunikud, mõisarentnikud, kõik meie advokaadid, tohtrid, kirikuõpetajad, apteekrid — kõik peavad oma suguvõsadega sisse saama Eesti ajaloo auväravast. Kõigepealt aga siiani nii põlatud kadakasaksad, sest need olid varaliselt iseäranis villakad.

Mõte on suur ja vaimustav. Eesti rikkuse, Eesti rühkivuse ajalugu! Nende kangelaste ajalugu, kes on pääsenud jumala abiga omast jõust ligimeste õlul paksema punga juurde — meie ajaloolaste kaunis keeles „vabamasse õhku“. Mul oli alati hale meel kõigist neist õnnetuist, kes eluaja või koguni põlvest põlve kahmavad ning haaravad, roomavad ning ronivad, pigistavad ning pingutavad, et pugeda viimaks mätta alla — soosoojaaja! Ei laulnud neile järele ükski ajaloo-kukk. Unustatud — maailmast välja vaigitud! Au Eesti Kirjanduse Seltsile, kiitus tema ajaloo-toimkonnale, hosianna, halleluuja, küürie eleison Reimanile ja Lipule, kes hakkavad seda meie tänamatust nüüd heaks tegema!

Hiilgav algus on juba üritatud. Härra Martin Lipp, see õilis võitleja ajaloolise tõe eest, on „Masingite suguvõsa“ uue ajaloolise uurimismeetodi järgi kirja pannud. Kui lugesin seda sügav-teaduslikku, mõttevägevast, stiilivõimsat raamatut, valutab minu rahvuslik-kristliku hinge õnnestav liigutus. Missugune hiilgav rodu puhast eesti tõugu köstri- ja möldripapasid, kirikuhärrasid ja opmaniisandaid kadakasaksliku naha sees, kes kõik olevat jätnud Eesti ajaloosse jälgi! Ajaloolised tähtsused par excellence!¹ Ja kõik nii kallid ja kallimeelsed, nii ausad, ustavad, õiglased, väsimatud, hoolsad ja truud! Ei küünemusta võrragi ebavooruslikku ühelgi küljes, ei midagi, mis tarvitseks karta „ajaloolist tõe“, härra Lipu lipukirja! Ja nende kaasakesed ja tütrekesed! „Puhtate neitsite pruudiehtes“ astusid nad altari ette; seda tunnistavad kirikuraamatud. Ja hellad vagad, vahvad, vaimurikkad, truud ja ustavad surmani olid nemadki kõik ja kallid ja kallimeelsed pealekauba! Minu rahvuslik uhkus hakkas aga alles lokku lööma, kui leidsin kõigi nende kallite seast ka ühe eesti — kindrali! Tõelise, ehtsa, täiesti võltsimatu eesti tõugu kindrali! Mehe, kes tõstetud põlisesse rüütliseisusesse ja kel oli vapp! Ja veelgi mõne vonni leidsin, mõne vastuvaidlemata, mahasalgamata eesti vonni! Ja neilgi on vapid! Oh jumal taevas, ole mu talupojalisele arunatukesele armuline!... Raamatu koostaja nõuab, et seisaksime „aukartuses selle suure, õnnistatud suguvõsa ees“. Mis pagana „seisaksime“! Põlvili põrmusse — kummuli tolmusse jalamaid, kes sa õige kodumaa-poeg või -tütar tahad olla!

Ja neist hiilgustest ei teadnud ajalugu ega meie rahva laiemad kihid midagi! Me pidime silmad häbiga maas hoidma teiste, õnnelikumate rahvaste ees, kellel on vonni- ja vapimehi nagu kirjusid koeri! Me mõtlesime ikka, et ega matsiline eesti poeg praostist palju kõrgemale saa, ja nüüd korraga — riigi-

---

¹ Par excellence — iseäranis, tõeliselt (prantsuse k.; l. par excellence).

rüütliid ja kindralid! Sellest alles näeme, mis on Martin Lipu täiendatud ajaloo-uurimise meetod õieti väärt, milliseid perspektiive ta avab meie rahvuslikule tulevikule! Sest kes võib teada, kui suuri elukaid veelgi esile toob suur ülemaaline kadakasaksluse uuring, mis algas hiljuti kihelkondade kaupa Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo-toimkonna poolt M. Lipu ja V. Reimani eestvõttel. Ma teretan ettevõtet kui eesti teaduse koidukuma rahvusliku rõõmuga ja kuulutan enda seega valmiks ajaloolise töö põhjal ka ise ära vastama need uuringu 16 küsimust, mis toimkond on laiali saatnud. Et ma nii kaua ei läbe oodata, kuni minu kaasuuringu tähtis vili ilmub suguvõsaraamatutes, siis lasen ta enne ära trükkida tähtraamatu sabas.¹ Härrade ajalooteadlaste küsimused ja minu vastused on järgmised.

2.

EESTI SUGUVÕSADE-LOO UURING NODIVERE KIHELKONNAS.

1. Missugused tähtsamaks saanud eesti perekonnad või üksikud tegelased on siit kihelkonnast tõusnud?

Siit kihelkonnast on tõusnud üksikult ja perekondade kaupa palju rikkaid untsakaid, kelle jäljed mustavad rahva ajaloost sügavasti välja. Neid kõiki ma ei jõua läbi uurida, vaid jätan nad teiste siinsete kaastööliste hoolde. Minu uuring piirdub suure, kallimeelse, ajaliku varaga ja selle kogumise visadusega rohkesti õnnistatud Dunkelmannide suguvõsaga, kelle harud, jooned, võrsed ja võsud ulatuvad tiheda võrguna üle kogu meie kalli kodumaa ja kellega seisavad kõik teised seda laadi ajaloolised perekonnad hingelises ja vaimses suguluses. Kõik meie vaimulikud valgustajad ja ihulikud õpetajad —

---

¹ „Dunkelmannide suguvõsa“ ilmus „Kiire“ kalendris 1910.

meie köstrid ja kirikuhärrad, meie kupjad ja opmanid — tärkasid sellest igivanast auväärt suguvõsast, keda jumala arm on seadnud meie ülematele, kõrgeaulistele mõisavanematele, abiks ja toeks.

2. Missugused suusõnalised juhatused ja kuulujutud juhatavad selle (?) alguse poole?

Rahvasuu järgi asunud Dunkelmannide suguvõsa sortsilaste ja pisuhändade nime all Eestis juba hallil muistsel ajal. Nad elanud priskesti luiskamisest, tüssamisest ja kahmamisest. Püha eraomandi edasisel arengul pärinud nende ameti suu- ja rusikavõimsad rahvaliikmed, suguharude vanemad ja nende ilmlikud ja vaimulikud abilised. Must pilv võõraid Dunkelmanne mõõga ja piibliga tunginud siis korraga Saksamaalt meie maale sisse. Need alles seadnud Dunkelmannide äri ja valitsuse siin korrapäraselt käima. Kuna mõõgamees piitsutanud paljaksvõõrandatud rahva päevast päeva enda põldudele töösse, näidanud kõhukas piiblimees näpuga üles halli õhku ja puhunud, see kõik sündivat ühe seal elava kallimeelse mehe tahtel, kes armsale maarahvale kord kõige vaeva ja valu eest tasuks andvat hea põlve enda juures; seepärast — kes on pandud orjama, see orjaku hea meelega! Nendelt saanud siis meie rahvuslikud Dunkelmannid põhjalikku äriõppust, muuseas ka Nodivere Dunkelmannid.

3. Mis on nende perekondade või inimeste kohta ilmunud trükitud kirjanduses, raamatutes ja ajalehtedes?

Kuni kõige uuema ajani ainult head. Et raamatute ja ajalehtede kirjutajad ja väljaandjad olid nendega suguluse- ja sõpruse- või palgalise-vahekorras, ning on seda enamasti praegugi, siis polnud neil mõistlikku põhjust kirjutada neist halba. Kõik, kõik olid nad nii kallid ja ausad ja helled ja lahked ja õiglased ja targad ja truud. Alles viimastel aegadel on hakatud Dunkelmannidest ka halba kirjutama, mis ei ole aga kerge, sest seda loetakse kuritööks: Dunkelmannide isikud on nimelt puutumatud.

4. Mis teadust annavad trükkimata kirjalikud tunnistused nende kohta kiriku- ja kogukonnavalitsuste arhiivides ja mujal?

Kiriklikud „teadused“ on hiilgavad. Dunkelmannid on jumalakartuse ja vagaduse poolest olnud ikka eeskujulikud. Igal pühapäeval käivad kirikus, mitu korda aastas armulaual, ja kui tuul purustab kiriku aknaruudu, siis laseb üks või teine Dunkelmann selle enda kulul ära parandada, mille eest avaldatakse talle kirikuraamatus ja kantslist tänu. Ka kirjutavad sellest kiitusega ajalehed. Muidugi on ka Dunkelmannide tütreid ja miniad ikka astunud puhtate neitsite pruudiehtes altari ette. Et meie kiriku eelseisjad ikka Dunkelmannid on olnud, seda vist ei maksa mainidagi.

Mis puutub nüüd ilmlikesse dokumentidesse, siis olen kahevahel, kas tohib ajalooline tõde näiteks ulatuda kohtuaktideni, sest meister Lipp on kõlbluse tunnistused Masingite suguvõsa kohta võtnud üksnes kirikuraamatust. Jah, kui kohtuprotokollid jutustaksid Dunkelmannidest aiva head, küll ma siis teaksin, et neid võib tarvitada, aga nad tunnistavad ka paraku asju, mis pole mitte head. Ei, ma jätan parem rahule kõik aktid vallakohtust valitseva senatini, — ajalookirjutaja pole ju mitte kriminaalromaanide kirjutaja!

5. Millal ja misjärgi sai sugukond enesele perekonnanime? Kui see muudeti pärast võõrakeelseks, kuis oli selle esimene kuju?

Nodivere Dunkelmannid said oma perekonnanime 17. aasta-saja lõpul Pimediku talu järgi. Talu jälle päris oma nime ta elanikkude põlisest omadusest aidata oma varakest pimedas kunstlikult kasvatada. Dunkelmannide nime esimene kuju enne lõplikku saksastamist oli Pimmendick, Pichmendick, Biemendick, Badenick.

6. Kus vallas või mõisas oli perekonna esiniku¹ hääll? Mille mõjul on ta vabamasse õhku pääsenud? Kes olid tal äratajaks

---

¹ Esinik — esivanem.

ja abiliseks? Kas mõisaomanik? Kiriku- või kooliõpetaja või keegi muu?

Perekonna esiniku häll oli Orjavere vallas, Vitsavere külas. Vabamasse õhku pääsemine algas tal pärisorjusest priiks saamisega. Priiks sai ta nendesamade kõrgete vooruste eest, nagu teisedki enneaegu priiks lastud orjad: ta oskas olla alandlik ja mõisasaksale kasulik. Kui läks paruni jutule, kiskus kaabu juba kas või veerandversta kaugusel peast, tõmbas selja juba mõisa õues küüru ja kõneles härraga ikka ainult neljatõllakil ning ta kintsu kaabates. Mida ta saksale jutustas, käis enamasti teiste orjade mõisavastaste kommete ja tegude kohta, sest need olid tal ikka viimse täpini teada. Muidugi aitasid õilis mõisnik ja väarikas hingekarjane niisuguse kristlik-kõlbla meelsuse väljaarendamise eest isalikku hoolt kanda. Kui meie perekonna ürgisa kord öördles¹ parunile oma lihase venna, kes oli teinud pilkelaulu mõisavanemate peale, kinkis parun talle toobi viina ja kirikhärra kiitis teda lähemal pühapäeval kantslist vägeva sõnaga.

7. Mis ametit pidas perekonna esinik?

Niikaua taluniku ametit, kuni saks ülendas ta mõisa vahimeheks ja siis kupjaks. Mõlemas jumala meelepärasest ametis jättis ta Orjavere inimeste selgadele sügavad ajaloolised jäljed.

8. Missugune tegevusharu tegi mehe iseseisvaks?

Seesama järjerikas tegevusharu. Kui ta kolmkümmend aastat väsimata jõu ja raugemata hoolega jälgi oli teinud — vahimehena, kupjana ja karjamõisa opmanina, kinkis helde mõisnik talle priiuse ja pani ta suurde kirikutrahterisse kõrtsmikukuks.

9. Kas on perekonna esivanem jäänud oma rahvale ustavaks?

On küll. Et hoida rahva tervist ja moraali, lahjendas ta viina ja õlut rohke veega, ja kes jäi tema juures kriiti², selle arvet

¹ Öördlema — pealekaebavalt teatama.

² Kriiti jääma — võlgu jääma; kõrtsivõlg märgiti kriidiga vastavale tahvlile.

kõrgendas kallimeelse nõuga pahandada joojat joomisest aegamööda ära. Samal kristlikul sihil ei maksnud ta talupoegadelt ostetavat vilja kunagi rahaga, vaid ikka puskariga. Kõige selle kallimeelsuse eest õnnistas jumal teda rohke ilmliku varaga, nii et ta ostis endale linnas kaks maja. Saanud sellest veelgi rikkamaks, asutas ta pojaga õllevabriku ja mitu trahterit.

10. Kui olukord tema või ta järeletulijad kodumaalt kaugeemale viinud, kas ja kuis on ta veel osavõtmist avaldanud oma rahva kohta?

Järeletulijatest on mõned siseriigis mõisnikkudeks; need avaldavad oma rahva kohta seega sooja osavõttu, et nad peavad eesti sulaseid, kes on vähese palga eest kanged töötama. Uks hingekarjane Dunkelmann Venemaal, kel ka eesti rahvusest koguduse osa, nimetab viimase liikmeid vahel nelja silma all: „Armas eesti vend Issandas!“, kuid üksnes raha saamise puhul.

11. Kui perekond on eesti rahvast ära võõrdunud, mis rahva poole ta hoidub? Kus arvab ta oma hälli olevat?

Dunkelmannid hoiuvad Baltimaal sakslaste, Venemaal venelaste, Soomemaal rootslaste poole. Nende häll rändab isikute ja perekondade järgi ühest Euroopa nurgast teise, muudkui Eestis ei ole ta mitte seisnud.

12. Missugused perekonna esiniku või tema järeletulijate poolt alatud ettevõtted või asutused teevad nad eesti rahvale tähtsaks?

Endise Pimediku Mardi, pärastise Martin Dunkelmanni, asutatud õllevabrik ja kõrtsid hüürgavad veel tänapäevani. Alles on ka veel tema ühe noorema poja põhjendatud suur Liiamati ehk Liivamati vesiveski, kuhu veskilised rahvajutu järgi „vilja viinud“, aga kust nad „liiva toonud“. Uhest opman Dunkelmannist on ajalukku allestunud väga teravmeelselt väljamõeldud peksupink, mis teeb nuheldavale kinnihoidjateta iga liigutuse võimatuks, ja üks hingekarjane Dunkelmann on sügavmõttelise raamatukese sellest kirjutanud, kuidas talupojad, kes ei maksa korralikult kirikumakse, lähevad paratamatult põr-

gusse. Kirjanduslikke ettevõtteid on veel teada paarist kõster Dunkelmannist: mitmed hingekosutavad palveraamatud kalile maarahvale, nagu „Paradiisi võti kárnastele lammastele“, „Vaimulikud kintspüksid Siioni teekäijatele“, „Alandlikkude taeva ilu, üleannetute põrguvalu“ jne. Palvemaju asutama on kõik Dunkelmannid väga agarad olnud, teades, et terased linnud ei lase ennast püüda ega katkuda.

13. Kas on perekonna esiniku käsikirju või pilti veel olemas? Kust neid saada?

Saadan toimkonnale mõne tema ajaloolise vahimehe ja kupjakepi, millel ta sirvilaudade kirjaga on orjade keretäite arveid pidanud. Need sain rahvalt. Tema hilisemaid ära kirju ja tema pilti, mis tema kõrgeistisündinud veel elavate järeletulijate käes, ei saa aga toimkonnale saata, sest neid ei anta välja. Arvatavasti on kadunu käekirjal ja näojoontel paraku talupojalised tunnused juures, mida teise rahvusse õilistunud järeletulijad häbenevad.

14. Kust sugukonnast on perekonna esiniku abikaasa pärit? Tema teised perekonnaliikmed?

See on Roomatsalust Rühka Reinu tütar. Priipõlves muutsid Rühkad oma nime Streberiks. Streberid on Dunkelmannidega vanad põlised sugulased risti ja põigiti. Et nad on oma ajaliku elu ja iseloomu poolest üksteisega kõik väga sarnased, siis ei maksa mul neid hakata loendama.

15. Kus ja millal on perekonna esinik surnud ja maetud? Uhtlasi palutakse täit ära kirja tema hauakirjast või mälestuskirjast kirikus või kabelis.

Uhes kodumaa linnas aastal 1777. Tema hauakiri käib eesti-keelses tõlkes: „Siin hingab Jumala rahu ja kindlas usus kõrgema maailmakorra sisse suur inimeste sõber ja rahva heategija põline aukodanik ja raehärra Martin Dunkelmann“.

16. Mis on muidu veel perekonnast teada?

Kuulsaks põllumeheks sai keegi Dunkelmannide suguvõsaharu teise perekonnajao kolmanda võrse neljandast võsust.

See tähtis ajalooline mees valitses sisemistes kubermangudes järgemööda viie vene vürsti mõisu unustamata ustavusega. Kristliku kohusetäitmise ning ligimese vara vennaliku hoidmise eest ei jätnud taevast teda ajalikult õnnistamata. Kui vürstide mõisad üksteise järel kõik haamri alla olid läinud ja talupojad nälga jäänud, ostis ülemvalitseja Dunkelmann endale Liivimaal kaks mõisa, kus elavad tema vagad järeletulijad veel priskesti.

Uks Dunkelmann teise suguvõsaharu esimese perekonna-joone kolmanda võrse viiendast võsust hakkas Riias pankuriks, et nõutada kaasinimestele nende kapitali eest märksa kõrgemaid protsente kui teised, kitsimad pankurid raatsisid maksta. See ennastsalgav kallis mees töötas mõne aasta ühiskonna ja ülemuse suurel lugupidamisel, siis läks äkki pikemale reisule ega tulnud enam tagasi. Ligimeste kapitalid oli ta, et neile kodus kahju ei sünniks, kõik hoolsasti kaasa võtnud. Jumal ise teab, mis juhtus laias, kurjas maailmas selle suure altruistiga, et ta jäljetult ära jäigi.

Veel üks ajalooline Dunkelmann — kolmanda suguvõsaharu teise perekonnaoksana neljanda joone kuuenda võrse kaheksandast võsust — teenis isamaad ja ühiskonda ausasti ja vahvalt ühes kubermangulinnas kroonu hotelli ülemana. Ehk tema palk küll mitte suur ei olnud, kerkis ta ajalik õnnistus jumala tahtel siiski jõudsasti, sest ta mõistis maksusid linna elanikkude, iseäranis juutide, öötöölise ja muude ärimeeste peale väga õiglaselt ja targasti ära jaotada. Ühiskondliku korra arvustajate vastu mõtles ta oma ametivennaga salahotellist, kes oli üks Dunkelmanni suguvõsaline, nii algupäraseid ja drastilised keldrikaristused välja, et mõlemad isamaa sõbrad tõusid sellekohase kõrge aumärgi tõttu põlisteks riigirüütliteks. Nendest algabki Dunkelmannide suguvõsa aadeldatud ja vapistatud joonestik, oksastik, võrsestik, võsustik ja idustik.

Dunkelmannide perekonnavapid sisaldavad mitmes teisendis ikka neidsamu sümboliseid peamärke: süsimustal väljal näeme lahtilöödud piiblit, sellel suurt kuldset kukrut, mille ümber,

ristamisi püsti on seatud kepid, vitsad ja nuudid; üleval läigib raudne rüütlikübar, millest välja löövad usu ja isamaa-armastuse leegid. Kilbikujulise vapi äärt ehivad enamasti tuumakad juhtsõnad, nagu: „Armasta ennast ise, siis armastab sind ka Jumal“, „Väe ja võimu eest viimne veretilk“, „Nõua eesõigusi, ära hooli teistest“ jne.

Vappidest läkitan ajaloo-toimkonnale varsti päevapildistused.

1909.

UUEL TEEL

Mul oli tol ajal harjumuseks oma suletöid enne trükkisaatmist tuttavale ette lugeda. Muidugi tuttavale, kel on ilukirjanduse kohta otsust, kuigi nad oma maitsestihis üksteisest vahel lahku lähevad. Nende kriitilisi arvamusi kuuldes saan siis juba kohe aimu, missugune vastuvõtt mu tööle hiljemini osaks võiks saada publiku kui ka avaliku arvustuse poolt.

Noil päevil olin ma jälle maha saanud väikese luulelapsega ja ootasin tuttavaid katsikule. Minu põnevus, oma töökese muljet kuulda ja näha saada, oli täna iseäranis elav. Ma olin nimelt, et ajast mitte maha jääda, teinud argse katsekäände uuele teele, mis pidi mu viima kõrgemale ja kaugemale. Kuis see mul oli õnnestunud, pidi nüüd selguma.

Esimesena juhtus minu poole tulema härra Kask. Et meie tutvus oli veel noorevõitu ja vahekord seepärast liiga võõrikviisakas — härra Kask rohkendas enda isikuga alles lühemat aega meie linna eesti emigrantide-hulgakest — siis pidasin tarvilikuks teda paluda, et ta avaldaks mulle oma arvamuse etteloetava luuletuse kohta julge avameelsusega, ka siis, kui see arvamus peaks olema läbi ja läbi halb. Ta töötas seda, ja ma lugesin:

TOKERJAD.

Sinkjana,

vinkjana:

tokerjad

tääbuvad,

tokerjad

hääbuvad; —

singutades

hinge roovilt,

vaide,

vaide,

tõuseb

küütuvuste käide,

võikneb südame

vaikselt surmale.

Säravana,

tinasena,

heljetel:

tokerjad

tugevad,

tokerjad

mugevad, —

huuvi, huuvi,

vinetuse puikamuses,

sõõru koonutuste peitel,

vaarduvad,

vaiguvad,

tarduvad —

hauda —

hauda ...

Ja lõhna tunnen —

kollast ja soodavat;

mäe kedurjast kurgust

ta ilmendes simpab,

mind limpab.

Too lõhna sallin.
Ta umbilma kereselt

salaja vimpab,
ning
timpab.

Ja sinedaid raakmeid õhtuses udus —

noid kuulan,
nad Jumaluse partele
simuralt siivavad, —
mind piiravad
sala ...
ala ...

Krõbedana tilgutina, suisa-suisa, sargneb määratumas pöörangus, kosmose kopetanud urvuses, teadmatuse vuhang põiki tukeldust elu mõnituste turbunud salvede poole. Kuid tema peab hulvima, üksnes tema paiknema ja libamisi roomama ühes diametreeriva täiuse sihil, saagiks udumuse purevaile murdjaile. Paistab õkva, kui purgeldaks põrguste potentside rusuvus talle hirmsate vorpidega tänkjas-tiigesse mälu-orkusesse. Ära nuusi: see on kõige veerevuse jumalik tuum! Ära kraabitse ega küünitse: see on sinu aimavuse fundus, sinu Igavese Kõigevägevama Suigutaja Virivillus! Kougi, aina kougi!

Too tõvetleb sinu intellekti undusi! Ära ole tõrges ja võigas igatsema, mis tuuldunud jumalate pudenenud ragamusest sulle padupunga on tuubitud! Rüsele tolle tondi vastu nagu puldrik Achillese vastu: sest too varitseb su viimaste ajuebe-
mete järele, ta ei tunne hiiruvust! Valva ja kougi, veli! — — —

Tasa toodeldes käib kuu
läbi virvade,
üle koltunud
kurnade

taevani hõhvatud
helid!
ürgilma helid ...

Pilje,
hilje,
sügavana,
mustavana,
piki peerengite põrmu,
lähimeelsel vidinal —
loiklevad,
tuiklevad
aralt, nii uniselt

mõtted ...

mõtted ...

mõtted ...

Jumala eest, ei ole vannetumat, mõrtsukalisemat; ei sarvik
ega tokerjad ole sugusikkudele alandavamad loogamust kaela
muljunud, kui tasakaalu tehes Uuriva Võimingu Igavesest
Mürtsust! Tahaks matta kõik ja imeda! Nii hää oleks kõike-
matta ja siidimeelselt imeda!

Vakka:

valjud hääled,
kalgid keeled,
ilmade keerul,
mägede veerul,
pilvede takka.

Takka:

sädelev voog,
haarates päkka
ikka ja pikka,
siivub ja soeb
ja poeb.

Lakka:

luule tiirust,
kunsti niirust;
paiska vakka,

leina takka,
ole vakka
nagu ikka ...

Aga kratt külmetas katusel, puhus pihku ja nuttis: „Huu hu huuu!“ Ja tema nutt oli nii, kui jookseksid jänesed plekkтору mööda Igaviku poole, murumunad suus. „Hu hu huuu!“ nuttis kratt ja sõneles nii: „Inimesed sõitlevad, sajatavad, sõimavad ja murravad kõdunenud ahervartel üksteise sääreluid. Aga vaata, mina kükitan katusel, külmetan ja nutan: hu hu huuu! Sest mis võib olla jaunim ja ülevam, mis võib olla sinimeelsem ja sügavam, mis võib olla sala-, algu- ja omapärasem selles inferioorses ilmas kui katusel külmetada ja nutta! Nutta elumõtte pudenenud rusudel, millele planeetide nõgine lumi on helbnenud!“

Aga kratt nuttis, ja tema nutt oli nii, kui jookseksid jänesed plekkтору mööda Igaviku poole, murumunad suus — — —

Võiguna,
tuhkruna,
raudjana,
läbi
muha
üle
tuha
mööda
juha;
kuristiku
puhevusest
pirvitades, —
nagu
hurdake,
sume,
tume,
kume;

vägevana
oma
kires,
kesavaimses;
suremata
oma
tõves,
tusaaimses;
küündimata
kuljuvas
kõrves — —

matkustab mardus murismaale, —
neitsilik mardus,

kikaslik mardus...

Sind armastan,
mardus!

Su mesist põske
himuralt himpleksin,
kimuralt kimpleksin! ...

Pilkuse põue,
madariku õue
kannaksin
sind!

Mardus, oota mind!

Kui pagedes pauna ja togides tõrusid me toidame ihu — me patused; valetame, varastame, võltsime, petame, salgame surma — me tõlbid! Kuid peatu mu suu, ja tõrgu, mu sulg! Veel vaibumas vaimud ja tukkumas töö — mu küdevas hinges veel tormitseb öö! Mis tähendab see? — Kas olen ma kukeks siis ilmasse loodud, et kelluke kaelas mul kuliseb puhte?! Oh õgi, maailm! Veel hõõgub mu keel — veel pideneb pingul mu raudane meel! ... Aa — haa! Ma kudurjuse kupitsad juurteni katkestan! Ma kõrvetuse tõrvetuse tõrded uurteni purustan! Mu Jumal on ahing, mu Elu on lahing, mu Mõte on mõök! Ma

õngitsen lõbu rõngasmadu mürgitusest — ma hingan õnne
põrgukoera purevusest. Ma elan! Ma elan!...

Kuid:

Tokerjad tääbuivad,

tokerjad hääbuivad;

Tokerjad loituvad,

tokerjad koituvad,

tokerjad vaarduvad, vaiguvad,

tarduvad, —

tokerjad ahavasse hauda

marduvad...

Ah — ja!

Ha — ha!

Na — na!...

See minu luuletus, mille andsin härra Kasele nautida.

Härra Kask oli mind sügava vaikimisega kuulatanud. Ei ta
kõhatanud kordagi, ei liigutanud kätt ega jalga. Ta vaikimine
kestis siiski veel edasi, kui olin käsikirja juba näpust pannud
ja temalt ta arvamust küsinud. Agarasti lugedes polnud ma
kordagi tema peale vaadanud, nüüd aga lõin pilgu talle näkku.

See nägu oli mulle üsna võõras.

Iialgi pole ma nii kohmetunud, nii häbelik-kohmetunud nägu
näinud! Härra Kask ei teadnud nähtavasti, kuhu silmad pöö-
rata. Tume puna värvis ta põski ja laupa.

„Noh, teie ei lausu ju ei musta ega valget?“ tähendasin ma
imetsedes. Aga härra Kask võttis endale vastamiseks veelgi
aega, ja mitte liiga veidi. Ja kui ta viimaks vastas, polnud ta
laused midagi vähem kui hästi ette valmistatud.

„Jaa — noh — hm —“ algas ta haletsemisväärt kitsikuses —
„vaadake, kulla härra Vilde — vaadake — või õigemini, va-
bandage — sest, nagu lugu kord on — — juba kolmat aastat
võõrsil — võhivõõraste rahvaste hulgas — Rootsis — Nor-
ras — Prantsusmaal — —“

„Lubage: kuidas seisab see ühenduses minu luuletusega?“
küsisin vahele.

„Jaa — noh — — inimene unustab keele — emakeele — —“

„Kes siis emakeele on unustanud?“

„Eks mina, — muidugi mina, — ainult mina — —“ ja ta nägu imbus veelgi tõmmumaks.

„Aga, härra Kask, teie kõnelete ju kõigiti head eesti keelt!“

„Jaa — k ö n e l e n . . . Aga kirjakeel — vaat see — see ununeb paraku —“

„Aga ma tean ju, härra Kask, et teil on ka kirjutades praegu veel hea keel! Ma lugesin hiljuti teie reisikirjeldust ajalehes.“

„Minu? — Minu nüüd! — Mis siis m i n u s t . . . Aga, kaege — see peenem kirjakeel — see luulekeel — see, mida teie oskate — mida teie tarvitate — see kurinahk —“

„Kas teie ehk minu luuletuse keelega hästi rahul ei ole?“
küsisin võimalikult kergesti ja pehmesti, et teda julgustada.

„Rahul? — hm — miks ma ei peaks rahul olema? — Ma olen teie keelega ikka rahul olnud —“

„Teile ei meeldi vahest mõni üksik kääne või sõna — öelge aga julgesti ära!“

„Ei — ei tea, ei mäleta midagi öelda — mitte midagi — mitte kõige vähemat . . . Ja siis — kallis härra Vilde — vabandage lahkesti —: Filosoofia on minu nõrk külg — filosoofiline spekulatsioon — — metafüüsika — terve transtsedentne¹ sohikraam — — sellega pole ma kunagi tegemist teinud — — mitte kunagi — —“

„Mina ka mitte, härra Kask.“

„Soo? — Või nii! — Jaa — aga — —“ ta nilpas õhu järele ja hingeldas, kiskus siis kella taskust, ütles ennast praegusel hetkel kuski oodatavat, palus vabandada ja läks . . .

Pentsik mees, see härra Kask!

¹ Transtsedentne — kogemusi ületav (filosoofias).

Aga veel samal päeval tuli mulle teine pealtkuulaja mõrda. See oli härra Mägi.

Natuke närviline, aga kõigiti mõistlik ja vaimukas inimene.

Kuna ma temale oma töökest ette lugesin, nihutas ta ennast väga rahutult istmel, ja kui ma lõpetasin, tähendas ta, tema ei olevat minu mõttekäigust aru saanud. Minu ettekanne ei olevat mitte kõige parem, minu paatos eksitavat teda. Tema saavat vaimutöösse kõige paremini süveneda, kui ta ise ja endamisi lugevat.

Ma andsin käsikirja tema kätte ja ta hakkas ise lugema.

Aga varsti seletas härra Mägi, ka minu juuresolek, minu vahtimine ja kõhatamine eksitavat teda. Kas ma ei võiks teise tuppast astuda ja teda üksinda jätta. Mida ma muidugi heal meelel tegin.

Praokile jäänud ukse vahelt nägin siis, kuidas ta istus minu kirjutuslauda, pigistas pea käte vahele ja hakkas lugema.

Lugema? Ei — uurima. Ja kuidas uurima! Hernesuured higitilgad tekkisid ta otsmikule ja ninale ja kukkusid nina otsast käsikirja peale maha. Ja küüned lõi ta endale karvu, ja silmad tikkusid tal pea seest välja. Nii innukat tungimist ühe vaimutöö sisusse olen ma harva näinud. Et ta kaitstud oleks iga kaugemagi kõbina eest, tõmbasin vaheukse täiesti kinni ning püüdsin tagatoas tasa olla nagu hiir.

Aga Mäe-härra uurimistungile ei tahtnud tulla lõppu. Juba olin, sohval pikutades, kolm ajalehte läbi lugenud — teises toas jäi ikka veel vaikseks. Ootasin veerand tundi, ootasin pool tundi — ei midagi. Viimaks katkes mul kannatus, ma avasin tasahiljukesi ukse — härra Mäge ei olnudki enam toas! Käsikiri oli põrandal maas, suured higitilgad hiilgasid peal — kõik muud jäljed puudusid uurijast.

See oli juba teine arvustaja, kes jättis mu arvustusest ilma. Ei tea, kuhu teda just sel silmapilgul oodati. —

Järgmisel päeval tuli mulle aga külaline, kelle peale panin suuri lootusi: seltsimees Lembach. Ta kõneles vähe, aga mis ta kõneles, käis pihta, ja enne kui ta kõneles, kaalus ta kainelt oma sõnu. Ka olime teineteisega niivõrd tuttavad, et ma temalt täiesti õiglast otsust võisin oodata.

Vagusi kuulas ta minu ilulugemist pealt ja ma tundsin, kuis ta silmad tõsisel tähelepanekul minu suu küljes rippusid. Luge-mise lõpetanud ja temale otsa vaadates märkasid, et ta oli kahvatunud. Mõju näis olevat sügav. Ta ütles alles mõne aja pärast:

„Palun veel kord lugeda!“

Lugesin veel kord. Tema isu täitis mind rõõmuga. Jälle üles vaadates nägin, et ta veelgi valgemaks oli kahvatunud. Ja ta hääli oli sisemisest vapustusest üsna kõlatu, kui ta tähendas:

„Palun kolmat korda lugeda, ja veel selgemini!“

Kui olin kolmat korda lugenud — kõrge, üleva paatosega, leidsin enese vastas istumas murtud mehe. Lembachi kogu oli vajunud kõssi, ta nägu hallendas tuhakarvalisena, ta silm vaatas klaasiselt.

„Jumala pärast, Lembach, mis teil on?“

Ta vastas alles tüki aja pärast madala, tumeda häälega:

„Minu saatusekell on lõõnud, — mida ma ammuigi kartsin, on tõeks saanud! . . . Seltsimees Vilde, kas teate, mis on peaju pehmenemine?“

„Tean, — aga mis siis sellega —?“

„Ja teate ka, et see on pärilik?“

„Olen kuulnud —“

„Noh siis: minu vanaema sai peaju pehmenemise, — minu vanaisa õde sai peaju pehmenemise, — üks minu lell teisest põlvest suri peaju pehmenemisse . . . Kas näete — otsas!“ Ja ta lõi enesele laksti vastu otsmikku.

„Aga millest te siis märkate —?“

„Millest ma seda märkan? Teie luuletusest! . . . Ma olen teie töid ikka mõistnud — iga lauset, iga sõna, vähemat kui var-

jundit nendes. Kõik oli mulle selge nagu päike — kõige keerulisemad mõtted, kõige kaudsemad, peenemad puudutused. Nüüd aga äkitselt:

Tokerjad tääbuivad,
tokerjad hääbuivad,
tokerjad hääbuivad,
tokerjad tääbuivad...“

Ta tõusis üles, vankus uksest välja, ja kuna ta trepist alla kobas, kuulsin teda lällaval keelel edasi skandeerivat:

„Tokerjad tääbuivad,
tokerjad hääbuivad...“

Ja alt uulitsaltki veel kostis lahtise akna kaudu mulle haledalt ja nutlikult üles:

„... hääbuivad,
„... tääbuivad,
„... tääbuivad,
„... hääbuivad...“

Oli nüüd siamaani kuis oli, aga et ma „Tokerjate“ pärast läheksin oma parima sõbraga riidu ja teeksin ta enda vihameheks, seda poleks ma naljalt võinud ette arvata.

Sõber Hindrekson ilmub nimelt, ja ma hakkam temale oma teosekest ette kandma. Vaevalt olen jõudnud sinna kohta, kus jänesed jooksevad plekktoru mööda Igaviku poole, kui see äkiline inimene kargab üles ja karjub:

„Kurat, narrida ma ennast ka ei lasel!“

„Kes sind siis narrib?“

„Sina!“

„Mil viisil?“

„No ega see soga siis paberil seisa!“

„Miks ei seisa!“

Ta kahmab paberilehed mu eest ära — loeb, loeb, vajutab

nad käte vahel kägarasse ja viskab mulle vastu pead. „Kurat, ka sedaviisi ei lase ma ennast narrida!”

Nüüd kargas ka minugi kops üle maksa.

„Et sinusugune kõlupea kunstist, tõsisest kunstist lugu ei oska pidada, see ei anna sulle veel mitte õigust minu käsikirja ära rikkuda — see läheb trükki!”

„Trükki?” Ta pistis kähinal naerma. „Trükki, ütled!... No, kas tead,” — ta silmad kiiskasid nagu tigidal kassil — „kui see kama trükki läheb, kui sina sellele sodile kirjastaja leiad, siis tahan mina kolm kuud järgemööda vanu saapaid süüa!”

„No siis hakka neid aga aegsasti korjama! Esimese paari võid minult saada!” karjusin talle vastu.

Ta pani veel mõne musta ja tulise, sülitas paremat ja pahe-
mat kätt ning läks. Ma viskasin talle oma vanad saapad ees-
kotta järele.

*

Sama päeva õhtuks jõudis minu teinepool maalt mõnepäe-
vasest külaskäigust koju. See rõõmustas mind, sest temaga
tahtsin lõplikku katset teha enne käsikirja ärasaatmist. Ma
tean, et naisel on sügavama, tundelisema luule kohta enamasti
vastuvõtlikum hing kui mehel, ja ma olin seepärast julge
mõistva otsuse peale. Ilma juba esinenud arvustajaist midagi
lausumata — see oleks ehk tema oma arvamist mõjustanud —
tutvustasin eite pärast õhtusööki kohe oma seni nii kahevää-
riliselt vastuvõetud väikesega, kelle kortsutatud mähkmed ma
jälle hoolsasti siledaks olin triikinud.

Ma ei eksinud oma lootuses. Mulle sai ilus palk osaks.

Kui ma luuletuse kõige oma hingelise jõu ja mõnuga, pik-
kamisi ja selgesti kuuldavale olin toonud ja parajasti viim-
seid raskemeelseid sõnu ütlesin, kukkus mulle paar sooja
piiska kaele. Ma lõin pilgu üles — minu naise silmad seisid
pisarais.

„Mis üle sa nutad?” küsisin silmakirjaks imetsedes.

„Sinu luuletuse üle,” vastas tema.

Rohkem ma ei küsinud. Sellest oli mulle küllalt. Sest minu naine ei nuta mitte tühja asja pärast.

Tema liigutus osutus nii sügavaks, et ta oli lähemal paaril tunnil peaaegu tumm. Tumm ja mõttes. Siis — magamamine-mise eel — algas ta pehme, peaaegu meelitava häälega:

„Eedi, sa peaksid tööst mõneks ajaks hoopis loobuma... Vähemalt kaheks-kolmeks kuuks... Ja mägedesse minema...“

„Mispärast siis?“

„Seda oled sa oma tervisele võlgu — tõepoolest —“

„Aga, kullake, ma olen ju üsna terve! Ükski liige ei tee mul häda!“

„Jaa noh — liige! ... Aga vaata — need emigrandipõlve mured ja pitsitused — need — need — hakkavad sul — nii-öelda — hinge peale käima... Need tekitavad teatava hingelise surve — —“

„Millest sa seda märkad?“

„Millest... millest...? Noh — sinu näost — sinu olekust... See on nii rahutu — nii — nii — pingul...“

Ta ohkas vargsi.

„Tühi jutt kõik! Minu kordaläinud tööst nägid ju kõige paremini, kui täielik on minu hingeline tasakaal. Kes nõnda luuletab, ei või olla ihult ega hingelt haige!“

Ta jäi vait. Ka teisel hommikul ei teinud asjast enam juttu. Aga ma panin tähele, et ta pidas mind salaja silmas. Murelikult ja alatasa... Veidrad arvamused, mis neile naistele vahel pähe poevad!

Samal hommikul saatsin oma luuletuse ühele Tallinna aja-lehele ja hakkasin tema ilmumist ootama. Aga ta ei ilmunud. Sellevastu leidsin mõne aja pärast „Kirjavastustest“ enda nimetähtede tagant toimetuse teate: „Meile mitte kohane — läkitasime, olles kindlad teie nõusolekus, parajasse paika edasi.“

Parajasse paika? Missugune see küll võiks olla?

Kuid kaua ma ei saanud seeütle pead murda, sest juba samal ööl tuli mulle Tartust järgmine kiirtelegramm:

„Väga austatud kaasvõitleja! Teie modern novell „Tokerjad“ tegi meile nii lootustäratava mulje, et võtsime otsuseks Teile ergutuseks viivitamata avaldada oma rahulolu. Me soovime Teile õnne, et olete vaimset jõudu ja valgust leidnud selga pöörata vanadele, ajast ja arust läinud luuleradadele ning jalga tõsta meie leitud uutele, kõrgematele kunstiteedele. Et Teile julgust teha edasipüüdmiseks ja meile järele jõudmiseks, trükime Teie töö sedamaid ära ja oleme valmis Teid oma liikmeks vastu võtma. Teist enesest ripub, kui kõrgele jõuate lennata tiibadega, mis meie kunstiaated Teile laenavad.

Ametivennalikult tervitades

Noor-Eesti.”

1908.

SÖBER

Ta on alati minuga, ta ei kaota mind kunagi silmist. Kui istun lauas ja teen ridu, peab ta mu selja taga vahti. Ma tean teda ühtlasel soldatisammul edasi ja tagasi sammuvat, ma tajun teda paremalt ja pahemalt poolt minu paberile vahtivat. Tema hall silm täis halli armastust puhkab igavese õrnusega mu pealael, ripub mu sule otsas, uitab mu ridade vahel. Ta on rahul, et ma teen ridu.

Hommikul torgib tema vaade mu lauge, kuni ärkan. Ta seisab mu voodi ees, näpp püsti ja nägu manitseval muigel. Ja õhtul veab mulle vaiba peale, silitab mu silmad kinni, kallistab mu kõrvad kuulmatuks. Ta valvab mind kogu öö, ma aiman tema istumist sängi serval.

Ja söögilauas istub ta minu kõrval ja loeb mu suutäisi. „Mitte palju, mu sõber, — mitte vähe, mu vend!“ Ja kui pean puhkust või varastan väljas värskust, hoiab ta kella pihus ja ümised korrast ning kohusest. „Mitte nii kaua, sõber, — mitte nii üürikeselt, vend! Parajalt, mõõdukalt, mu kallim!“

Tema sõprus täidab minu õhku, tema vendlus mu aega, ma elan tema armastusest. Iialgi pole ma üksinda, iialgi pole ma vaba, iialgi pole ma mina.

On aga momente, mil ta ununeb. Lühikesi, üsna lühikesi. Võimsaid, salavõimsaid.

Ma vajun mõne vaba mina trükitud mõtteloodusse — ilmutuste maailma, mis mitte ridadest ei ole üles ehitatud. Ma süüan selle õnneliku puhtast viljast, joon tema selgest allikast.

Ma imen enese kinni nagu kaan, saan pimedaks ja kurdiks kõige vastu enda ümber.

Või: ma jään eluks ja iluks nõiutud marmori ette seisatama, ma heitun lõuendil õhetavate värvide voogudesse. Ma lasen oma närtsinud hingesse paista vabade loojate päikest, oma kõrbenud südamesse sadada nende vihma.

Või: ma suigun metsatemplites sügavasti palvetama, satun mäestikumajesteete kirglikult kummardama, vaibun järve-ema ja jõe-isa muinasjutte härdalt kuulutama.

Või: ma juhtun vabrikute mürinasse nõgistes alevites, uurin tossavate hiigelsõrmede suitsukirja tuleviku tahvlitelt, loen karjatusi, mis kostavad keldreist ja katusekambreist, mõistatan maa-alust müdinat, mida tekitavad uue maailma müürsepad.

On säherdusi hetki. Võimsaid, salavõimsaid. Aga nad on lühikesed.

Minu sõber äratub mu. Ta seisab mu selja taga, kell käes ja nõiasõna suus. Ja kuna ta kella laseb lüüa, puhub ta mulle oma nõiasõnu hellalt ja heldelt hingesse:

„Rida on raha — rida on leib! Tee ridu, vend! Tee ridu, vend! Tee kergesti hüppavaid ridu, mu vend!”

Sule surub ta mulle kätte — juba istun, juba küürutan, juba külvan ridu, mis on leib. Leib, nii kuiv, nii kõva, nii aganane ja hapu, kuid leib, kuid leib!

Ridu külvan, kergeid, kirjusid, lendlevaid, — ridu, mis kõrgele ei tõuse ega sügavale ei vaju, — ridu, mis ei naera ega nuta, ei armasta ega vihka, ei pure ega paita. Ridu haun — põlgus põues, irvitus huultel, häbihärm vaevatud vaimus. Ridu lasen lendu, mille tiibu mu vanne on kärpinud. — —

On aga veel suuremaid hetki. On hetki, kus ma tõrgun, kus ma mässan. On hetki, kus ma kuulutan: „Ma ei tee enam ridu! Ma tahan midagi kivisse raiuda. Ma tahan välja tahuda kaljutahvleid ja nendele urgitseda kirja, mida ei kustuta tuul ega vihm. Ma tahan kujukst tõsta selle gigantse kaksikvõitluse, mis on alanud mõlema hiiglase vahel ja mida kõik nägijad

hinged vaatlevad põnevusvärinail. Ma tahan nikerdada aasta, kaks või kolm üheainsa pea, üheainsa käe või jala kallal, et mul oleks tast rõõmu, minul ja teistel, ja et nad ei häviks üleöö."

Aga minu vend nutab. Minu nõuandja on hirmunud. Tema hall silm täis hävimata õrnust puhkab paludes ja hoiatades mu näol. Tema katkemata truudus ennustab õnnetust.

„Sinu saatus on teha ridu — read on leib! Kiri kivil, kujud kaljul — see on nälg! Uksainus pea, üksainus käsi või jalg — ja sind ei ole enam!"

Ära kägistaksin, üles pooksin ta! Jalgade alla tallaksin ta armastuse ja truuduse! Aga ta ei nihku, ta ei vangu. Ta on tugevam kui mina, tema sõprus on surmamatu, tema vendlus vastuseismatu. Ja lõdvalt vajun alla, vajun alla, vajun õudsele tõele alla — — —

Ma teen katseid tema eest põgeneda. Ammu juba. Võime-tuid katseid kasina lootusega. Ainult mõni kuu, mõni nädalgi üksindust, vabadust, minasust! Mõned päevadki tööle pühendatud pühapäevsust! Et ta hoiduks mu kuklastki pisut kaugemale! Mäherdusel maal, mäherduses linnas võiks see õnn saada sündmuseks?

Me uurime, me proovime.

Aastaid juba, palju halle aastaid.

„Naine, kus kepid ja pambud, minu sõber ei anna mulle asu! Otsime odavust, otsime kergust, ehk jääb ta minust maha!"

Ja rändame. Ja hulgume. Aasta algab, aasta lõpeb — me rändame. Meie ees sammub Ahasveerus¹, tema kepp juhatab meile rada. Ja riik järgneb riigile, maa maale, linn linnale, aga meie hulgume, meie otsime. Ja kui me ümber vaatame, siis on t e m a meie kannul, meie mõlema kannul, ja tema hall vaade täis halli armastust täidab me südameid ahastusega.

Ta ei tagane minust.

---

¹ Ahasveerus — legendaarne igavesti rändav surematu juut.

Ta oli, ta on, ta jääb.

Ukski võim ei vabasta mind tema hinge halvavast, vaimu suretavast, aga ihu elatavast sõprusest.

Hõbedat heitub juustesse, liiva koguneb liikmeisse, tina tuiksoontesse, udu silmadesse. Ma istun ja teen ridu.

Kui kaua veel?

Kas kustub silm? Kas murdub aju? Oh, et murduks südal!

1911.

KOLMKUMMEND AASTAT ARMASTUST

Noor hingekarjane teab, et tähtis ei ole tuum, vaid koor. Tuuma ei taibatagi sageli, ei viitsitagi taibata, üheksaküm-mend protsenti kuulajaid laseb ta kõrvast sisse ja teisest kohe välja. Mida aga nauditakse, mis ajab kõrvad kikki ja suud lahti ja silmad vesiseks ja südamed soojaks — see on asja välispidine avang, see on jutlustaja hää, diktsioon, žestiku-latsioon, temperamentlikkus. On need omadused koos ja kor-ras, siis võib ka protestantlik hingekarjane, see usuline viina-vestistaja, süüdata kas või kõige vanausulisema vagatseja eks-taasi — pastor Tuvi teadis seda omast käest ning tavatses väita ametivendade seas, et võivat saavutada sama tulemust ka siis, kui jutlustaksid eesti kogudusele kirgiisi keeles.

Et siis noor hingekarjane oli teadlik jutlustaja kõlaka hääle, hea miimika ja mõjusa deklamatsiooni tähtsusest, püüdis ta end neis voorustes harjutada ja treneerida igal pakutud puhul ka väljaspool kirikut, olgu koduseil laulatusil, olgu ristseil või matuseil. Ja et ta märkas edu, üsna nobedat edu, siis ta armus endasse ja talle sai retooriliseks naudinguks iga selline harjutus kõnes ja palvetuses, ta hakkas oma kunsti ise maitsma maiusena. Sellest aga tuligi, et ta emand Kreeki mattis kaks korda. See oli leinamajas sündinud ja sündis nüüd haulal uuesti. Kõik olid eeldanud, et ta ütleb haulal veel ainult mõne sõna, sest et kodus juba kõik, kõik oli öeldud, ja väga ilusti öeldud, aga ei, pastor Tuvi kaldus hoogu ega leidnud enam peatust.

Muidugi polnud sest viga ühtigi. Suvine aeg ja kaunis ilm. Surnule ja leinajaile aina auks. Lahkunu mõlemad tütre, liigutatud hinge põhjani noore hinge karjase meisterlikust ettekandest, nutsid virgasti; teised järgnesid kuivemas hürduses, kuid innukal huvil kõneleja sädelevale sõnasajule. Noor Kreek, äsja installeerunud¹ advokaadi-abi, venestunud tsaariaegseis kooles, kasutas pealegi juhust, et õppida pastor Tuvalt head eesti keelt, niipalju kui jättis leinakurbus talle seks mahti. Üksnes leskunud vana Kreek, kellel käis kange piibuhimu peal, mõtles, et miks see õpetaja nii kaugele lookleb, et kas vähemast ei saaks, et ega ma talle selle eest rohkem maksa. Kuid paratamatusega tuli leppida, ja kuna muud mõtted kalutasid isand Kreegi teisale, siis kustus seegi ainus nõrk opositsioon pastor Tuvi ilukõne pikkuse vastu.

Isand Kreegi muud mõtted ei võinud olla iseäranis kannilised, sest peale piibuhimtu piinas teda tunduvalt ta must saterkuub. Seda higistamist sel kuumal ajal otse pöörases rõivas! Ta meelest oli, nagu nõrguks tal käistest valu vett välja ja kaeluse avausest tossaks tihedat auru. Sel tundeolul hakkas teda pahandama üks nähtus ja mälestus teise järel. Puusärkki seal all. Oli siis tõesti nii kallist tarvis? Mata hulk raha maa sisse, ei asja ees ega teist taga — ainult seks, et teised inimesed seda riistapuud paar tunnikest näeksid!... Ega ta ise oleks sihukest ostnud, aga kus lapsed! Olevat ju nende hea ema, keda tulevat matta kõigi aude ja toredustega. Et see toredus maksab kahe hea piimalehma hinna — kes küsib selle järele...

Nojaa, see hea ema! Eks ta neile olnud hea küll, nii hea, et laskis teised minna enam-vähem hukka. Plikad suitsetavad, joovad, käivad kohvikuis ja restoranis särlatoni keksimas. Ning toad alatasa täis poisse, kellest ei ole võtjaid. Ja poega elata ikka veel, nagu polekski teisel ametit, ja lunasta ta vekseid, mis alla kirjutatud sageli kaardilauas...

---

¹ Installeerunud — ennast sisse seadnud, ametisse asunud.

Nõrk ema, nõrk ema — jaa, jaa . . . Ja nüüd, keset suvist tööaega, võtab kätte ja sureb maha. Tee talle ka veel matused. Kutsu jõuk inimesi kokku, sööda ja jooda neid. Ja millega? Muidugi kõige paremaga, kõige kallimaga — nõnda tahavad lapsed. Delikatessid, välismaa veinid ja liköörid. Pidu mis pidu. Selle raha eest saaks jälle oma kaks-kolm prisket lehma . . .

Ja kuhu jääb siis nüüd töö? Sest ega need värvitud ja puuderdatud ja onduleritud preilikesed ju midagi tee. Need võõrutas hellitav emake kõigest ära, mis kannab töö nime . . . Ega muud kui hakka varmalt . . . hakka varmalt uut naist . . . Aga mis see papike siis seda kolmekümne-aastast armastust nii kaua mäletseb! Ikka ja ikka jälle: „Kolmkümmend aastat armastust! Kolmkümmend aastat armastust!“ Ära tüütab teine oma igava korrumamisega . . .

Pastor Tuvi oli oma hauakõnes kogu aeg tõesti varieerinud teemat Kreegi abielupaari kolmekümne-aastasest kooselust ja koostööst, mis olnud küllane truu armastuse päikesepaistest. Ja tegi seda nii hoogsalt ning haaravalt, et ükski süda ei jäänud uskmatuks, nagu ükski silm ei jäänud kuivaks. Nutt oli nüüd üldine, olgu vesine silm luterlasel või protestandil peas. Ja et kõne sisu nii tähtis ei ole kui vorm, siis ta jäi veel kauaks lakkamatult korduva refrääni juurde: „Kolmkümmend aastat armastust!“

Seda aegu jätkas lesk isand Kreek murelikult oma katkenud mõttekäiku uuest abikaasast, keda kohe vaja hakata hankima, kui matus möödab. Tal oli laialdane tutvuskond nii linnas kui linna ligikonnas maal, kus ta pidas suurt päristalu — kalmistult võis näha selle hoonestikku, nagu siia paistsid linna tornidki — ning ses tutvuskonnas leidus küllalt vallalisi naisterahvaid. Ta hakkas neid üksahaaval mööda käitama oma seesmise silma eest, peatudes pikemalt proovides ühe juures, loobudes kähku teisest.

Ent korraga tõkestus see mitte huvitu toiming. Miski muu, miski väline äratas Kreegi tähelepanu. Ta silm oli juhuslikult riivanud kagupoolset taevast — hetkeline jahm avab tal suu

ja kisub kulmukarvad kõrgesse. Ja et ta seisab üsna vaimuliku kõnemehe ligidal, siis tõstab koonu ja mõmiseb talle: „Ehk saaks natuke lühemalt!”

Aga vist ei kuulnud või ei mõistnud teda pastor Tuvi — ta ei pannud tema manitsust mikski, jätkates kõnet täie innuga.

Kreegi rahutu vaade püsib nüüd kestvalt kagus. Oht, mille ta avastanud, kasvab silmanähtavalt. Kreek kannatab üürikest aega, siis näpib kõnelejat talaarist¹ ja mõmiseb tungivamalt kui esimest korda: „Ehk saaks natuke lühemalt!”

Võib olla, et pastor Tuvi nüüd kuulis ja mõistis, aga mine ja ütle rõõmsasti sülgavale joale: „Vaiki ja seisa paigal!” Nii et isand Kreek oli sunnitud mõne minuti pärast veel kord tukistama õpetaja ametikuube ja minema manitsuses märksa kuuldavamaks.

Nüüd ta alles saavutas teatava tulemuse. Kõneleja nägu tegi vaevalt märgatava pöörde ning nina vaevalt märgatava noogutuse eksitaja poole. Ja eks kaldunud kõnegi viimaks Kreegi ihatud lõpusuunda.

Järgnes viimane palvetus.

Järgnes pastori ja leinaliste mullaheide hauda.

Sahina sekka kostis korraga vahedalt ja ärevalt leskunud Kreegi käsutav hääl matjaile:

„Mehed, visake haud kähku kinni; mul kolmkümmend saadu heinu aasal lahti ja näe, äike tulekul!”

Ise laskis jalga surnuaia värava poole.

1927.

---

¹ Talaar — pastori ametikuub.

EDUARD VILDE LUHIPROOSA.

Eduard Vilde on viljelnud oma loomingu algusest peale rõõbiti ulatuslikumate juttude ning romaanidega pidevalt ka lühizanri — jutustust, novelli, vestet jm. Kirjaniku kogutud teoste väljaande 33 köitest täidavad jutustused 14. Ja kuigi seda köidete arvu on autori poolt paisutatud ka pikemate juttude paigutamiseга nimetatud liiki, siis ometigi ulatub esitatud lühiteoste tiitlite arv üle saja. Oma varasema! loominguperioodil ei andnud Vilde lühijutustustes palju püsivat. Kui kirjaniku ulatuslikumates teostes esineb juba 80-ndates aastates tugevaid realistlikke sugemeid ning eeldusi kodanliku ühiskonna kritiseerimiseks, siis Vilde lühijuttude temaatika sajandi lõpuni liigub peamiselt olustikulise nalja piires, mis ei teravne sotsiaalseks satiiriks. Kogude pealkirjad, nagu „Kõtistamise kõrred“, „Vanakavala küüned“, „Naer on terviseks!“ on selleaegsetele lühilugudele väga iseloomustavad.

Vilde töötas neil aegadel kodanlike ajalehtede juures, millede toimetused, teenindades oma väikekodanlikult piiratud lugejaskonda, nõudsid oma palgalistelt ainult tellijaskonna kirjandusliku maitse ja huvide kohast lektüüri. „Rida on raha — rida on leib!... Tee kergesti hüppavaid ridu, mu vend!“ meenutab sellist väljapressitud loomingut autor aastaid hiljem (meeleolulaastus „Sõber“).

Murrang Ed. Vilde maailmavaates toimus, nagu teame ta mälestustest (vt. „Looming“ 1945, nr. 4), 90-ndates aastates. „Mäherdune võit, ajaloolist edukäiku tema seaduslikkuses ära tunda. Teada, et ajalugu ja ajaloos mõjuvad inimlikud ideed ja ideaalid, nende õnnestuvad ja ikalduvad tagajäred klassivõitluste

resultaat on!" kirjutab autor innustunult veel poolteist aastakümnet hiljem.

Ta loomingu kajastub maailmavaatelisele selgusele jõudmine vahetult: ilmuvad teravalt klassivõitluslikud romaanid „Külmale maale“ (1896), „Raudsed käed“ (1898). Lühizaris jätkub tal aga selle kõrval veel ülemeelikute naljalugude viljelemine (nagu „Uus toaneitsi“ 1897 jm.). Alles ületanud uue sajandi künnise, muutub ka Vilde lühiproosa temaatika ühiskondlikuks ning kunstiliselt kujunduselt nõudlikumaks. See on aga üldse tõusuperiood Vilde loomingu, mis omandab neil aastail teravalt kriitilise võitlushoiaku: Vilde on küpsenud eesti tugevaimaks kriitiliseks realistiks.

Autor rakendab neil aastail tugevamini kui kunagi varem või hiljem oma sule aktiivsesse ühiskondlikusse võitlusesse. Aastad 1902—1904 on revolutsiooniliste liikumiste tõus Venemaal. Venemaa töölisklass asus revolutsioonilisele võitlusele tsaarivõimu vastu. Töölisliikumine avaldas oma mõju talurahvale. Neid väljaastumisi jälgis Vilde klassiteadliku ajakirjanikuna kindlasti suure tähelepanguga ning kaasa elades. Kuivõrd võimaldas seda eesti radikaalne ajakirjandus, keda Vilde tol ajal oli sunnitud teenima, asus ta virgutama ka eesti rahva massides võitlusvaimu. Millise tulemusega ta seda suutis, tunnistab „Mahtra sõja“ ainulaadne mõju eesti töötava rahva ühiskondliku teadvuse tõusule. Ja et Vilde loomingu tugev ühiskondlikkus kasvas välja läheneva revolutsiooni eelliikumistest, seda tõendab muuhulgas ka asjaolu, et „Mahtra sõda“ ilmus a. 1902, s. o. Venemaa ulatusliku talurahvaliidumise ajal. Ligi pool sajandit tagasi toimunud agrarrahutustes avaldunud eesti talurahva võitlus sai puhkenud talupoegade revolutsioonilise liikumise taustal aktuaalseks. Ka oma selleaegseid novelle on kirjanik hiljem nimetanud 1905. aasta proloogiks.

Vilde kasutas mitmekesiseid lühivorme — novelli, satiiri, vesteid jne. agitatsioonivahendina, paljastades sotsiaalset ülekohtu, reaktsiooni verejanu. Kuid juba enne Esimese Maailmasõja puhkemist hakkas kirjanik kalduma oportunisti, mis avaldus ka ta ilukirjanduslikus loomingu, madaldades selle taset. Teoste ühiskondlik võitluslik hoiak taltus ja nende kunstilises kujunduses hakkasid ilmuma

dekadentlikud elemendid. Peale mõnede erandite iseloomustab see tendents ta toodangut kuni elulõpuni.

*

Käesolev kogu esitab Vilde lühiproosast vaid piiratud valikut, mis kaugeltki ei ammenda kirjaniku toodangu paremikki selles liigis. Nii ei sisalda valimik ühtki ulatuslikumat jutustust Vilde varasemast perioodist, mis tolleaegsete, sageli realistlikult nähtud rahvaelupiltidena omavad tunnustavaid väärtusi ka nõukogude lugeja seiskohalt. Esitatud teosed iseloomustavad kirjanikku ühiskondliku võitlejana, kuivõrd see avaldus kõnesolevas žanris. Kuigi mitte järjekindel marksist, tundis Vilde proletariaadi teaduslikku maailma-vaadet ning selle läbi teritatud silmaga oskas ta teadlikult eritella ägeda klassivõitluse olukorras toimuvaid ühiskondlikke nähtusi. Siin esitatud lühiteoste temaatika näitab autori avarat, ajastu sotsiaalseid põhilisi probleeme haaravat pilku. Need teosed kajastavad kapitalismi kõrgema staadiumi tüüpilisi nähtusi, nagu tööliste metsikut ekspuataerimist, revolutsiooniks teravnenud klassivõitlust, reaktsiooni võimutsemist, ameerika imperialismi maailmavallutamiseplaan ja kodanluse lõplikku mandumisseisundit ja hukkumise eelõhtul. Tuleb hindavalt tunnustada kirjaniku klassiteadlikku sotsiaalse analüüsi võimet Eesti tolleaegsete ühiskondlike olude kirjeldamisel, samuti ka rahvusvahelise imperialismi kiskjaliku olemuse paljastamisel.

Kõige lähemal Vilde varasema perioodi ühiskondlikule problemaatikale asetsevad novellid, mis paljastavad töötajate õigusetut olukorda kapitalistlikes kurnamistingimustes. Ilmekaks näiteks sellest on lühinovell „Viimne öö“ (1901), mis autori hilisema iseloomustuse järgi on üks 1905. a. revolutsiooni proloogi kuuluvaid teoseid, „kirjutatud sotsialistliku ühiskonnaarvustaja sulega“. Siin on kritiseerija rünnakuhoog eriti äge. Lugejale avaneb sünge ning masendav pilt kapitalismi lõppfaasi jõudnud linna vanade tööliste elust, kellelt kui raukadelt imperialistliku ekspuataerimissüsteemiga on halastamatult võetud igasugused elatumisvõimalused. Sama teema —

vana töömehe hüljatus ja hukkumine — kordub ka Vilde noveletis „Kupja-Kaarli adjastaadid”. Siin näeme kapitalistliku kurnamissüsteemi hundimoraali ja julmust maaoludes: mõisnik-kapitalist, kes peab silmas ainult majanduslikke huve, hülgab südametult isegi oma kõige kuulekama ja truualamlikuma teenri, kes on aastakümneid kogu oma perega olnud feodaalide käsilane, raugaeas oma ülesandeid aga enam täita ei suuda.

Aga ekspluateerimissüsteem rõhub sama rängalt ka töötavat intelligentsi. Meeleolulaastus „Sõber” (ilm. „Külvaaja” kalendris 1912) kõneleb kirjanik ahastusega oma „sõbrast” kehvusest, kes teda pidevalt taga kihutab väärtusetule leivatöole. Ei mingeid võimalusi tõeliseks loovaks tööks ning oma ideede teostamiseks, ei mingit loomingulist rõõmu, vaid lootusetu virelemine, mis lämmatab ande — säärane on kirjaniku saatus kapitalismi ängistavais tingimustes. Seda traagikat sai Vilde eriti drastiliselt tunda maapagulasena, nagu see avaldub korduvalt ka ta kirjavahetuses.

Revolutsioonilist temaatikat esindab käesolevas valimikus viis lühiteost. Otseselt revolutsioonilised sündmused on kajastunud Vilde loomingus vähe. Ta on jäädvustanud peamiselt revolutsiooni epiloogi, selle järelsündmusi. Ainult visandi „Viaburi” (ilm. „Jutustustes” 1912) aineks on otsene revolutsiooniline sündmus, Suomenlinna (Viaburi) merekindluse ülestõus juulis 1906. Teose saamisloost kirjutab autor hiljemini: „... selle aine on pärit revolutsiooni-aastast 1906, mille kesksuvel autor Helveetsiast parajasti Soome tagasi oli saabunud. Viaburi merekindlus Helsingi vastas, ehitatud tättavasti mitmele kaljulaiule, tõstis mässu ja tõmbas punase lipu üles. Teda vallutama saatis tsaarivõim mõned sõjalaevad. Algas vastastikune pommitamine, mis vältas ligemale kolm päeva. Kaevupuiestikust võis draamatilist etendust ihusilmi jälgida otsekui näidendit vabaõhuteatris. Pool Helsingit käis vaatamängu „nautimas” — ükskõiksete uudishimuliste seas oli nii revolutsiooni pooldajaid kui vastaseid, esimeses liigis eriti palju poliitilisi pagulasi Eestist, Lätist ja Venest, nende hulgas minagi. Võitluse otsustas valitsuse ka suks kolmanda päeva õhtupoolikul see juhuslik katastroof, et kindluse sõjamoonaladu lendas teda tabanud pommi süütel õhku. Kind-

luse kaitsjaskond oli sunnitud alistuma. Ilmus valge lipp." Nii on ka selle teose sündmustik revolutsiooni loojaku perioodilt, selle mahasurumise aegadelt.

Enamik Vilde revolutsiooniainelisi novelle on võimas protest karistussalkade metsikuste vastu, selle ohjeldamatu terrori vastu, millega tsarismi, feodaalide ja kodanluse ühine reaktsioon taotles lõplikult verre uputada vabadusliikumist. Ent verine terror ei murdnud rahva vabadustaotlusi, vaid avas paljude rahulolematute, kuid siiski valitsusvõimude õiglusse uskuvate liitsate inimeste silmad. Säärase kuju on andnud Vilde novellis „Seadusemees“, kus autor laseb kehtiva seaduslikkuse õiglusse vankumatult uskuvat talumeest saada poliitiliselt nägijaks, kui ta läbib terrori julma kannatuste tee. Siin näitab Vilde ainsat teed vabadusele ning õiglusele: seda ei anta, vaid see tuleb kätte võidelda.

Kuivõrd ohtlik on igasugune kompromiss klassivaenlasega ja et see viib paratamatult võitleja hukkumisele, näitab novell „Tooma tohter“ (1908). Sügava psühholoogilise sissetundmisega on autor kirjeldanud noore revolutsionääri kõikumist enesekaitse tungi ja avameelsusele ahvatleva humaansuse sugestiooni vahel. Kuid klassivaenlane jääb ikkagi halastamatuks kiskjaks, kuigi ta end varjab humaansuse maskiga. Teose ainestik lähtub tõsielulisest materjalist, mille autor oli leidnud ajalehesõnumist.

Tähelepandamatuks on jäänud Vilde ühiskondlik-poliitiline satiir „Minu pommid“ (ilm. ajakirjas „Käsk“ 1906). See on küll kunstiliselt viimistlemata ning jutustatud kerges vestelises toonis, kuid kirjanik on selles piitsutanud küllaltki olulist ühiskondlikku nähtust revolutsiooni taandumise perioodis — kodanlike kaasajooksikute poliitilist pelgurlust. „1905. aasta revolutsiooni lüüasaamine kutsus revolutsiooni kaasajooksikute hulgas esile lagunemise ja laostumise. Eriti suurenesid laostumine ja dekadents intelligentsi hulgas... Revolutsioonile selga pöörates püüdsid need kaasajooksjad kohaneda reaktsiooniga ja elada rahu tsarismiga“ (ÜK(b)P ajaloo lühikursus, Tallinn 1946, lk. 100.) Säärast tüüpi naeruvääristabki Vilde satiir.

Eraldi teistest revolutsiooniainelistest novellidest seisab „Kui tuli tähendus“ (ilm. 1917). Ka selles esineb tegelasena kapitalistliku

kurnamise ohver — vabrikutööline, kes tehase võimatus antisani-
taarseis töötingimuses on kaotanud tervise. Ta peab visa võitlust
haiguse ja lämmatava puudusega, seejuures teda piinab alatasa
ängistav tunne, et töörahval, kes on kõikide tõugata ja lükata, pole
mingit väärtust, mingit ühiskondlikku tähendust. Alles siis, kui
puhkeb revolutsioon, kui võimu haarab proletariaat, selgub haigele
töölisele töörahva väärtus. Ja teadmises, et saabunud on aeg, mil-
lal töölisel on omandanud tähenduse, sureb vana tööline rahulda-
tuna, teadlik oma klassi võidus.

1911. aastal reisis Vilde Ameerikasse, kuhu ta jäi peatuma ligi-
kaudu pooleks aastaks. Ta ei lasknud ennast pimestada võltsilt
vabadusemaaks reklameeritud Ameerika välisest kirevusest ja dol-
larite jahist, vaid nägi terava sotsiaalse kriitiku pilguga sealseid
asju nende tõelises klassiolemuses. Noveletis „Minu esimene busi-
ness“ (ilm. „Kiire“ kalendris 1911) paljastab ta sarkastilise pilkega
ameerika rahakodanlust, selle imperialistlikke maailmavallutamise-
plaane, aga ühtlasi hirmu sotsialismi tondi ees. Selle plutokraatliku
maa kullatud fassaadid ei suuda peita kirjaniku pilgu eest seal lok-
kavat ohjeldamatut korruptsiooni, nagu kaubitsemist valijate hääl-
tega, kohtumõistmisega, riigiametitega. Valitseb kõikvõimas dollar.
Kuid kullahunnikul ei võrsu kultuuritaim ja seeõttu on kõik seal
leiduvad tõelised kultuuriväärtused imporditud Euroopast.

Missugune näeb välja aga töötav Ameerika? Millistes tingimustes
elavad ning töötavad need, kelle higi ning veri paisutab suurkapi-
talistide aktsiapakette? Sellele annab vastuse lühinovell „Punane
viir“ (ilm. J. Lilienbachi „Üleüldise raamatukogu“ sarjas 1913).
Ainult ebainimlik, töötajate vähimatki inimväärtust irvitav eksplua-
teerimine kuhjab kapitale, soetab miljardäridele paleesid ning fi-
nantseerib nende luksuslikku eluviisi. Kaugel põhjas, 60-kraadilises
pakases kaevavad töölisel kulda. Olles maksimaalsete kasumite
jahil, ei tee aktsiakompanii pisimaidki kulutusi ohutustehnika peale.
Need kapitalistide säästud maksavad töölisel oma verrega. Nii ei
anasta suurkapitalistid ainult tööliste tööjõudu, vaid viimastel tuleb
lisaks sellele tõsta lisaväärtust oma eluhinnaga. Ent mitte üksi kulla-
kaevanduses ei teeni töölisel töösturile minevaid lisakasumeid

oma verega. Et töötajate viimaseni väljapressiv ekspluateerimine on üks ameerika kapitalismi põhimeetodeid, on selgunud kirjani-kule kõigist ta tähelepanekuist. Seda sümboliseerib punane viir laeva kiilvees, mis viirastub dollaritemaalt lahkuvale kirjanikule. Nii on Vilde õigesti näinud kaht Ameerikat, kaht sealset elulaadi, kuid oma teostes ei ole jõudnud ta siiski nende vastuolude lahendamiseni, tööliklassi plutokraatiavastase võitluse näitamiseni.

Revolutsiooniliste, teiselt poolt ka imperialistlikku kodanlust paljastavate novellidega liituvad orgaaniliselt need tööd, milles kirjani-kule piitsutab eesti kodanluse rahvavaenulikkude hoiakut reaktiooni-aastail. Lenin on olukorda Venemaal pärast revolutsiooni lüüasaamist iseloomustanud järgmiselt: „Tsarism võitis. Kõik opositsiooni-lised parteid on purustatud. Langus, demoraliseerimine, lõhed, üks-meele puudumine, renegaatlus, pornograafia poliitika asemel. Tu-gevnev tung filosoofilise idealismi poole; müstitsism kui kontrevo-lutsiooniliste meeolude kate“ (V. I. Lenin, Teosed, XXV kd., lk. 176). See ühiskondliku elu iseloomustus kehtib täiel määral ka Eesti kohta. Kirjanduses kajastas seda ideoloogilist laostumist dekadent-lik „Noor-Eesti“ rühmitus, kes viljeles rahvavaenulikkude individua-lismi, amoraalset estetismi ning formalistlikku stiilikultuuri.

Vilde, kes alati nii praktikas kui sõnavõttudes oli võidelnud kir-janduse rahvalikkuse eest, naeruvääristab selle dekadentlik-forma-listliku koolkonna reaktioonilist sümbolismi ning heputamist rahva-kauge uuendusliku keelega oma kirjanduslikus paroodias „Uuel teel“ (1908), mis oma paljastuse tabavuse tõttu omandas eesti prog-ressiivses lugejaskonnas suure populaarsuse. Hiljem kirjutab autor nimetatud satiiri kohta: „„Uuel teel“ on pilge edevusele. Ainult ede-vusele. Ta on pilge neile, kes tahtsid vaest lugejat rabada uud-suse ja sügavuse kartetschidega. Neile, kes ladusid vurna tundmatuid, vast ahjust võetud uusi sõnu, et demonstreerida eneste ületavat modernsust, — neile, kes haudusid apokalüptilisi arusaamatusi, et müstifitseerida lugejat näilise filosoofilise ülitarkusega.“ (Kog. teosed, XVIII, Autorilt). Arvestades kodanluse seisukohti, kellest kirjani-kule oli sõltuv, on selles tõlgenduses ilmselt mahenda-tud satiiri tegelikku teravust. Paroodia ilmumisel nägid lugejad

selles kogu dekadentliku suuna hukkamõistu, ka selle poliitilises osas.

Kodanluse taotlusi leida endale vääriskamaid esivanemaid, kui seda olid kolmveerand sajandi eest vormiliselt pärisorjusest pääsenud vanaisad, naeruvääristab ühiskondlik satiir „Dunkelmannide suguvõsa“ (ilm. „Kiire“ kalendris 1910). Kodanlase iseteadvus, mis paisus revolutsiooniliste klasside mahasurumise järel reaktsiooniaastail, otsis endale tuge ka minevikust. Algatuse selleks tegi pastor M. Lipp, kes 1907. aastal avaldas genealoogilise „uurimuse“ „Masingite suguvõsa“. Sugukondade „uurimise“ ulatuslikuma teostamise võttis endale ülesandeks Eesti Kirjanduse Seltsi ajalootoimkond, kes avaldas „Eesti Kirjanduses“ 1909 sellekohase üleskutse ning asus vastavate küsimuslehtede levitamisele. Ironiseerides selle feodaalhärrastelt laenatud päritolu-upsakuse üle, annab Vilde nuri-pidise, ent salvavalt tabava iseloomustuse ühe kodanliku „tähtsama“ perekonna minevikust. Paljastades levinud endäülehimdamist, on satiiril palju laiem ühiskondlik kandepind kui nimetatud aktsiooni — mis nagoonii jooksis tühja — naeruvääristamine. Niisuguste „haljale oksale“ jõudnud perekondade esivanemad olid rahvuslikud renegaadid, mõisnike käsilased ja lisaks jõudsid nad väljapaistvale asendile kriminaalseid teid mööda. Järelikult oli küll vähe põhjust sää-raste esivanematega uhkeldamiseks.

Vilde viimane kodanlusevastane satiir „Kolmkümmend aastat armastust!“ (ilm. 1927) pärineb kodanliku vabariigi ajast. Siin on antud visandlik pilt tolaeagse „väärrika“ kodanluse esindajast hallparunist. Väline kultuursus ei varja ta hingelist tühjust: tundeelu vaesust, teesklust, vagatsemist, välise efekti tagaajamist. Valdavaks iseloomujooneks on aga omanditunne, mis suunab terves ulatuses ta mõttemaailma ning tegutsemist.

*

Eespooltoodust nähtub, kuivõrd tihedalt on Eduard Vilde lühiproosa seostatud meie rahva ühiskondliku võitlusega. Selles on leidnud kajastust töötavate hulkade kannatused ja nende

vabadustungi avaldused. Oma sotsiaalse funktsiooni tõttu on Vilde lühijutud säilitanud tänapäevani väärtuse ning aktuaalsuse. Ameerika imperialismi paljastavad tööd on kirjutatud otsekui nüüdisajale. Tuleb kõrgelt hinnata Vilde ühiskondliku pilgu teravust, mis juba sajandi algul nägi läbi imperialismi ohtlikkuse. Töölise julm ekspluateerimine, revolutsiooni võidud ja kaotused ja reaktsiooni metsikused — eks need ole ka praegu päevakorras olevad probleemid kapitalistlikes maades, kus käib äge klassivõitlus. Ja Vilde kodanlusevastased rünnakud pole eraldatavad tänapäeva võitlusest kosmopolitismi ning kodanliku ideoloogia jäänuste vastu.

SISUKORD

Viimne õõ	7
Kupja-Kaarli adjustaadid	13
Viaburi	21
Tooma tohter	30
Seadusemees	60
Kui tuli tähendus	77
Minu pommid	83
Minu esimene business	91
Punane viir	99
Dunkelmannide suguvõsa	107
Uuel teel	118
Sõber	132
Kolmkümmend aastat armastust	136
Eduard Vilde lühiproosa	141

LUGEJAILE.

*Kirjastus palub hinnangud ja arvamused
selle teose kohta saata aadressil:*

*Tallinn
Pärnu mnt. 10
Eesti Riikliku Kirjastuse
Laste- ja noorsookirjanduse toimetus.*

*Kooliealiste keskmisele ja
vanemale astmele.*

Vastutav toimetaja E. Puskar.

Tehniline toimetaja O. Kasemets.

Ladumisele antud 30. IV 1951.
Trükkimisele antud 15. VII 1951.
Trükkia arv 10 000. Paber 70:108, $\frac{1}{32}$.
Trükipoognaid 4,75. Formaadile
60:92 kohaldatud trükipoognaid
6,51. Arvutuspoognaid 6,83.
MB-09315. Trükikoda „Ühiselu“,
Tallinn, Pikk tän. 40/42.
Tellimise nr. 1344.

На эстонском языке.

Э. Вильде. Рассказы.

Hind rbl. 5.—

Th

RBL. 5.—

A-19063

IV

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00447783 4